

TC

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İRÖNİ SANATI AÇISINDAN BEKTAŞİ FIKRALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET DOĞUKAN YILMAZ

1600006317

Ana Bilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Muharrem KAYA

İSTANBUL- 2022

TC

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İRÖNİ SANATI AÇISINDAN BEKTAŞI FIKRALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET DOĞUKAN YILMAZ

1600006317

Ana Bilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Muharrem KAYA

TEZ JÜRİLERİ: PROF. DR. MUHARREM KAYA (TEZ DANIŞMANI)

DOÇ. DR. SHURUBU KAYHAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ KAYHAN ŞAHAN

İSTANBUL- 2022

ÖN SÖZ

İroni sanatı, her toplumda kendine önemli yer edinebilmiştir. Günlük hayatta sıklıkla karşımıza çıkan bu sanat, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. İroni, güldüren sanat türleri arasında önemi yadsınamayacak mahiyette olmakla birlikte toplumda da oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

İroni içerisinde nükte, tenkit ve alaycılık gibi birçok duygu ve düşünceyi barındırmaktadır. Hem günlük hayatımızda hem de bir eseri oluştururken ve değerlendirirken kullandığımız ironi sanatı güldüren sanat türleri arasında kendine büyük ölçüde bir yer edinmiştir. Tezimizde araştırmacıların ve bilim adamlarının üzerine çalışmalar yapmış olduğu ironi sanatını Bektaşî fıkraları üzerinden anlamaya ve tahlil etmeye çalıştık.

Fıkra, Türk edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Fıkralar, bir toplumun tarihini, edebiyatını ve yaşayış tarzlarını öğrenmekte adeta bir fener görevi görür. Işıyla toplumun geçmişini aydınlatır. Tezimizin ilk aşamasında gülme ve güldüren sanat türlerini açıklamaya çalıştık. Tezimizin ana konusu olan ironi sanatı ile ilgili birçok kaynaktan araştırmalar yaptık ve değerli akademisyen ve yazarlarımızın değerlendirmelerine yer verdik. Çalışmamızın devamında Bektaşî fıkralarının niteliklerini daha iyi belirleyebilmek amacıyla Bektaşîlik öğretisinin kurucu babası sayılan Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve öğretileri hakkında bilgi verdik. Daha sonra çeşitli kaynaklardan yararlanarak Bektaşîliğin oluşum ve gelişimiyle ilgili bilgilendirmeler yaptık. Tezimizin devamında Bektaşîlik öğretisini ve Bektaşî fıkralarında yer alan derin manaları çözümlememize yardımcı olması amacıyla Bektaşîlik öğretisinin temel fikirlerini açıklamaya gayret gösterdik. Daha sonra Bektaşî fıkralarındaki konu çeşitliliğini anlatmaya çalıştık. Tezimizin son kısmında ise Bektaşî fıkralarını konu çeşitliliğini göz önünde bulundurarak ironi sanatı açısından tahlil etmeye çalıştık.

Tez çalışma konumun belirlenmesinde ve kaynak seçimindeki desteğinin yanı sıra tüm süreçte yardımını esirgemeyen tez danışmanım saygıdeğer Hocam Sayın Prof. Dr. Muharrem Kaya'ya, İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki çok değerli hocalarıma, araştırma görevlilerine, her zaman yanımda olan sevgili arkadaşım Ahmet Kazancı'ya, hayatım boyunca beni hep destekleyen anneme, babama ve canım kardeşim Ceren'e teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Doğukan YILMAZ

İSTANBUL/ 2022

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	i
İçindekiler	ii
Özet	iv
Abstract	v
Giriş	1
1.1 Gülme ve Güldüren Sanat Türleri	3
1.1.1. Gülme Kavramı	3
1.1.2. Gülme Eylemi Üzerine Felsefe Yaklaşımlar.....	6
1.1.3. Komik Kavramı.....	10
1.1.4. Komedi Kavramı	12
1.1.5. Espri Kavramı	14
1.1.6. Satir (Hiciv).....	16
1.1.7. İroni Sanatı.....	21
1.1.8. Parodi.....	21
1.1.9. Pastiş	22
1.1.10. Humor	23
2. İroni Sanatı	25
2.1 İroni Çeşitleri	28
2.1.1. Sözlü İroni.....	29
2.2.2. Dramatik İroni	32
2.2.3 Eleştirel İroni.....	34
2.2.4. Durum İronisi	34
3. Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik Kavramı	35
3.1. Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı	35
3.2. Hacı Bektaş Veli'nin Soy Şeceresi.....	38
4. Bektaşîlik Öğretisinin Tarihçesi	41
4.1. Bektaşîlik Öğretisinin Temel Fikirleri.....	43
4.1.1. Evrenin Yaratılışı	43
4.1.2. İnsan ve Tanrı Münasebeti.....	44
4.1.3. İnsan ve Toplum İlişkisi.....	45

4.1.4. İman ve İbadet Anlayışı.....	46
5. Türk Edebiyatında Fıkra Türü	47
5.1. Türk Edebiyatında Fıkra Araştırmaları	54
6. Bektaşî Fıkralarının İroni Sanatı Açısından İncelenmesi.....	55
6.1 İnanç Kavramını Konu Edinen Fıkralar	55
6.2. Muamelat İle İlgili Fıkralar	75
6.3. Ahlak ve Terbiye İle İlgili Fıkralar	88
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	99

ÖZET

Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan Bektaşî fıkralarında ironi sanatını incelemeye çalıştık. Fıkraları uygun bir şekilde inceleyebilmek amacıyla öncelikle gülme ve mizah sanat türlerini çeşitli kaynak ve araştırmacıların yayınlarından yararlanarak açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde ise mizah sanat türlerini açıkladıktan sonra tezimizin ana konusunu oluşturan ironi sanatını alt dallarıyla birlikte açıklamaya gayret gösterdik.

Üçüncü bölümde ise Bektaşîlik öğretisini daha iyi anlatabilmek amacıyla Hacı Bektaşî Veli'nin hayatı ve fikirleri hakkında bilgiler verdik.

Dördüncü bölümde ise Bektaşîlik öğretisinin oluşumu ve gelişimi hakkında çeşitli kaynaklardan yararlanarak anlatmaya çalıştık ve Bektaşîliğin temel fikirlerini açıkladık.

Beşinci bölümde öncelikle Türk edebiyatında fıkra türünü açıkladıktan sonra bu alanda yapılmış olan fıkra araştırmalarına yer verdik. Daha sonra Bektaşî fıkralarında konu çeşitliliğini açıklamaya çalıştık. Sonuç öncesi Bektaşî fıkraları kaynak olarak içerisinde barınan ironi sanatını incelemeye çalıştık ve çalışmamızı sonlandırdık.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî Fıkraları, Gülme, İroni

ABSTRACT

We tried to study the art of irony in the Bektashi anecdotes that make up the main source of our study. In order to be able to examine the paragraphs appropriately, we first tried to explain the types of laughing and humor arts by using various sources and publications of researchers.

In the second part, after explaining the types of humor art, we tried to explain the art of irony, which is the main topic of our thesis, together with its sub-branches.

In the third chapter, we gave information about the life and ideas of Hacı Bektashi Veli in order to better explain the Bektashi teaching.

In the fourth chapter, we tried to explain the formation and development of the Bektashism doctrine using various sources and explained the basic ideas of Bektashism.

In the fifth chapter, first of all, we explained the type of anecdote in Turkish literature and then we included the anecdotal research conducted in this field. Then we tried to explain the diversity of topics in the Bektashi paragraphs. Before the conclusion, we tried to examine the art of irony contained in Bektashi anecdotes by taking resources and we ended our study.

Keywords: Bektashi Anecdotes, Laughing, Irony

1.Giriş

Sözlü edebiyatın ürünlerinden biri olan fıkra, toplumun kültürü, inançları ve tarihi hakkında bize bilgiler veren en önemli edebi metinlerdendir. Fıkra, günlük yaşantımızda mizah amaçlı insanların birbirlerine sözlü olarak aktardıkları bir edebi tür olmakla beraber yapılan akademik çalışmalarda da önemli malzemelerdir. Toplumdan topluma değişerek ve gelişerek aktarılan fıkralar o toplumun yaşayış biçimleri ve tarihi hakkında önemli ipuçları barındırır. Bir medeniyetin fıkraları tahlil edildiğinde o medeniyetin kültürü gözler önüne serilebilir. Bunun sebebi fıkraların direkt olarak insanların sözlü olarak ortaya koymalarından kaynaklıdır. Çalışmamızın konusu olan Bektaşî fıkraları ise mizahi yönünden ziyade daha çok yergi ve ironi barındırmaktadır. Bektaşî fıkralarında yapılan ironi ve hiciv, adeta toplumun bir portresini yansıtır. Üzerinde düşünülmesi gereken derin anlamlara sahip olan Bektaşî fıkraları, toplumun bilinçlenmesini amaçlar.

Fıkra türünden bahsettikten sonra fıkraların adeta özünü oluşturan gülme eyleminden bahsetmemiz gerekmektedir, Gülme eylemi, insanın hem ruhî hem de bedenî sıhhati üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Mutluluk ve huzur adeta gülme eyleminin gölgesinde yeşeren fidanlardır. Bu eylem akademik olarak da birçok eser ve makaleye konu olmuştur. İroni, gülmenin alt kategorilerinden biri olmakla birlikte hem günlük yaşantımızda hem de edebi metinlerde karşımıza çıkar. İroninin temelini eleştiri oluşturur ve bu eleştiriler ortaya koyulan edebi metin aracılığıyla topluma iletilir.

Çalışmamızın temelini Bektaşî fıkraları ve bu fıkraların içerisinde barınan İroni unsuru oluşturmaktadır. Tezimizde Bektaşî fıkralarını ve bu fıkraların barındırdıkları ironi unsurunu inceledik. Bektaşî fıkralarında barınan ironi unsurunu, metinler üzerinden yorumlamaya ve anlatmaya gayret gösterdik. Kaynaklara göre farklı anlatımlar bulunsa da fıkraların barındırdıkları derin anlamları ortaya koymaya çalıştık.

Literatür taraması yaptığımızda Bektaşî fıkralarının barındırdıkları ironi unsurunun çalışılmadığını fark ettik ve bu konuyu akademi dünyasına kazandırmak istedik. Amacımız Bektaşî fıkralarının barındırdıkları ironi unsurları tespit etmek ve barındırdıkları değerli ve derin anlamları gözler önüne sermektir.

Gülme ve güldüren sanat türleri ile ilgili yapılan en önemli çalışmalardan biri Cemil Göker'in Gülme ve Güldüren Sanat Türleri adlı kitabıdır. 1993 yılında yayımlanan bu kitap iki bölümden oluşmaktadır. Göker, ilk bölümde “Gülme” olgusundan bahsetmiş ve bu eylemi örneklerle açıklamıştır. İkinci bölümde ise güldüren sanat türleri örneklerle birlikte tanımlanmıştır.

Tezimizin ana konusu olan Bektaşî fıkraları ile ilgi yapılan çalışmalardan bahsedecek olursak aklımıza ilk olarak Dursun Yıldırım'ın ‘‘Türk Edebiyatındaki Bektaşî Fıkraları’’ adlı eseri gelir. Kitabın ilk baskısı 1976 yılında gerçekleşmiştir. İçerisinde yüzlerce fıkraya yer verilen bu kitap, Türk edebiyatındaki fıkra türünün yeri ve öneminin tanımlanmasıyla başlar.

Bektaşî fıkraları sözlü gelenek ürünü olduğundan dolayı anlatımda farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmayı yürütürken çeşitli kaynaklardan yararlanacağız ve en doğrusu olduğuna inandığımız kaynak üzerinden gerçekleştireceğiz.

1.1 GÜLME VE GÜLDÜREN SANAT TÜRLERİ

1.1.1 Gülme Kavramı

Gülme eylemi, insanı diğer canlılardan ayırır. Bu eylem bireyin fiziki ve ruh sağlığı üzerinde tartışılmaz olumlu etkilere sahiptir. Gülmek, huzur ve mutluluğun yüze yansması ile gerçekleşir. Gülmek, bu iki duygu için adeta bir aynadır. *“İçinde insan olmayan bir şeyde komik de yoktur. Bir resim tablosu çok güzel, zarif, mükemmel, anlamsız ya da çirkin olabilir ama hiçbir zaman gülünç olmaz. Bir hayvana, yalnızca insana özgü bir davranışta bulunursa güleriz. Bir şapkaya da gülebiliriz, ancak güldüğümüz onun hasır ya da keçeden olması değil, insanın ona verdiği biçimdir.”*¹

Cebeci, Gutwirt'in neden güldüğümüz sorusuna verilen cevabın üç grup içinde sınıflandırdığından bahseder. *“Bunlardan ilki gülmenin ”işlevi”nden yola çıkar; bu yaklaşıma göre gülmenin ne işe yaradığının, hayatlarımızda nasıl bir yerinin bulunduğu anlaşılması önemlidir; bu yaklaşımın, gülmenin psikolojik işlevine yöneldiği söylenebilir. İkinci grup, gülmenin duygusal yönüyle ilgilidir ve genel olarak psikolojik gülme kuramlarını kapsar. Bu kuramlar, gülmeyi insan doğasında bulunan bazı eğilimlerin bir belirtisi olarak algulamaktadır. Örneğin, Hobbes'un “gülmenin 'gülün kişi'nin 'gülünen kişi'ye karşı üstünlük duymasından kaynaklandığı' yolundaki kuramı, bu gruba dahildir. Bunun dışında “değersizleştirme”(degradation), “rahatlama” ve “oyun oynama” kavramlarının da gülmenin psikolojik kaynakları arasında bulunduğu kabul edilmektedir. Üçüncü grup, neden güldüğümüzü, bizi neyin güldürdüğünden yola çıkarak açıklamaya çalışır. Bu gruptaki yaklaşımlar duyguları değil zihni esas aldığı için “entelektüel gülme” anlayışı içinde değerlendirilmektedir.”*²

Gülme, vuku bulan duygularımızın adeta aynasıdır. Bir durum karşısında hissettiğimiz sinir, öfke veya gülünç bir durum karşısındaki hissettiklerimiz bizi gülme eylemini gerçekleştirmeye iter. Günlük yaşamda da sıklıkla kullandığımız gülme eyleminin tarihçesi insanlığın türeyişine dayanır ve insanlık var oldukça mevcudiyetini devam ettirecektir.

Gülme eylemi diğer duyguları da uyandırır. Bergson, kayıtsızlığın gülme eylemiyle birlikte harekete geçtiğini vurgular.³

İnsan, birçok durumda gülme eylemini gerçekleştiren bir canlıdır. Bu eylem bazen mutluluk ve hoşnut olmanın habercisiyken bazen de sıkıntı, küçük görme ve alay etme gibi olumsuz davranışların temsilcisidir.

¹ Henri Bergson, Gülme, Zeplin Kitap, İstanbul, 2016, s.14

² Oğuz Cebeci, Komik Edebi Türler, İthaki Yayınları, 2016, s 16-17

³ Bergson, a.g.e, s.15

“Gülmek, esnemek gibi sâri bir hastalıktır. Genişleyen, başkasını da etkileyen bir yönü vardır. “Dolayısıyla kişi güldüğünde psikolojik bir rahatlama yaşarken diğer insanlarla iletişimi sağlayan, onlara duyguyu aktaran, sosyalleşmeyi sağlayan bir edim haline de dönüşür. Fakat aynı zamanda gülme veya gülümseme bir üstünlük taslama, aşağılama, dışlama veya küçümseme için de kullanılabilir. ” ⁴

Gülme eylemiyle ilgili birçok tanım mevcuttur. Smadja, Gülmek adlı kitabında bu sözcüğü çeşitli sözlükleri kaynak alarak şöyle açıklar:

“Gülmek (Larousse): Mutluluk hissini ifade eden, az çok sarsıntılı ve gürültülü bitişlerin eşlik ettiği yüz kasılmaları.

Gülmek (Robert): Mutluluğun az çok gürültülü ve sarsıntılı bitişleri eşlik ettiği ağız açıklığının genişlemesi ile ifade edilişi

Gülmek (Littré). İçimizde mutluluk verici, hoş giden bir şeyler uyandıran duygunun yol açtığı birtakım ağız hareketleri yapmak. Kahkaha, gülme eylemi olarak veya fizyoloji dilinde büyük ölçüde diyafram kasılmalarına bağlı yine istemsiz yüz kası kasılmaların eşlik ettiği sarsıntılı ve az çok gürültülü küçük bitişler serisi olarak tanımlanır. ” ⁵

Smadji, “Gülmek” adlı kitabında gülmek teriminin “Fransız dilinde kullanımlarında davranışsal teklifiyle çelişen bir anlam çeşitliliğine tanıklık eden birçok deyişle” ⁶ karşılaştığımızdan bahseder ve bu kullanım çokluğuyla ünlü yazarları baz alarak şöyle inceler:

“(Littré’ye göre):

Ağlayana kadar gülmek: Gözünden yaş gelene kadar gülmek.

Bağıra bağıra gülmek, deli gibi gülmek: Daha kıyafetimin içinde beni tanır, tanımaz iki kadın deli gibi gülmeye başladılar. (Lesage).

Gülmekten ölmek: “Üç aydır sabah akşam gülmekten ölüyorum.” (Voltaire, Thiériot’ya Mektup, 11 Ağustos 1760).

Kendi kendini güldürmek: Gülmek için yer aramak, “gülmek için kaşınmak”.

Gevrek gevrek gülmek: Kendinden memnun şekilde gülmek. “Bu uyuşuk aşırı özgüvenli hali onu o kadar kendinden emin kılıyordu ki durmadan gevrek gevrek güliüyordu. (Molière, Bilgiç Kadınlar, I,3).

İçinden gülmek: Güldüren bir mutluluk hissi yaşamak fakat dışa vurmamak.

Birine gülyüz göstermek: Birini onurlandırıcı şekilde karşılamak. “Onu ağırlıyoruz, gülyüz gösteriyoruz, her ortama giriyor” (Molière, Mizantrop, I,1).

⁴ Feyza Ceyhan Çoştı, Gülme Üzerine Bir Deneme: Bergson ve Freud, Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 2, s 136

⁵ Eric Smadja, Gülmek, Bağlam Yayınları, 2013, s 13

⁶ Smadja, a.g.e- s 14

Gülmesine: Ciddi olarak söylenmemiş ya da yapılmamış.

“Güldürmek mi istiyorsunuz”: Uygun olmayan bir öneri yapan ya da inanması güç şeyler söyleyen birine denir.

Güldürmek: Alaycılığı körüklemek.

Birine gülmek: Biriyle dalga geçmek, alay etmek.

Suratına karşı gülmek: Biriyle yüzüne karşı dalga geçmek.

Kıs kıs gülmek: Saklı, sinsî bir tatmin yaşamak.

Dişlerinin arasından gülmek: Samimiyetsiz gülmek. Zoraki gülüşünün altında memnuniyetsizliğini saklayan zorunluluktan gülen kişi için kullanılır.

“Son gülen iyi güler”: Altından kalkamayacağı düşündüğümüz bir işten başarıyla çıkıp bu durumla övünen kimse için kullanılır” .⁷

Gülmek, insana ait olan bir davranıştır. İnsan neden güler? Sadece mutlu olduğumuz zamanlarda mı gülme eylemini gerçekleştiririz. Gülmemiz mutlu olduğumuz anlamına mı gelir? Yukarıda da gülme çeşitleri açıkladığımızda karşımıza bu soruların cevabı olarak insanın gülme eylemini gerçekleştirmesi için her zaman mutlu olmasına gerek olmadığı ve birçok durumda gülme eyleminin gerçekleşebileceği ortaya konulmuştur. Genellikle insanlar mutluluk hissini ve hazzını yaşadıklarında bunun bir sonucu olarak gülme eylemini gerçekleştirirler. Ama sadece mutluluk hissettiğimizde gülmeyiz. Bazı durumlarda birine güleryüz göstermek bile mutluluk hissini hissetmeden sergileyebileceğimiz bir eylem olarak karşımıza çıkabilir. O an herhangi bir mutluluk hissetmeden nazik olmak gayesiyle güleryüz gösterebiliriz.

İnsanlar kendisine gülünmesinden haz etmezler. Bireylerin karşısındaki kişiye gülmeleri gülünen kişinin utanmasına sebebiyet verir. Eğer insan karşısındaki kişiye alaycılık içeren gülüşler sergiliyorsa karşısındaki kişi mutlu ve huzurlu bir hissiyat barındırmaz.

“Gülme eylemini gerçekleştiren kişi, hiçbir koşulda, gülmenin öznesi olmak istemez. Mesafe koyma koşulu, utandırmak için gülen kişinin, gülme eylemini gerçekleştirdikten sonra, aynı hataya kendisinin düşmemesi için, gülme eyleminin neden ve sonucunu sorgulamasını ifade eder. Dikkatsizlik, dalgınlık, beceriksizlik, unutkanlık, hareketsizlik, duygusuzluk gibi olumsuz davranışları haslet edinmeme amacıyla insanları düşündürerek eksiklik ve kusurların bilincine varmalarını sağlar.”⁸

⁷ Smadja, a.g.e s 14-15

⁸ Gülin Ögüt Eker, “Mizah Tanrı’dan Bir Armağan mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda ‘Sosyal Ceza Olarak Gülme’”, Folklor/Edebiyat, cilt: 23, sayı: 92, s 53, 2017,

Bazen de karşımızdaki insan ile alay etme gayesiyle gülümseriz. Bu durum bizim mutluluk hazzı içerisinde olmamızdan kaynaklı gerçekleşen bir durum değildir. Alay ettiğimiz insanlar çoğunlukla hoşlanmadığımız bireylerdir. Alaycı gülüş bu bireylere karşı sergilenir.

Bir insanın giydiği kıyafetleri veya söylediği sözleri tasvip etmememiz o bireye karşı alaycı bir gülüş sergilememiz için yeterli bir sebeptir. İnsanın yüzüne karşı bireyi aşağılamak adeta bir şaka malzemesi konumuna getirmek için sergilediğimiz alaycı gülüşün mutluluk hormonu veya mutluluk hissiyle ilgisi yoktur. Mutluluk hissine sahip olmadan da karşımızdakine deyim yerindeyse “kıs kıs” gülebiliriz. Bu da tıpkı sergilediğimiz alaycı gülüşler gibi mutlu hissetmeden sergileyebileceğimiz negatif gülüşlerden biridir. Sevmediğimiz bir insanın olumsuz bir durum karşısında yaşadığı çatışmalar veya bunalımlar bizim o kişiye karşı kıs kıs gülmemize sebebiyet verebilir. Negatif bir gülüş olan bu gülme çeşidi aslında sinsî bir ego tatminidir.

Bir diğer gülme çeşidi ise zoraki gülmektir. Bu durumlarda da mutluluk hissine sahip olmamıza gerek duyulmamaktadır. Bazı durumlarda zorlayarak bir gülüş takınırız. Bu gülüş, sevmediğimiz bir insana karşı veya mutlu hissetmediğimiz bir duruma karşı sergilenebilir. Bir durum karşısında bazen konuşmamak veya konuşulan sohbeti geçiştirmek amacıyla da bu gülüşü sergilediğimiz durumlar olabilir. Bu durumlarda zoraki gülüş adeta insanı kurtaran bir olgu haline gelir.

Sonuç olarak gülmek her zaman mutlu olduğumuz zamanlarda gerçekleştirdiğimiz bir eylem değildir. Bazen alaycılık, kabalık veya nezaket amacıyla gülmek eylemi gerçekleşebilir.

1.1.2. Gülme Eylemi Üzerine Felsefi Yaklaşımlar

Tarih boyunca gülme olgusu üzerine çeşitli fikirler ortaya koyulmuştur. Pek çok felsefeci ve edebiyatçı gülme eylemini merkeze alan araştırmalar, eserler meydana getirmiştir. Bazıları ise bu fikirleri yapılandırmış ve bir kuram ortaya koymuşlardır. Antik çağ yazarlarından olan Platon ve Aristo gülme eylemi ile ilgili düşüncelerini sunmuşlardır. Bu iki önemli Yunan yazardan olan Platon’a göre “her şeyden önce kahkaha bir hazdır. Ama bu haz gülünç olma ve alay gibi çeşitli şartlarda acıyla karışabilir. Kıskançlık “ruh acısı”dır ve Platon’a göre “kıskanç” açık bir şekilde başkasının acularından haz alır. Dolayısıyla komik olana gülmek ve alaycı kahkaha kıskançlık temellidir. Gülünç; cehaletten, yanlış görüşlerden oluşan bir acıdır; dolayısıyla zayıf ve zararsız bir kişinin kendi kişiliği üzerinde üç alanda, servetin de bedeninde ve ruhunda göstereceği 1 yanlısamadır. Kendini zengin, yakışıklı ve bilgiye görür. Biz ise onu fakir, çirkin ve aptal.”⁹

Platon’a göre gülme eylemi, haz merkezli bir olgudur. Ona göre bu haz, mutlu olmaktan kaynaklı gerçekleşen bir hissiyat değildir. Gülünçlük, kıskançlık ve alaycılık gibi olgular bu hazzı meydana getirir. Bir insanın gülünç duruma düşmesi cahillikten veya yanlış görüşlere sahip olmasından kaynaklanabilir.

⁹ Smadja, a.g.e s 16

Platon'a göre "mutluluk ve erdemli bir hayat vurgusu üzerinden ideal insan ve ideal yurttaşın nasıl olması gerektiği, Sokrates'ten de aldığı mirasla, anlatılmaktadır. O, özellikle Devlet adlı eserinde iyi ve ideal bir devletin ancak iyi eğitilmiş bir insanla kurulacağını belirtir. Bu nedenle gülme konusunu aktarırken de buna dair ölçüler sunarak ideal olanı yansıtmaya çalışır." ¹⁰ Platon a göre gülmek, "ötekinde oluşan gülünç algısı tarafından oluşturulan bir haz olabilir. Dolayısıyla alaycı bir kahkaha düşmana karşı meşru olurken, dostlarımız için haksızdır. Fakat çirkin, müstehcen ve tehlikeli olan kahkaha sosyal kuralları altüst ettiği gibi Cité'nin özgür insanların kontrol, ölçü ve uyum sahibi olma idealinde başarısızlığa uğratar." ¹¹

"Filozofların tarih içerisinde söz konusu edim ile ilgili ilk refleksi, gülmenin, özellikle aşırı gülmenin, olumsuz olduğuna dair olsa da günümüze geldiğinde, gülümsemenin insan üzerine etkilerini anlatan bir bilim dalı bile oluşmuş durumdadır. Eker'in de ifade ettiği gibi mizah veya gülme, vücutta psikolojik değişimlere etki eden ve iyileşmeye destek olan pozitif durumların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca bireyin bilişsel algısını değiştirerek stresin sebep olduğu etkileri düzenlemede yardımcı olmak suretiyle olumsuz fiziksel etkileri kontrol etme becerisini artırmaktadır. Bunun yanında kişilerarası ilişkiler ve sosyal destek anlamında da faydaları bilinmektedir." ¹²

Aristo ise komik olanı, "hemen bozulmanın ve değersizleşmenin olumsuz alanına, çirkinliklerinkine ve bedensel, zihinsel, ahlaki hissi veya sosyal olsun aşağı adı şeylerinkine yerleştirir." ¹³ Aristo, "gülünç çirkinliklerin ne tehlikeli ne acı, ne de zararlı" olması gerektiğini belirtir. "Yüzü şekilsizleştirip ses çıkarılmasına yol açan çirkinliğin ifadelerinden biri, uyumun düşmanı olan gülme eylemi yazara göre her şeye rağmen insana özgüdür." ¹⁴

Anlam ve mana, gülme eyleminin gerçekleşebilmesi için gerekli olan unsurlardandır. Salihoglu, bu durumu şöyle açıklar: "Anlam kodları olmadan gülme gerçekleşmez. Doğal ya da olağan olanın olağan olmayanla karşıtlığının anlamlandırılabildiği noktada gülünç algısı oluşur. Komik, yaşamda gülünç olanın sanat gerçekliğine aktarılmasıdır. Komikte seyircinin tamamlayabileceği bir düşünsel boşluk yaratılır, seyirci bu boşluğu doldurarak estetik hazza erişir." ¹⁵

Latin bir yazar olan Çiçero "De Oratore" adlı eserinde gülme ve komik kavramlarını incelemiştir. Çiçero'ya göre gülme kavramını kavramaya çalışmak şu beş soruyu beraberinde getirir;

"1. Gülmenin doğası nedir?

2. Gülme eylemini üreten nedir?

¹⁰ Coştu, a.g.e, , s 138

¹¹ Smadja, a.g.e s 18

¹² Eker, a.g.e, s. 50

¹³ Smadja, a.g.e s 18

¹⁴ Smadja, a.g.e s 18-19

¹⁵ Burcu Salihoglu, Gülmeden Grotesk Etkiye, Aydın Sanat, Sayı 3, 2016, s 49

3. Tetiklenmesi konuşmacı için faydalı mıdır?

4. Hangi noktaya kadar tehlikelidir?

5. Son olarak komik'in farklı türleri nelerdir?"¹⁶

Smadja, Çiçero'nun komiğin nesnesiyle ilgili olarak, özellikle Yunanların ve Aristo'nun kavramlarını ödünç aldığından ve bu kavramların gülmeyi tetikleyen fiziksel, zihinsel, ahlaki türde çirkinlikler, insani yetersizlikler ile aşağı ve adi şeyler olduğundan bahseder.¹⁷

Latin bir diğer yazar olan Quintilien, Çiçero'nun düşünce geleneğini devam ettirir ve retorik dünyasına dahil olur. *"Şaklabanları palyaçoların mimcilerinkinden farklı olan komik temalarını ve nesnelere, bunların sözlü, sözlü olmayan karışık kategorilerini, gülmenin meydana gelmesine katkıda bulunan bazı teknik süreçleri, komiğin oluşumunu ve konuşmacının uygulamaları yöneten kuralları ortaya koyar."*¹⁸

Smadja "Gülmek" adlı eserinde Quintilien'nin gülme kavramı ile ilgili düşüncelerini şöyle aktarır; *"Anlamsız bir şeymiş gibi görünüp palyaçolar, mimciler ve nihayet deliler tarafından kışkırtılmasına rağmen hakkını vermek gerekir ki gerçekten hakimiyet sahibidir ve karşı konması güçtür."*

*Çoğunlukla bize rağmen bile meydana gelir ve yalnızca fizyonomi veya ses yoluyla ifade edilmez, tüm bedenimizi şiddetle sallar. Diğer taraftan söylediğim gibi sıklıkla çok önemli meselelerde nefret ve öfke ile parçalanma noktasına dahi durumu tersine çevirir."*¹⁹

Smadja, bu iki yazara göre fazlasıyla saldırgan olan gülme eyleminin bir haz yaratan alaycılık ve gülünçlük silahı olarak görüldüğünden bahseder.²⁰

Jacques Le Goff'a göre Hristiyan geleneğinin hâkim olduğu Orta Çağ'da gülme eylemi iki şekilde ifade edilmiştir. *"Bir tanesi Yunan kiliseleri rahipleri tarafından geliştirilip Latin batıda yayılır ve İsa'yı büyük insan modeli olarak tanır. Fakat Evangelistler İsa'yı asla gülerken göstermemişlerdir. Diğeri ise Aristo'ya dayanır; büyük Hristiyan yazarlara olduğu kadar 13. yüzyılın din sınıfı mensubu seçkinlere aktarılmıştır ve tam tersi gülmek insanın özüdür düşüncesini destekler."*²¹

Gülme ne anlama gelir ve gülüncün temelinde ne yatıyor sorusuyla başlayan soruşturmada Bergson, insana özgü olanın dışında komik bir unsurdan bahsedilemeyeceğini ve insan dışında herhangi bir şeye ya da hayvana da gülüyorsak bunun nedeninin onda insani bir tavır veya insana dair bir ifade içermesi ile ilgili olduğunu ifade eder. Bergson'a göre komik olan, insanların toplanıp

¹⁶ Smadja, a.g.e s 20

¹⁷ Smadja, a.g.e s 20

¹⁸ Smadja, a.g.e s 22

¹⁹ Smadja, a.g.e s 23

²⁰ Smadja, a.g.e s 23

²¹ Smadja, a.g.e s 23

*duyarlılıklarını susturup yalnızca zekâlarını çalıştırarak, dikkatlerini aralarından birine yönelttikleri zaman doğacaktır. Komiğin tüm etkisini göstermesi için yüreğin uyuşturulması gerekir. Çünkü komik olan, arı zekâyâ seslenir. Bu zekâ ise diğer zekâlarla ilişkide kalmalıdır.*²²

Nigâr Dilşat Kanat, “Mizah Teorileri Bağlamında Bektaşî Fıkraları” adlı yüksek lisans tezinde gülmenin özelliklerini şöyle sınıflandırır:

“→ *İnsana Özgü Olması*

→ *Duygusuzluk*

→ *Hatanın Cezalandırılması*

→ *Mekaniklik/ Sıradanlık*

→ *İnsanın Nesneleşmesi*

→ *Aykırı Fiziksel Olaylar*”²³

Gülme eylemi üzerine yıllardır süregelen araştırmalar ve çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmalar gülmenin nedenleri üzerine yoğunlaşmıştır. Smadja, “Gülmek” adlı kitabında gülme eyleminin dört klasik ana kuramından bahseder ve bu kuramları şöyle açıklar:

“ A). Üstünlük hissi ve gülünen nesnenin değersizleşmesi kuramı. Smajja bu kuramın Yunanlar (Platon, Aristo), Latinler (Çiçero, Quintilien), Descartes, Hobbes, ve Bain tarafından ve dolaylı olarak Bergson tarafından da desteklendiğini iletir.

Bu kurama göre “*gülen kişi aşağılanıp, değersizleştiği için gülünç hale gelmiş olan nesne karşısında hissettiği ani üstünlük hissine bağlı olarak bir haz duyacaktır. O halde tüm fiziksel, zihinsel, ahlaki, sosyal çirkinlikler ötekinin güncel, gülen kişininse geçmişteki tüm yetersizlikleri gülünçtür, komiktir.*”²⁴

B) İkinci ana kuram olan karşıtlık ve uyumsuzluk kuramı (zihinci kuramlar) olarak da bilinir. Yazar bu kuramın temel olarak Kant ve Schopenhauer tarafından daha sonra ise kısmen Hobbes, Spencer ve Bain tarafından da desteklendiğini belirtir. Bu kurama göre Kişi; “*bir kişinin nesnenin, durumun, tuhaflığın veya çelişkinin eş zamanlı iki temsili arasında anlık, soyut veya somut bir uyumsuzluk olduğunda ortaya çıkan ani ve beklenmedik algıyı takiben güler.*”²⁵

C) Üçüncü kuram ise Psikofizyolojik kuramdır. Spencer boşalım kuramı olarak da bilinir. Bu kurama göre “*yoğun ruhsal durumdan daha az yoğun olan bir başkasına aniden geçilmesinin diğer bir değişle ani ve düşey bir terslik yaratan olayın ya da durumun ardından gülme meydana gelecektir. O halde bu durum fazlası*

²² Coştu, a.g.e, , s 142

²³ Nigar Dilşat Kanat, Teorileri Bağlamında Bektaşî Fıkraları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2017, s 8-10

²⁴ Smadja, a.g.e s 39

²⁵ Smadja, a.g.e s 40

davranış yoluyla mimiksel- solunumsal gülme eylemi ile atılan ruhsal alandaki sıkışmanın “enerjisel” taşmasına yol açar. Bu boşalım ya da rahatlama kavramı Bain tarafından da kullanılmıştır. Ancak Spencer boşalım sürecini açıklarken ne gülmeye bağlı haz duygulanımından ne de bu enerji akışı yolunun, yani gülmenin özgürlüğünden bahseder.” ²⁶

D. Dördüncü ve son kuram ise Bergson’un kuramıdır. Bu kuram, “çirkinlikleri otomatikleşmiş hareketleri, uyumsuzlukları, komiğin tipik özellikleri olarak gösterip, Antik Çağ yazarlarımızın tarif ettiği çirkinliklere ve aynı şekilde Hobbes’un bahsettiği yetersizliklere Atıfta bulunarak üstünlük hissi ve gülünen nesnenin değersizleşmesi kuramının bir parçası gibi görünür.” ²⁷

Bergson’a göre gülme eylemi her gruba ait olabilir. Bu gruplar sosyal yaşantılarında konumlandırılır ve bu eyleme bir amaç yüklerler.

1.1.3. Komik Kavramı

Komik sözcüğü insan zihninde çok farklı anlamlar ifade edebilir. Bu sözcük çoğunlukla eğlendirici yönüyle beynimizde yer almaktadır. “Komik kavramı insan zihninde “oyun” ve “soytarlık” fikirleriyle bağlantısı kurulan ve “güldürücülük /eğlendiricilik” (funniness) özelliği taşıdığı genel olarak kabul edilen durumlara ve edebi eserlere yönelik bir “tanımlama”yı gösterir.” ²⁸

İnsan gülen bir varlıktır ve gülme eylemini gerçekleştirdiğinde bunu çoğunlukla komik kabul ettiğimiz durumlar karşısında yapar. Komik olan şey insana gülünç gelir.

“Komik tarihine yönelik araştırmalar, bu kavramın “değişken içerikli” olduğunu ve tanımlanmasına ilişkin güçlükler bulunduğunu göstermektedir.” ²⁹

Göker, komik kavramı üzerinde düşünen yazarların komik olan şeylerin bazı faktörlere bağlı olduğu söylemiştir. Bu faktörler şunlardır:

“→ Hareketlerde, jestlerde otomatizme bağlı komik

→ Ruhsal otomatizm

→ Yapay olan şeyin doğal olanın yerine konması

→ Bir şahsın bir eşya izlenimi vermesi

→ Asaleti, saygınlığı olan bir şeyi, kelimelerle yermek, kötölemek

²⁶ Smadja, a.g.e 40

²⁷ Smadja, a.g.e s 39-41

²⁸ Cebeci, a.g.e, s 31

²⁹ Cebeci, a.g.e, s 31

→ *Değişik elemanlardan oluşan yeni kelimeler, çağrışımlı kelimeler*”³⁰

Komik kavramı üzerine birçok düşünür çalışmalar yapmıştır. Bu konu hakkında özellikle Freud'un fikirleri ve çalışmaları dikkat çekmektedir. *“Freud'un komik konusundaki görüşleri, daha çok “fıkra”lar üzerinde yaptığı çalışmalardan kaynaklanır. Freud, “komik”in “fıkra”nın “anlatan”, “dinleyen” ve “fıkranın hedefi” biçimindeki “üçlü yapı”sından farklı olarak “ikili bir yapı” dan oluştuğu kanısındadır.”*³¹

Psikanalizim alanında çalışma yapmış olan Kris ise *“komik olgusunun, egonun eski çatışmalarından kaynaklandığı kanısındadır; buna göre, komik eski bir problemle ilgili olarak kazanılmış bir zaferin ve çözümün tekrarlanmasıyla ilgili bir olgudur.”*³²

Komik insanla var olan bir olgudur. Şahsiyete münhasır bir yapısı bulunsa da genellikle her insandan benzer reaksiyon alınan durumlar için kullanılan bir ifadedir. Tarih boyunca varlığını devam ettirmiş olmakla beraber insanın olduğu her yerde var olmaya devam edecektir. Akademik camia tarafından ortaya koyulan birçok esere konu olmuştur.

*“Komik kendi içinde hayatı barındırır. Önemli olan komiğe bizi ulaştırıp gülmemizi sağlayan uyarıcılardır. Komik olanı tetikleyen bu uyarıcılar görsel ve işitsel algılar içinde kişilerde, olaylarda, durumlarda, eylemlerde, söylemlerde, yüz ifadelerinde hatta kişinin kendi zihninde toplanır.”*³³

Bergson, komik olan durumun hemen düzeltilmesi gerektiği taraftardır. Ona göre bu durum büyük bir kusurdur ve hemen düzeltilmelidir. Bergson'a göre toplumun eğitilebilmesi için bu kusurun yani komik olan durumun düzeltilmesi gerekmektedir. Eğer düzeltilmezse toplum geri kalacaktır. "

*“Mekaniklik ve canlılığın birbiri içine girmesi, mekanikliğin canlının üstünü kaplaması veya canlı bedeninin makine gibi katılaştığını gördüğümüzde gülünç olan açığa çıkacaktır. Burada gülünç olan canlılığın akışında bir duraklamaya işaret eder. Bir yanda katılık, otomatizm, beden ve madde vardır; diğer yanda canlılık, değişkenlik, ruhsal veya tinsel kişiliğimiz vardır. Komik olan şey, bu canlı ve insana özgü olan ruhsal yanının yerine katılık ve bedensel olanın galip gelmesidir.”*³⁴

³⁰ Cemil Göker, Gülme ve Güldüren Sanat Türleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s 4-10

³¹ Cebeci, a.g.e, s 41

³² Cebeci, a.g.e, s 43

³³ Şeyda Özçelik, Sinemada Komedi: Son Dönem Türk Sinemasının Analizi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s

14

³⁴ Coştu, a.g.e, s 151

Tarih boyunca komik kavramı üzerine düşünen birçok yazar komik olan şeyin bazı etkenlere bağlı olduğundan bahsetmişlerdir. Cemil Göker, “Gülme ve Güldüren Sanat Türleri” adlı eserinde bu etmenleri şöyle sıralamıştır:

“- Hareketlerde, jestlerde otomatizme bağlı komik

- Ruhsal Otomatizm

-Yapay olan şeyin doğal olanın yerine konması

- Bir şahsın bir eşya izlenimi vermesi

- Asaleti, saygınlığı olan bir şeyi, kelimelerle yermek, kötölemek,

-Değişik elemanlardan oluşan yeni kelimeler, çağrışımlı kelimeler”³⁵

1.1.4. Komedi Kavramı

Fransızca comédie kelimesinden türemiş olan bu sözcük, “güldürü” anlamına gelmektedir. “Eski Yunan’da komedi, “Dionysia” ve Lenaca” bayramları sırasında sahnelenen ve “dinsel “işlevleri olan oyunlardan meydana gelen bir edebi türdü. Bu kapsamda, Eleusis gizem kültürüne katılmak üzere Atina’dan Eleusis’ egidenlere yol boyunca “güldürücü sözlerle sataşılması” da komedi geleneğine ait bir özellikti. Cornford, eski Atina’da yukarıda değinilen sürecin bir parçası olarak yapılan “phallus alayları”nı komedinin kökeni olarak kabul eder”³⁶

Yazarların çoğu tıpkı mimikler gibi gülme eyleminin de evrensel olduğu kanaatindedir. Göker bu durumu “yakın zamanda türlerin evrimi (filogenetik) sırasında geliştirilen, genetik olarak belirlenmiş bir “merkezi motorprogramından” (dürtüsel davranış ya da Eibl- Eibesfeldt’e göre filogenetik uyumlanma) kaynaklandığı görüşünü destekler.”³⁷

“Platon, tragedya ve komedyanın, insanın dizginlediği yanlarının başkasının duygularında açığa çıkma anlatısı olduğunu söyler. Örneğin bir tragedyada birinin felaketine ağlamayı ayıp saymayı kendimizi acıma duygularına bırakırız. Başkalarının duyguları bizim de duygularımız haline dönüşür. Aynı şey komedyaya için de geçerlidir. Soytarlık yapmaktan utanabiliriz ama başkası yaptığında onu beğeniriz. İşte bu durumda Platon’a göre yapmaktan utandığın o soytarlığı desteklemiş ve farkında olmadan soytari haline gelmiş olursun.”³⁸

Birey ve durumun gülünç taraflarını ortaya koyan komedi, nüfuz ettiği eserlerde izleyicisini veya okuyucusunu güldürürken düşünmeye yönlendirir. Konusunu hayatın içinden ve gerçeklik olgusundan alır. İçerisinde barındırdığı karakterler hem halktan hem de yüksek zümreden seçilmiştir. Manzum şekilde kaleme alınan bu tiyatro eserlerinde, üç birlik kuralı gözetilir.

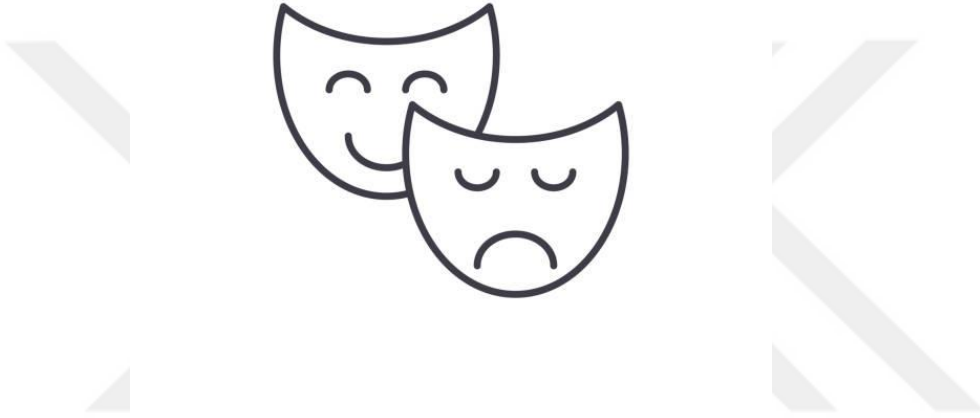
³⁵ Göker, a.g.e s 30

³⁶ Cebeci, a.g.e, s 46

³⁷ Smadja, a.g.e, s 44

³⁸ Coştu, a.g.e, s 138

Komedi kavramına hem günlük hayat hem de edebi eserlerde rastlanmaktadır. Komedi kavramı insanı yakından ilgilendiren bir kavramdır. İnsan günlük yaşantısında bu kavramla her zaman karşılaşabilir. Komik olanı barındıran komedi, bir edebi tür olarak karşımıza çıkabilir. Komedi de amaç, izleyeni veya okuyanı güldürmek ve iyi zaman geçirmelerini sağlamaktır. Bu geçirilen iyi zaman insanın hem fizyolojik hem de psikolojik açlığını doyurur. Günlük hayatta komedi kavramıyla karşılaşan kişi mutlu hisseder ve çevresine de bu mutluluğu yansıtır. Komedi de bir durumu gülünç hale getirmek için mizah da kullanılabilir. Bu iki unsur birleştiğinde komik durumlar ortaya çıkar. Ve bu komik durumlar izleyiciyi veya okuyucuyu eğlendirir.

Komedi ve Tragedya'nın Simgesi

Komedi, her ne kadar insanları eğlendirmek üzerine kurulmuş olsa da tariz barından yönlere de mevcuttur. Komedide kullanılan tarizin amacı ise insanları eğlendirirken iğnelemek yani eleştirmektir. Belirtmek istenilen bir düşünce veya eleştirilmek istenilen bir olay veya durum komedinin içerisine zekice yerleştirilir ve bu yerleştirilen ileti izleyiciye veya okuyucuya komik durumlar çerçevesinde verilir.

Komedi ve gülme kavramı eski tarihlerden beri halka ithaf edilmiştir. Yüksek zümre, gülme ve komedi kavramlarına uzaktırlar. Bu kavramlar aslında halk için var olmuşlardır. Soylular komedi kavramına yabancıdır ve bu kavramı kendileriyle eşleştiremezler. Tanrıbuyurdu, bu konuyu şöyle açıklar:

“Tarih boyunca gülme ve ciddi olma durumu soylularla halk arasında keskin bir sınır çizgisi gibi durmuş, ciddiyet soylular, devlet ve devletin kurumları; komedi ve komik ise halkla ilişkilendirilmiştir. Metaforik bir şekilde ifade edecek olursak krallar, generaller, papazlar, diktatörler, şehir merkezleri, büyük meydanlar ve ana caddeler gülmez. Onlar ağırbaşlı, asık suratlı, soğuk ve düşünceli görünür. Peki,

*ama kim güler? Arka mahalleler, ara sokaklar, Pazar yerleri, ev hanımları, pazarcılar ve çocuklar güler. Hem de kahkahalarla ”*³⁹

1.1.5 Espri Kavramı

Espri kavramı hem günlük hayatta hem de edebi eserlerde karşımıza çıkar. Espri yapabilmek aslında bir yetenektir. Aslında yapılan espri, kişinin zekanın bir ürünüdür. Zekâ, espri yapabilmek için önemli bir kaynaktır. Toplumda espri yapabilme kabiliyetine sahip kişiler zeki şahsiyetler olarak görülürler.

Fransızcadan dilimize geçmiş bir kelime olan “esprit” yani espri, “nükte” olarak da bilinir. TDK, nükte kavramını şöyle tanımlamıştır;

“Yazıda, resimde, sözde ve davranışta ince, derin, anlam ve espri”⁴⁰

Şimdi ise espri kavramlarının diğer kaynaklarda nasıl tanımlandığı üzerinde duracağız.

Ferit Devellioğlu, “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat” adlı yapıtında esprinin tanımını şöyle yapmıştır:

*“(nikât, nüket): 1. Herkesin anlayamadığı ince mânâ, fr.esprit.[yazıda, sözde, resimde, harekette]. 2. İnce mânâlı, zarif ve şakalı söz ”*⁴¹

Göker, “Gülme ve Güldüren Sanat Türleri” adlı yapıtında esprinin bir akıl işlemi olduğundan bahseder. Ona göre espri, dönüp dolaşıp aynı şeyleri tekrar etmemelidir.⁴² Espri, kaliteye ve bir özgünlüğe sahip olmalıdır. Göker’e göre espri *“bütün delillerini sayıp dökmemelidir.”*⁴³ Yazara göre espri *“kısa, özlü, anlamlı”*⁴⁴ olmalıdır. Göker, esprinin *“tekrara düştüğü zaman tesir gücünü ve ifade tazeliği”*⁴⁵ kaybedeceğini belirtir.

Cemil Göker espride kendiliğinden meydana gelmenin ve canlılığın mevcut olduğundan bahseder.⁴⁶

Fransızcada “esprit” kelimesinden dilimize geçmiş olan espri, ince, parlak, becerili düşünce anlamına gelmektedir. Birkaç örnek üzerinde düşünerek esprinin özelliklerini belirlemeye çalışalım:

³⁹ Erol Tanrıbuyurdu, “Temel Fıkralarında Toplumsal Eleştiri”, Millî Folklor, S. 75, Yıl: 19, 2007, s. 104

⁴⁰ www.tdk.gov.tr Ziyaret Tarihi: 26.05.2022

⁴¹ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, 26.Baskı, Ankara, 2010, s. 991

⁴² Göker, a.g.e, s 15

⁴³ Göker, a.g.e, s 15

⁴⁴ Göker, a.g.e, s 15

⁴⁵ Göker, a.g.e, s 15

⁴⁶ Göker, a.g.e, s 15

“Topallayarak yürüyen Talleyrand'a⁴⁷ bir gün bir hanım sorar:

- Nasılsınız?

Şaşı bakan hanıma Talleyrand cevap verir:

- Gördüğünüz gibi Madam.”

Yukarıda da anlatıldığı gibi espri zekâ gerektiren bir iştir. Her insan sosyal yaşantısında espri yapmaya çalışabilir. Lakin yaptığı bu esprilerin toplum tarafından kabul görmesi için zekâ ve komik olması gerekir. Bu da yapılması zor ve tehlikeli bir iştir aslında. Yapılan espri kalite ve zekâ barındırmıyorsa toplum içerisinde “soğuk espri” olarak adlandırılabilir. Bu da espri yapan kişinin küçük düşmesine ve utanmasına sebep olabilir.

Espri bazı durumlarda rahatsız olunan bir fikri veya durumu tenkit etmek amacıyla da kullanılabilir. Espri sanatını kullanan kişi bir durum veya fikir ile ilgili zekasını da dahil ederek düşüncelerini bu sanat üzerinden karşı tarafa iletebilir. Hoşnut olunmayan bir durum veya söz karşısında kişi espri sanatını kullanarak hoşnutsuzluğunu dile getirebilir.

Göker, “Gülme ve Güldüren Sanat Türleri” adlı yapıtında espri kavramını şöyle bir örnekle destekleyerek açıklamaya çalışmıştır:

“Fransız yazarı AlexandreDumas ile isim benzeliği olan AdolpheDumas⁴⁸ adında az tanınan vasat bir yazar var. Bir gün AlexandreDumas tiyatroya gider, bir locaya girer. Dostlarını selamlarken Adolphe Dumas'ya rastlar. Beriki, teklifsiz bir ifadeyle:

- Müsadenizle, der. benim de oldukça iyi bir şöhretim var. Hem pekâlâ iki Dumas olabilir, iki Corneille⁴⁹ olduğu gibi”⁵⁰

“Freud’a göre bazen esprinin kendisi bir sonuçtur ve özel hiçbir hedefi yoktur. Eğer esprinin bir amacı varsa buna kasıtlı espriler denir. Kasıtlı olmayanlar ise masum espriler olarak adlandırılır. Masum/kasıtsız bir espri çok öznlü olup değerli bir şeyler öne sürebilir ve espri sorununu önümüze en saf biçimiyle getirmeye daha eğilimlidir.”⁵¹

Lipps’e göre bir espri, “tümüyle öznel olan gülünç bir şey’dir –yani, ‘bizim ürettiğimiz, bizim eylemlerimize bağlı, hiçbir zaman nesnel olarak değil, hatta istemli nesne olarak da değil özne olarak ilişkide bulunduğumuz’ gülünç bir şeydir. Buna genelde, ‘ister gözlemlenenin, isterse durumun gülünçlüğü olsun, gülünç olanın

⁴⁷ Fransız Diplomatı (1754-1838). Çocukluğunda geçirdiği bir kaza sonunda sağ ayağı sakat kalmıştır.

⁴⁸ AdolpheDumas, Fransız yazar ve şairi (1806-1861)

⁴⁹ Ünlü yazar Pierre Corneille'nin (1606-1684) Thomas Corneille adında kendisi kadar ünlü olmayan şair bir kardeşi vardı.

⁵⁰ Göker, a.g.e, s 13

⁵¹ Coştu, a.g.e., s 146

*bilinçli ve başarılı biçimde her tür uyarılışı'na espri dendiği biçiminde, etkiyi vurgulayan, daha ileri bir açıklama getirilmiştir”.*⁵²

Divan edebiyatımızda da nükte kendine önemli bir yer edilmiştir. Divan edebiyatı şairleri nükteyi başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Gönel, divan edebiyatı şairlerinin nükteyi ustaca bir şekilde kullanmalarının onlara haklı bir şöhret sağladıklarından bahseder ve nükteci bir şair olduklarının söylenmesinin en büyük övgülerden biri olduğunu iletir. ⁵³ “Nüktenin yapılması kadar anlaşılması da önemlidir. Çünkü şair muhatapları tarafından anlaşılmazsa sanatı, emeği hak ettiği değeri göremiyor demektir.” ⁵⁴ Nükte içeren bir söyleyiş bazen okur tarafından anlaşılabilir. Bunun nedenini Göker şöyle açıklar: “Nükteli söyleyiş, ince anlamları barındırdığı için bazen anlaşılabilir. Bu ise okurdan belli bir zihni çaba ister. Çünkü şair nükte aracını kullanarak niyetini özellikle gizlemektedir.” ⁵⁵

1.1.6. Satir (Hiciv)

Birçok kaynakta satir, yergi ve hiciv kelimelerinin eş anlamlı sözcüğü olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökenini inceleyen Göker, bu kelimenin Fransızcadaki “satira” kelimesinden geldiğinden bahsetmektedir. ⁵⁶ Satir, Divan edebiyatındaki hiciv sözcüğünün batı edebiyatındaki karşılığıdır. Halk edebiyatında bu sözcüğün karşılığı ise “taşlama”dır. Yergi, TDK Türkçe sözlükte şöyle tanımlanır: “Bir kimseyi, bir toplumu, bir düşünceyi, bir nesneyi, bir göreneği yermek için yazılmış yazı veya söylenmiş söz, hicviye, hiciv, satir.” ⁵⁷ Hiciv sözcüğü dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu sözcük batı edebiyatında “satir” olarak yerini almıştır.

Lügat-ı Naci’de ise hiciv kavramı şöyle tanımlanmıştır:

“Birinin şiir ile ma’âyıbını tadat etmek; birini şiir ile zemmetmek.” ⁵⁸

Göker, satirin Eski Yunanlılardan ziyade Romalıların satiri ulusal bir tür olarak kullandıklarından bahseder. Tarihsel gelişmesi içerisinde satirin bazen kişisel bazen de politik, dinsel, ahlaksal hüviyet kazandığını belirtir.

“Uzun şiir şeklinde olduğu gibi nesir şeklinde kullanılmış, bazen de şiir ve düz yazı ile bir araya getirmiştir. Roma edebiyatında Horatius, Persius, Lucillius, Juvenal gibi Yazarlar satir türünde en güzel örnekler vermişlerdir. Daha sonraki yıllarda da dünya edebiyatında birçok ünlü satir yazarı var olmuştur. Satirin yukarıda söz ettiğimiz sözlüklerde yer alan tanımını genişletmek mümkündür. Örnek olarak şair kızgınlığını hiddetini ifade ettiği zaman satir yapıyordur. Başka deyimle

⁵² Sigmund Freud, Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkiler, Payel Yayınları, 5.basım, İstanbul 2012, s. 41

⁵³ Hüseyin Gönel, Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall 2011 s 164

⁵⁴ Gönel, a.g.e, s 165

⁵⁵ Gönel, a.g.e, s 166

⁵⁶ Göker, a.g.e, s 48

⁵⁷ www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi 26.05.2022

⁵⁸ Muallim Naci, Lügat-i Naci, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s 226

*ister ahlaksal, ister politik ister edebi satir olsun satir, satir yapanın daima “ben”inin (le moi) bir ifadesidir. “*⁵⁹

Gamze Demirel, hiciv şairlerinin, yergi ve esprilerinin altında ruhsal boşalma ihtiyacının izlerini görmenin mümkün olduğundan bahseder ve esprilerin yardımıyla hicivci, içsel ve dışsal baskıların tümünü ortadan kaldırarak haz almaya ve ruhsal doyuma ulaşmaya, böylece de “ruhsal sönme”den kaçınmaya çalıştıklarını iletir.⁶⁰

Göker’e göre satirin başarı ve etkisinin büyük olması önce ele aldığı konunun önemine, konunun geniş okuyucu ya da dinleyici kitlesini ilgilendirmesine bağlıdır. Satir yazarı konuyu okuyucuya onun en küçümseyici gülüşünü tahrik edecek şekilde sunar. Bunun içinde abartma, benzetme, çift anlamlı söz gibi anlatım şekillerine başvurur.⁶¹

Eski Türk edebiyatında hiciv, şairlerin en etkili silahıdır. Şair bir durumu veya kişiyi eleştirmek için hiciv yazar. Bu dönemde çoğunlukla hiciv, devletin yüksek kademesindeki kişileri yermek amacıyla ve toplumun kusurlarını gözler önüne sermek amacıyla yazılmıştır. Bu dönemde bir devlet görevlisini eleştirmek güç bir iştir. Bunun sebebi devlet kademesindeki kişilerin adeta bir korumaya sahip olmalarıdır. Hiciv sayesinde bu eleştiriler yapılabilir hale gelir. “*Klasik Türk Edebiyatında hicivcilerin ve tenkit ettikleri kişilerin daha çok saray çevresinde elit bir hayat sürmüş olması bile argo ve küfür kullanımlarını etkilememiştir. Şairler, çoğu zaman terbiye sınırlarını aşıp kaba saba laflarla dolu, nahoş hatta küfür içerikli eserler kaleme almaktan kaçınmamışlardır*”.⁶²

Divan edebiyatında hiciv ismini alan satirin en önemli temsilcilerinden biri XVII. yüzyıl şairlerinden olan Nefî’î dir. Nefî’î, bu dönemde hicivleriyle ün kazanmış bir şairdir. Nefî’î “*övgü ve yergi şairidir. Övgü ve yergiyle birlikte mübalağa, Nefî’î’nin geçmişte ve günümüzde yayımlanmış olan kaynakların görüş birliği ettiği üç ana özelliğidir. Övgü dendiği zaman da öncelikle usta şairin fahriyeciliğini, kendi sanatını öğrenmeye düşkünlüğünü hemen belirtmek gerekir.*”⁶³

Eski Türk edebiyatında hiciv örnekleri ile ün kazanmış olan Nefî’î, ’ye köpek denilmiştir. Yücebaş, bu münasebeti şöyle açıklar:

“Bir gün tanıdıklarından Tâhir Efendi adında biri mecliste Nefî’î’ den bahsedilirken:

*-Aman anmayın şu kelbi (köpeği) demiş.”*⁶⁴

⁵⁹ Göker, a.g.e, s 49

⁶⁰ H. Gamze Demirel, Klâsik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hiciv, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, 2007, s 133

⁶¹ Göker, a.g.e, s 49

⁶² İpek Taşdemir, Klâsik Türk Edebiyatında Hiciv Literatürü, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 6, 2019, s 136

⁶³ Mine Mengi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, 2013, s 201

⁶⁴ Hilmi Yücebaş, Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1976, s 141

Hiciv konusunda usta bir yazar olan Nefî, kendisine köpek denilmesinin ardından tek dörtlüğe sahip şöyle bir hiciv yazmıştır:

“Bize Tâhir Efendi kelp demiş...

İltifatı bu sözde zâhirdir! .

MâIiki mezhebim, benim zira

*İtikadımca kelp, Tâhirdir...,”*⁶⁵

Hiciv sanatı hoşnut olunmayan bir durumu veya kişiyi eleştirmek amacıyla gerçekleştirilir. Hicivde iğneleyici sözcükler en büyük yapı taşı olarak kullanılır. Bu sözcükler ne kadar güçlü ve etkili olursa hiciv o mahiyette kuvvetli olur. *“Divan şiirinde Şeyhî'nin Harname adlı eseri, Nefî'nin hicivleri; halk şiirinde Seyranî, Ruhsatî, Kazak Abdal gibi şairlerin taşlamaları; modern edebiyatta ise Neyzen Teyfik'in, Orhan Veli'nin bazı şiirleri satir için uygun örneklerden birkaçıdır.”*⁶⁶

Şahin, hiciv ve taşlamaları şu şekilde tasnif etmiştir:

“1. Bireysel hicivler/ taşlamalar

2.Siyasi hicivler/ taşlamalar

3.Toplumsal hicivler/ taşlamalar

4. Dinî hicivler/ taşlamalar

*5. Mekân ve hayvanlarla ilgili hicivler/ taşlamalar”*⁶⁷

Satirin Halk edebiyatındaki isimlendirilişi ise taşlamadır. TDK sözlüklerinde taşlama şu tanımlamalara sahiptir:

*“Alaycı halk şiiri”, Kapalı bir biçimde dolaylı olarak söz söyleme, tarzı”*⁶⁸

Halk edebiyatına ait bir tür olan taşlamada amaç, toplumun yanlış görülen yönlerini eleştirmek ve gözler önüne sermektir. Taşlamalar sayesinde toplumun aksayan yönlerinin düzeltilmesi amaçlanmıştır. İçerisinde mizah öğelerini de barındıran taşlamalar, sosyal içeriğe sahip şiirlerdir.

“Taşlamalar genellikle koşma nazım şeklinde olup içinde bireyden topluma, dinden sosyal yaşama hemen her konuda yergisel bir anlatımı barındıran şiirler

⁶⁵ Yücebaş, a.g.e, s 141

⁶⁶ Okan Alay, Yergi, İroni ve Mizahla İlintili Kavramlara Dair Bir Değerlendirme, Türk Dili, Aralık 2018 Yıl: 68 Sayı: 804, s 44

⁶⁷ Özlem Şahin, Divan ve Halk Şiirinde Eleştiri Sazları Olan Hiciv ve Taşlamanın Örnekler İle Mukayesesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 4, Sayı 11, 2017, s 1000

⁶⁸ www.tdk.gov.tr Ziyaret Tarihi: 26.05.2022

olarak dikkat çekmektedir. Öyle ki bu tür şiirlerde hayatın içinden farklı somut örnekleri görmek mümkündür.”⁶⁹

Taşlamaların hicivlerden en büyük farkı hicivler genellikle kişiyi yermek amacıyla kaleme alınırken, taşlamalarda amaç toplumun aksayan yönlerini dile getirmektir. “Hicivlerde kişiye saldırı vardır. Şairin kindar bir tutum sergilediği görülür. Mahiyet açısından sosyal meselelerin ağırlık verildiği taşlamalarda ise çoğunlukla şahsiyete dokunmaktan kaçınılır. Yargı ve devlet dairelerindeki bozukluklar, din adamlarının bilgisizliği, ahlaki değerlerin yozlaşması ve insani özelliklerin yoksunluğu şair tarafından taşlanmakta bunu yaparken bilgilenme, eğlenme, hoşça vakit geçirme esas alınmaktadır.”⁷⁰

“Âşıklık geleneğinde halk şairleri, yoksulluk, cahillik, rüşvetçilik, hırsızlık, dalkavukluk, yalancılık gibi sosyal konuları; siyasi, iktisadi, dinî hayatla ilgili aksaklıkları; sevgiliyi, feleği eleştiri konusu yapmıştır. Kadılar, zalim memurlar, softalar, devlet adamları, haris zenginler, hatta vefasız sevgili taşlama ustalarınca yerilmiştir.”⁷¹

“Türk halk kültürü, mizah ve hiciv bakımından oldukça zengindir, ancak islamiyet öncesi döneme ait elimizde yeterli belge olmadığı için Eski Türklerde ne tür mizah ve hiciv anlayışının olduğu tespit edilememiştir. Bununla birlikte Anadolu'da Gerek anonim, gerekse ferdi halk edebiyatı ürünleri arasında kimi zaman hiciv yönü ağır basan, kimi zaman da mizah ve hiciv unsurları iç içe geçmiş olan örneklere sıkça rastlanmaktadır.”⁷²

Aşağıda halk edebiyatının en önemli isimlerinden olan Karacaoğlan ve Dadaloğlu'nun taşlamaları örnek olarak verilmiştir.

“Dinleyin ağalar zamane azgın
Yiğidin başında döner bin kuzgun
Tohumu almış da tarlası bozgun
Yiğit de ne desin day'olmayınca

Söylerim söylerim sözümden almaz
Nideyim cahıldır halimden bilmez

⁶⁹ Mehmet Yardımcı, Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri -Anonim Halk Şiiri-Âşık Şiiri-Tekke Şiiri-, Ürün Yayınları, Ankara, s 352

⁷⁰ Şahin, a.g.e, s 999

⁷¹ Şahin, a.g.e, s 995

⁷² Nilgün Çıblak, Âşık Şiirinde Taşlamalar, Ürün Yayınları, 2018, s 17

*Bu dostluğun senin boyuna sürmez
Anadan atadan soy olmayınca*

*Amana da deli gönül amana
Kalmadı iyi gün devr-i zamana
Cevheri de denk ettiler samana
Yük masnıtı bulmaz tay olmayınca*

*Karac'oğlan der ki yiğitler över
Açılmış meyvenin dalını eğer
Güzelin kıymatı bin altın değer
Netmeli güzeli huy olmayınca” (Karacaoğlan) ⁷³*

*İp kalmadı salıncağa takacak
İt kalmadı Binboğa'ya çıkacak
İskan mıdır başımıza kakacak
Arkasından yetişiyor sağları*

*Bire Memicioğlu'm unutma bunu
Lorşun benim derdin hanıya Hunu
Unuttun mu kuzum geçen günleri
Yalman kaypak geyer idi beyleri*

*Yalanları gerçeklere kattınız
Kumaş diye çulunuzu sattınız
Avsarların aleyhine attınız
Unuttun mu gök kır atlı ağ'ları*

*Koca Payas bu oyunu çok gördü
Yedi dağ üstüne ordusun kurdu
Yavus Sultan Selim korkup da verdi
Bey baban zorundan aldı tuğları*

*Ahırdağı'ndan da Kara-beyazın
Bir yazın ağlattı bir de bu güzün*

⁷³ Cahit Öztelli, Karacaoğlan Yaşamı ve Bütün Şiirleri, Özgür Yayınları, İstanbul 2003, s 52

*Karbeyaz'ı alırsak Şam'acak bizim
Şam'a kadar gider ulu dağları*

*Emmim Hacı Osman böyle söyledi
Altı Türkmen beyi Avşar yediydi
Firenk barutlu da Macar tüfekli
Ölen öldü hesap edin sağları*

*Aşık Dadaloğlu doğruyu sever
Her zaman koyağa mazi mı yağar
Adamın aslanı Avşar'dan doğar
Yine yapar al çarpılı evler.” (Dadaloğlu) ⁷⁴*

1.1.7. İroni Sanatı

Cemil Göker ironi kelimesinin tanımını şöyle yapmıştır: “*Fransızcadaki “Ironie” kelimesi Yunancada “eirôneia” kelimesinden gelmekte ve “Bilmezlikten gelip soru sormak” anlamını taşımaktadır.*⁷⁵ İroninin amacı bir konu ve kişi hakkında söylenmek istenenin tam tersini söyleyerek ilgi çekilmesini sağlamaktır. İroni yapılırken konuya veya kişiye eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılır. Jest ve mimikler ironi sanatında büyük bir yere sahiptir.

“Diyalektik ve mitsel olan arasındaki büyük farkta kendini gösteren bu ikilik, zamanda ve zihinde ayrılmaz bir bütün gibi görünen şeyleri ayırmayı kolaylaştıracak izlerden biridir. Bu anlamda, karşıtları yan yana getirerek zıtlığın daha iyi belli olması sağlanmaktadır.”⁷⁶

‘Öncelikle ironinin hem doğrudan hem de dolaylı ifade etme aracı olduğunu söylemek gerekir. Yani ironi ‘sadece bir cümle yapılabilen’ söylem tekniği değildir. İroniyi sadece yazılı metinlerde, cümlelerde bulmaya çalışmak ve dahası ironiyi her zaman yazılı metinlerin somut ifadelerinde ve cümle içi bağlamlarda aramak yanlış sonuçlar verir. Ayrıca ironiyi kişisel söylemin en önemli hazinesi olan konuşmanın içine hapsetmek de benzer şekilde bir hatanın oluşmasına sebep olabilir’.⁷⁷

1.1.8. Parodi

Köken olarak Latince bir kelime olan “parodia”dan gelmektedir. TDK sözlüklerinde parodi, şu şekilde tanımlanmıştır:

⁷⁴ Öztelli, a.g.e , s 180

⁷⁵ Göker, a.g.e, s 24

⁷⁶Adnan Ataç- Sevgi Şar, İroni ve Etik Söylem Üzerine, GATA Tıp Tarihi ve Deontoloji AD, Ankara, 2015, S. 16-17

⁷⁷Abdulkhakim Tuğluk, İroni Nedir?, İdil Dergisi, 2017, 6/29

“Ciddi sayılan bir eserin bir bölümü veya bütününi alaya alarak, biçimini bozmadan ona bambaşka bir özellik vererek biçimle öz arasındaki bu ayrılıktan gülünç etki yaratan bir oyun türü” ⁷⁸

“Parodi, ironi ve absürd postmodern metinlerin önemli mizahi üslup teknikleridir. İronik anlatımda, söz konusu metin içerisinde ifade edilen ile kastedilen olgu arasındaki uyumsuzluk mizahi anlatımı oluşturmaktadır. Öte yandan parodi daha önce ortaya konmuş söylemin ya da metnin yeniden inşa edilerek gülünç bağlama kavuşmasıdır” ⁷⁹

“Diğer bir deyişle parodi, ciddi bir şeyin üslup ve içerik itibarıyla gülünç biçimde değiştirilmesiyle ortaya çıkan hicivli bir taklitten ibarettir” ⁸⁰

Sazyek’e göre parodi, bütüncül ve kısım kısım olmak üzere iki ayrı şekilde uygulanabilir. Bütüncül olan şekilde örnek verilen metnin muhtevasını ana konusuna dönüştürebilir ve kendi eserine uygulayabilir. Bu durumda zaman, mekân şahıs kadrosu gibi unsurlar örneklenen metnin ana konusunu belirleyebilir. Sazyek’e göre parodinin ikinci uygulanış şekli olan kısım kısım kullanmada örnek verilen metne ait bir bölüm, tümce veya başlık özgün bir şekilde yeni metne nüfuz eder. ⁸¹

Sazyek, parodi sanatının bütüncül olarak uygulanmış biçimine Orhan Pamuk’un “Benim Adım Kırmızı” adlı kitabının örnek olarak verilebileceğinden bahseder. 1591 yılının kış ayını konu alan eserde padişahın emriyle hazırlanan bir eseri resmetmekle görevli bir nakkaş ekibinin hikâyesi anlatılır. ⁸²

1.1.9. Pastiş

Pastiş sözcüğü Fransızca kökenli bir sözcüktür ve TDK sözlüklerinde şöyle tanımlanmıştır:

“Başka sanatçıların eserlerini taklit yoluyla meydana getirilen sanat eseri”,

“Bir ekolün özelliklerine göre meydana getirilmiş eser” ⁸³

Pastiş, öykülenme olarak da bilinmektedir. Bir yazarın, alay etmek amacıyla bir başka yazarın eserine öykünmesiyle o esere benzer yapıt meydana getirmesidir.

⁷⁸ www.tdk.gov.tr Ziyaret Tarihi 27.05.2022

⁷⁹ Tahsin Emre Fırat, Postmodern Bağlamda Parodi, İroni ve Absürd’ün Zayıf Örneğinde Yeniden Üretimine İlişkin Bir İçerik Analizi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10(2), s 426

⁸⁰ Fırat, a.g.e, s 426

⁸¹ Bknz. Hakan Sazyek, Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler, Hece Dergisi, 2002, s 503

⁸² Sazyek, a.g.e, s 503

⁸³ www.tdk.gov.tr Ziyaret Tarihi 27.05.2022

Yazar, çoğunlukla öykündüğü eserin dil bilgisi özellikleriyle alay eder. Öykünülen eserle pastiş yapılan eser birebir aynı değildir. Yazar, alay etmek istediği yönleri yeni yapıtına yerleştirir. Parodinin bir alt bölümüdür.

Pastiş, “*postmodernist romanda biyografi, otobiyografi, bilimsel metin vb. söylem alanlarına ya da destan, masal, halk hikâyesi, söylence gibi türlere özgü üslup öğelerini, söyleyiş tarzlarını metnin temel üslubu edinmek şeklinde kullanılmaktadır. Pastişte taklit, metnin ancak üslubuyla sınırlı kalır. Metnin konusu bu ilişkinin dışındadır. Dolayısıyla pastiş, üslubun taklididir postmodernist romanda.*”⁸⁴

Türk romanında pastişe örnek verecek olursak aklımıza gelen ilk isimlerden biri Latife Tekin olacaktır. Yazar, “Sevgili Arsız Ölüm” adlı eserinde bir Türk ailesinin köyden kente göç etmeleri konu edilmiştir. Bu ailenin yaşama tutunuşları, korku ve aile bireylerinin yalnız kalışları anlatılır.

Pastiş sanatından bahsedildiğinde akla gelen bir diğer önemli yazar, İhsan Oktay Anar’dır. Sazyek, İhsan Oktay Anar’ın “Puslu Kıtalar Atlası” ve “Kitab-ül Hiyel” gibi yapıtlarında pastiş tekniğini başarılı bir şekilde uyguladığından bahseder.⁸⁵

İlk romanında on yedinci yüzyıl İstanbul’undan olağan yaşantı kesitleri sunan, ikinci eserinde ise aynı çağlarda yaşamakla birlikte mucit olmaları ile farklı kişiliklere sahip insanları anlatan Anar’ın seçtiği dil, bu yüzyılın atmosferiyle örtüşen bir dildi. “*Sözdizimi bakımından günümüz Türkçesinin özelliklerine yakın olmakla birlikte sözcük bazındaki arkaik yoğunluk, romanın tarihî görünümüyle uyum sağlamaktadır.*”⁸⁶

1.1.10. Humor

“*Terim olarak genellikle bir arada kullanılsa da humor ve ironi birbiri ile aynı anlamı karşılamamaktadır. Humor, ince alaylardaki gülmece öğelerinin daha çok ve üslubun daha yumuşak oluşuyla kendini gösterir. Duyulan eksikliklere ciddiyetten uzaklaşarak tepki göstermektir humor. Birçok durumun üstesinden de ancak humorla gelinebilir. Humor, basit bir gülme değildir, kavrayış değişikliğini sağlar, nesnelere ve olaylara sıradan bakmayı ortadan kaldırır. Akılcı düzenlerin karşısına gülme ile çıkar; düzenleri, kuralları ve alışkanlıkları kırar.*”⁸⁷

⁸⁴ Sazyek, a.g.e, s 500

⁸⁵ Sazyek, a.g.e, s 500

⁸⁶ Sazyek, a.g.e, s 501

⁸⁷ Emine Selcen Bekmezci, Ülkü Tamer’in Şiirlerinde Humor ve İroni, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 59 2018, s 85

Türk edebiyatında Cemal Süreya humor sanatını en başarılı kullanan yazarlardan biridir. Bu sanatı hem işlevsel hem de etkili bir şekilde kullanmıştır. Günlük hayatında yüzyüze gelmiş olduğu her olay ve durumu betimlerken humor sanatını kullanmıştır. Günlük hayatında başından geçen olayların dışında toplumsal olay ve durumları dile getirmek ve yönetici sınıfı eleştirmek amacıyla da humor sanatına başvurmuştur “*Yöneten - yönetilen arasındaki çatışmalara ve ideolojik yaklaşımlara tepkisini humor aracılığıyla ifade etmiştir.*”⁸⁸

Şimşek, humor’un divan şiirindeki karşılığının hiciv, hezl gibi kavramlarla karşılandığından ve Tanzimatla birlikte eleştirel tavrın en önemli örneklerinden biri olduğundan bahseder. Şimşeğe göre humor, “*Garip hareketine kadar şairler tarafından toplumsal sorunları dile getirmek amacıyla kullanılıyordu.*”⁸⁹

Garip hareketinin şairlerinin en önemlilerinden biri olan Orhan Veli, bu hareket içerisinde humor türüyle eser veren ilk şairdir. Humor türüyle kaleme aldığı ilk eser Kitabe-i Sengi Mezar adlı yapıtıdır.

“*Orhan Veli’nin Hardalname, Beyaz Maşlahlı Hanım, Pireli Şiir, Delikli Şiir, Zilli Şiir, Kuyruklu Şiir, Cevap, Vatan İçin, Galata Köprüsü, Rönesans, Tereyağı gibi şiirlerinde toplumsal eleştiri, ‘humor’a yaklaşır. Örneğin, tohumları baharat olarak kullanılan, çeşitli sağlık sorunlarını gidermek için çokça tercih edilen hardal, Orhan Veli’yi ‘humor’a yöneltir*”⁹⁰

“*Garip şiiri, 1930’ların sonlarında, klasik kurallara ve temalara sıkışıp kalan, daha çok kalbe, hayale dayanan Türk şiirinin estetik alt yapısını, akıl, bilimsel gerçeklik, doğallık, yenilik, toplumu önemseme esaslarına kaydırarak bir kavrayış değişikliği vücuda getirmiştir. Bu şiir, toplum sorunlarını doğallık/yalınlıkla resmedip toplumun ruh halini yansıtırken humor’u kullanmıştır.*”⁹¹

Fedai, batı dünyasının sanat ve düşünce alanlarında, ironinin bir anlama anlatma yöntemi olarak kullandığından bahseder. Ona göre Hıristyanlığın sunduğu hayat tarzı yani verili bir dünyanın içine doğmuş olmak, Batılı sanatçı için benlik sorunlarını çözmemiştir. İşte bu noktada, humorun veremeyeceği bir bakış açısını vermiş; onun hem sığınma vasıtası olmuş hem de saldırı biçimini oluşturmuştur.⁹²

⁸⁸ Tacettin Şimşek, Cemal Süreya’nın Şiirlerinde Humor, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 57, 2016, s 1757

⁸⁹ Şimşek, a.g.e, s 1758

⁹⁰ Şimşek, a.g.e, s 1759

⁹¹ Özlem Fedai, Garip ve İkinci Yeni Şiirinde Bir Kaynak Olarak Humour ve İroni, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1-I Winter 2009, s 103

⁹² Fedai, a.g.e s 103

Humor türünü yapıtlarına adeta nakş eden bir diğer isim ise Ülkü Tamer'dir. *“Çocuk duyarlılığı ve neşesi görülen şiirlerinde daha sıcak bir söylemle kendini gösteren, eleştiri ve alaydan ziyade gülmece unsurları barındıran humor, bilgi ve zekâyla ördüğü şiirlerinde hayata bakışındaki sükûneti de yansıtır halde karşımıza çıkan, slogan olmaktan ve çığırkanlık yapmaktan uzak ironi şiirini süslemektedir.”*

93

2.İroni Sanatı

Sokrates, bilginin doğuştan insanda var olduğunu ve bu bilginin ancak “hatırlama” yoluyla ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür. *“Sokrates karşısındaki insanların yanlışlarını düzeltmek ve arkasından doğruları göstermek istiyordu. Bunun için de karşılıklı konuşma diyalog yolunu seçmişti. Karşılıklı konuşma esnasında karşısındakine "hiçbir şey bilmediğini" söylüyor ve onun fikirlerini söylesettiriyordu. Daha sonra bu düşüncelerin yanlışlarını ortaya koyuyordu. Karşısındakinin yanlışlarını birbir açıklıyor onunla adeta alay ediyordu.”*⁹⁴

Tarihsel gelişim içerisinde ironi kavramına önemli bir tanım daha getiren ünlü düşünür Aristoteles'tir. Ünlü filozof, ironi kavramını, *“kişinin kendi kendisini önemsiz göstermesi çerçevesinde”* tanımlamıştır.⁹⁵ Düşünür, ironi sözcüğünün Sokrates'e özgü olduğunu varsaymıştır.⁹⁶ Tarihsel gelişim içerisinde ironi kavramına önemli bir tanım daha getiren ünlü düşünür Aristoteles'tir Cebeci, ironi tarihine yönelik araştırmacıların genel olarak,

Eski Yunan filozofu Platon'un diyaloglarında hocası Sokrates' e ilişkin olarak yarattığı “temsili karakter”i bir başlangıç noktası saydığından bahseder.⁹⁷ Aristoteles, ironi kavramını “eiron” ve “alazon” kavramlarından yola çıkarak açıklamıştır. “Eiron” kendinden hoşnut olmayan bir karakterdir ve sürekli övünen “alazon”la karşıtlık oluşturur.⁹⁸

Sokrates, gerçeğe ulaşmak için kendini cahil olarak gösterir ve karşısındaki kişiyi kendi kendisiyle çelişecek duruma getirmeye çalışır. Doğru bilgiye ancak bu şekilde ulaşabileceğini düşünür.

⁹³ Bekmezci, a.g.e s 80

⁹⁴ Mehmet Zeki Aydın, Aktif Öğretim Yöntemlerinden Bulundurma (Sokrates) Yöntemi, Eski Dergi Cumhuriyet Üniversitesi, 2013, S 6

⁹⁵ Cebeci, a.g.e, s. 260

⁹⁶ Beliz Güçbilmez, Sophokles'ten Stoppard'a İroni ve Dram Sanatı, Deniz Kitabevi, 2005, s 142

⁹⁷ Cebeci, a.g.e, s. 259

⁹⁸ Cebeci, a.g.e, s. 260

Nietzsche göre ironi, “Bir öğretmen her tür öğrenciyle kurduğu ilişkide yalnızca pedagojik bir araç olarak uygundur; amacı küçük düşürme, utandırmadır, ama iyi niyet uyandıran ve bize böyle davranan bir doktora gösterdiğimiz saygı ve duyduğumuz şükranı bizden isteyecek olan yararlı bir türdür”⁹⁹

Richard Rorty, “Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma” adlı eserinde ironistin özelliklerini üç temel madde şeklinde şöyle açıklamıştır:

“1. Ironistin, öbür sözcük dağarlarından, karşılaştığı insanların nihai kabul ettiği sözcük dağarlarından etkilenmiş olmasından ötürü kendisinin hâlihazırında kullanmakta olduğu nihai sözcük dağarı hakkında radikal ve süregiden kuşkuları vardır;

(2) Kendisinin şimdiki sözcük dağarı içerisinde ifade edilen argümanın bu kuşkuları ne garantileyeceğini ne de dağıtacağını idrak eder;

(3) Kendi durumu hakkında felsefe yapması ölçüsünde kendi sözcük dağarının gerçekliğe başkalarınınkinden daha yakın olduğunu, kendisine ait olmayan bir güçlük ilişkisi içinde olduğunu düşünmez.”¹⁰⁰

İroninin kurucu olarak bilinen Sokrates, aynı zamanda ironi alanında olan bilgeliğini eserlerine en iyi şekilde uygulamıştır. Sokrates, “hayatı boyunca başkalarının bilgeliklerine duyduğu merakın içinde kaybolmuş “cahil insanı” oynamış ve sonuçta insanları erdemli olmaya ikna etmeye çalışmıştır. Bazı düşünürler Sokratik ironiyi, konuşmacının karşısındaki kişiyi överek, dolaylı bir şekilde onu eleştirmesi ve suçlaması nedeniyle, bir tür kandırma anlamına geldiğini ifade etmektedirler”¹⁰¹

İroni sanatında doğrudan anlatım mevcut değildir. İronist, eserinin içerisine yerleştirdiği gizli ve derin anlamları okuyucusunun anlama kabiliyetine bırakır. İronide, söylenenin tam olarak idrak edilmemesinin nedeni doğrudan anlatılmaması olmasından kaynaklanmaktadır. Yapılan eleştiri veya ironi tam olarak okuyucuya verilmez. Okuyucu eserin içerisinde barınan ironiyi kendisi idrak etmelidir. Okuyucu ve yazar yanlış anlamamanın sorumluluğunu üzerine almaz. Çünkü anlama eylemi objektif değildir.

Sokrates ironisinde karşı tarafa doğruyu buldurmak esastır. Kişinin savunduğu konuda yanlış olduğunu ispatlamak amacıyla sorular sorulur ve doğruyu kendi kendine bulması sağlanır. Bu ironide, münakaşalara yön verilir, zıtlık ve çelişki içeren sorunlara çözüm bulmak amaçlanır. Kişi bunu yaparken tecrübe ve bilgi birikiminden mahrum kalır. O konu hakkında hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranır. O konu hakkında bilgisiz ve cahilmiş gibi gösterir. Kişi kendisiyle zıtlıklar ve çelişkiler içerisine girene kadar soru sorma işlemi devam eder.

⁹⁹ F.Nietzsche, İnsanca Pek İnsanca, Gün Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.222

¹⁰⁰ Richard Rorty, Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,1995, S.115

¹⁰¹ Adnan Ataç- Sevgi Şar, a.g.e, s 13

İroni, aslında söylenmek isteneni dolaylı yollardan kast etme sanatıdır. Bu sanat, başarılı bir şekilde uygulandığında adeta bir silah haline gelir.

Çağan, ironiyi dört madde şeklinde şöyle sınıflandırmıştır:

“Farklı bağlamlarda büsbütün farklı anlamları karşılama niteliği ile ironi, genel olarak şu dördü tasnife tabi tutulabilir:

A) *Söylenen şeyle anlaşılan şeyin farklılığı,*

B) *Kişinin düşüncesinden farklı bir şeyi söylemesi,*

C) *Yanlış övgü yoluyla eleştiri, sözde eleştiri yoluyla övgü ya da ciddi olmayan bir şeyi ciddi olarak söylemek yahut ciddi bir konuyu bir espri gibi, şaka yolla dile getirmek ve*

D) *Her türlü alay ve hiciv”* ¹⁰²

Dülger, ironiyi kullanım amacına göre üç gruba ayırmıştır. Bunlar;

“İnce espri olarak ironi. Bu tarz ironi komik olmak için yapılır. Konuşma sırasında abartma, tonlamanın farklılaşması ironinin anlaşılmasına yardımcı olur. Bunun yazıya dökülmüş hali ise büyük harfler, emojiler, noktalama işaretleri, duygusal polarite şeklinde düşünülebilir ve bize ironi olduğuyla alakalı ipucu verebilir.

Sızlanma olarak ironi. Kişi kızgınlığını ironi olarak ifade edebilir. Negatif durumu abartma veya çok pozitif kelimelerle, ayrıca zamansal polarite ile ifade ironi yapabilir.

Kaçınma olarak ironi. Kişi eğer net cevap vermekten kaçınmak istiyorsa ironi yapabilir. Bu durumda karmaşık cümleler üretir, sık kullanılmayan kelimeler ve nadir görülen ifadelere başvurur.” ¹⁰³

Kierkegaard’a göre ironi özneliğin bir belirlenenidir. Ona göre ironide bulunan özne unsuru özgürdür. Ona içerik verecek olan edimselim mevcut değildir. Bu nedenle verili edimselliğin onu bağlayacağı kısıtlamalardan muaftır. Lakin özne özgür ve gezgindir. Çünkü onu bağlayan hiçbir şey yoktur. ¹⁰⁴

Hegel, Sokrates ironisini açıklarken Sokrates’in cahil gibi davrandığından ve ders alma kisvesi altında başkalarına ders verdiğinden bahseder. Ona göre bu durum

¹⁰² Kenan Çağan, “Bir Dil Anlayışı Olarak İroni”, Edebiyatta Paradoksun Biçimi İroni: 2, Hece, S. 125, Mayıs 2007, s. 133

¹⁰³ Oğuzhan Dülger, Türkçe Metinlerde İroni Tespiti, Gazi Üniversitesi, s 4

¹⁰⁴ Bknz. Soren Kierkegaard, İroni Kavramı, İmge Kitapevi, Ankara, 2009, s 289

Sokrates'in ünlü ironisidir ve öznel bir diyalektik biçimi kazanır. Hegel, bu durumun insanlarla iletişim kurmanın bir yolu olduğunu iletir. Hegel, Sokrates'in bu ironiyi Sofistlerin davranışlarını küçümsemek istediği zaman kullandığını belirtir. ¹⁰⁵

Muecke, ironiyi gerçek anlamın örtünmesi bakımından üç sınıfa, ironi ile ironiyi sağlayan arasındaki ilişkiyi de dört duruma ayırır. Bunlardan üç ironi sınıfı:

1. Açık ironi
2. Kapalı ironi
3. Özel ironi

Dört durum ise:

1. Şahsi olmayan ironi,
2. Kendini azımsama ironisi,
3. Saflık ironisi,
4. Dramatik ironidir. ¹⁰⁶

Açık ironide, ironistin asıl niyeti ve eleştirdiği durum kolaylıkla anlaşılabilir. Bu ironide kurban da bu durumun farkındadır. İronistin niyetinin doğrudan anlaşılmasına yardımcı olan unsurlar ironistin kullandığı ton be üsluptur. Bu ton gerçek anlamla örtüştüğü zaman sarkazm diye adlandırılan edebi tür karşımıza çıkmaktadır.

Kapalı ironide ise ironistin niyeti gizlidir. Bu niyet okuyucuyu veya seyirci tarafından keşfedilmeyi bekler. Genellikle kullanılan ironiler kapalı ironi sınıfına girer. Bunun nedeni ise okuyucunun veya seyircinin ilgisinin canlı tutulmak istenilmesinden kaynaklanmaktadır.

Özel ironide ise niyet, kurban veya okuyucu tarafından anlaşılması hedeflenmemiş şekilde sunulur.

Muecke'nin bahsetmiş olduğu durumlardan ilki olan şahsi olmayan ironide ise önemli olan unsur ironistin karakteristik özelliklerinden çok ironiyi yapış şekli yani ne söylediğidir. Bu ironide yazarla, yaratmış olduğu karakterler arasındaki ilişki önemli yer tutar. Cebeci, bu ilişkiyi esas olarak şu iki unsura bağlar:

1. İronistin yüzündeki maskenin şeffaf ya da opak olması
2. Maskenin ardındaki yüze benzerlik derecesi

Kendini azımsama ironisinde ironistin cahil ve hevesli bir şahsiyet olarak ortaya çıkar. İfadeler, abartılarla daha güçlü ve etkili bir hale getirilmeye çalışılır.

¹⁰⁵ Bknz. Kierkegaard, a.g.e, s 294

¹⁰⁶ Cengiz, a.g.e, s 283

Sokratik ironiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu tür ironide ironist saf ve cahildir ve aşırı hevesli bir hava takınır.

Saflik ironisinde ise ironist, izleyiciden tamamen uzaklaşır ve sözcüsü olarak saf bir kişiyi kullanır. Bu tür kişiler gerçekten saf kişileri temsil eder. Keloğlan bu tür ironiye verilebilecek en güzel örneklerdendir.

Dramatik ironide ise ironist, kendi varlığını gizler ve sadece meydana gelen ironik durumu tasvir eder. Bu teknik, tiyatro ve roman yazarları arasında oldukça popülerdir.

Cebeci, İroninin yukarıdaki sınıflandırmaları dışında ironinin birçok alt türünün de olduğundan bahseder. Bunlar:

1. Kendi kendini ele vermenin ironisi
2. Çözumsuzlük ironisi
3. Çağdaş ironi
4. Sabitlenebilen ironi
5. Sabitlenemeyen ironi
6. Kendini düşünen ya da kendini koruyan ironi
7. Yargının geciktirilmeli ironisi ¹⁰⁷

Wayne Booth'a göre ironi, bağlam ve çerçeveye sahip bir sanat türüdür. Ona göre ironinin varlığına delalet eden beş işaret mevcuttur. Bunlar:

1. Doğrudan işaret ya da uyarılar
2. Ortak bilgide yapılan çarpıtmalar
3. Eserin içindeki çelişkiler
4. Üslup çatışmaları
5. Kendi düşüncelerimizle yazara ait olduğunu düşündüğümüz fikirler arasında çatışma ¹⁰⁸

Edebiyat alanında sıklıkla kullanılan ironi sanatı üçe ayrılır. Bunlar: sözlü ironi, durum ironisi ve dramatik ironidir. Sözlü ironi, günlük hayatımızda sözlü olarak gerçekleştirdiğimiz ironi çeşididir. Dramatik ironi daha çok tiyatro eserlerinde tercih edilirken, durum ironisi ise daha çok roman ve hikâye kitaplarında kullanılır.

2.1.İroni Çeşitleri

2.1.1 Sözlü İroni

“Sözlü ironi, aslında adından da anlaşılacağı üzere, ironi formunun köken bağlamında somut örneğini içeren temel bir ironi türü olarak ifade edilebilir. Batı

¹⁰⁷ Bknz. Cebeci, a.g.e, s 284-287

¹⁰⁸ Bknz. Cebeci, a.g.e, s 288-289

yazınında verbal ifadesi ile karşılanan sözlü ya da sözel ironi, dilin gündelik sözdizimi içerisinde kendisine yer bulan çoğu zaman doğal ve akışkan bir söyleyiş özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹⁰⁹

Sözlü ironi, “konuşmacının niyetinin tam tersini söylediği veya bir durumdan yakındığı durumlarda yapılır. Bu konuşmacı tarafından kasıtlı bir şekilde üretilir. Günlük konuşmalarda, mikrobloglarda geçen yazılı ifadelerde en çok karşılaşılan ironi kategorisidir.”¹¹⁰

Kısaca açıklayacak olursak sözlü ironi söylenenin tam tersinin kastedilmesidir.

“Sözlü ironinin en belirgin olduğu söyleyişlerin başında mizah gelmektedir. Sözlü ironi mizahı ortaya çıkaran ve onu etkin kılan bir özelliğe sahiptir”¹¹¹

“Sözlü ironi, temelde insanın ironik konuşma ihtiyacını diğer bir ifade ile çıkmazlarını ve tepkilerini daha etkili fakat örtük bir biçimde aktarma gereksinimini gideren bir yoldur.”¹¹²

“Sözlü ironi bir bakıma bireysel ironi olarak da ele alınabilir. Çünkü sözlü ironinin ironi olanı ortaya çıkarma ve bunu ironi olmayandan ayırt etme gücünü gösteren en önemli girişimler bireysel nitelik taşıma kapasitesine sahiptir.”¹¹³

Tuğluk’a göre Orhan Pamuk’un “Kara Kitap” adlı romanındaki Celal karakterinin yazdığı yazılardaki kendini azımsama ironisi şöyle gerçekleşir: “Celal yazılarında kimseyi doğrudan hedef almak istemeyen ancak söylemlerindeki örtük dalgalanmalar ile kendisini saklayan ve bu arada gerçek niyetini de çoktan ortaya koymuş olan bir köşe yazarı niteliği taşır”¹¹⁴

Tarihsel gelişim içerisinde sözlü ironi, anlatma şekli olarak yıllardan beri kabul görmeyi başarmıştır. İroni, kendi içerisinde eleştiren bir yön barındırır. Bu eleştiri, yazarın kabiliyeti sayesinde gerçekleşir. Yazar, eleştiri yönünü yapıtının içerisine ustaca yerleştirir. Bu eleştiriye gerçekleştirmeyi ise yazarına veya seyircisine bırakır. İroni, kendi içerisinde alay ve eleştiri içerir.

¹⁰⁹ Abdulhakim Tuğluk, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2017, s 191

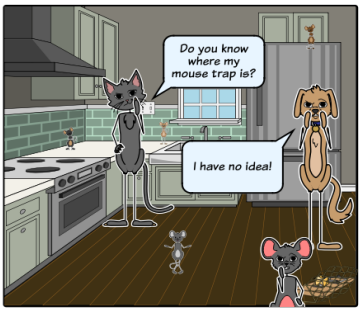

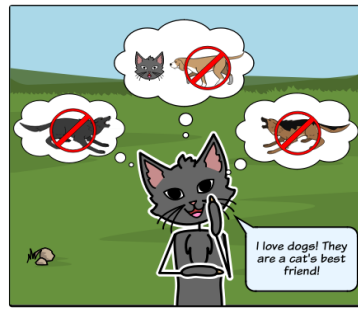
¹¹⁰ Dülger, a.g.e, s 4

¹¹¹ Tuğluk, a.g.e, s 191

¹¹² Tuğluk, a.g.e, s 191

¹¹³ Tuğluk, a.g.e, s 191

¹¹⁴ Tuğluk, a.g.e, s 196

DRAMATIC IRONY	SITUATIONAL IRONY	VERBAL IRONY
		
<p>When everyone knows something I don't know.</p>	<p>When something happens, and I was expecting the opposite.</p>	<p>I am saying one thing, but really mean the other.</p>

115

	Situational Irony	Verbal Irony
<p>Much Ado About Nothing by William Shakespeare Verbal and Situational Irony</p> 	 <p>Benedick and Beatrice are at a costume ball. She pretends she doesn't know it's him and makes rude comments about him to his face.</p>	 <p>Benedick says he will never fall in love; however, he later falls in love with Beatrice.</p>

116

Verbal Irony Example

Saying the opposite of what you mean.

YOUR DICTIONARY

117

¹¹⁵ Yukarıdaki örnek <https://www.storyboardthat.com/> adlı siteden alıntılanmıştır.

¹¹⁶ Yukarıdaki örnek <https://www.storyboardthat.com/> adlı siteden alıntılanmıştır.

¹¹⁷ Yukarıdaki örnek <https://examples.yourdictionary.com/> adlı siteden alıntılanmıştır.

J.K Rowling'in efsanevi eseri olan "Harry Potter ve Zümrüdüanka Yoldaşlığı" adlı eserinden alınmış şu kesit edebiyat alanındaki sözlü ironiye verilebilecek en değerli örneklerdendir

"Evet, Quirrell muhteşem bir öğretmendi, " dedi Harry yüksek sesle, "yalnız kafasının arkasında Lord Voldemort'un bulunması gibi ufacak bir kusuru vardı." ¹¹⁸

Türk edebiyatında ise Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri sözlü ironi açısından oldukça zengindir. Ahmet Mithat Efendi, ironi sanatını eserlerinde ustaca kullanmış ve okuyucuya bu eleştiriyi yapabilmeleri için zemin hazırlamıştır. Yazar'ın "İstanbul'da Bir Don Kışot" ve "Müşahadat" romanlarında ironi önemli yer tutar. Yazar, adı geçen eserlerde ironi unsuru doğrudan okuyucuya açık ironi şeklinde vermemiştir. Bu romanlarında ironi unsurunu dolaylı olarak eserlerine yerleştirmiş ve bu unsurları belirlemeyi, tahlil etmeyi okuyucuya bırakmıştır.

Tuğluk, sözlü ironiyi kendi içerisinde şu şekilde sınıflandırır:

A) Kendini Azımsama İronisi

"İroninin sözlü versiyonlarından en çok bilineni 'kendini azımsama/küçümseme' ironisidir." ¹¹⁹ Tuğluk, kendini azımsama ironisini bir yandan görmezden gelme ironisi ya da Klasik Türk edebiyatında bilindiği şekliyle tecâhül-i ârif ve bir yandan da Sokratik ironi olarak ifade etmenin mümkün olduğundan bahseder.

B) Kendini Ele Verme İronisi

C) Abartma İronisi (Overstatement)

D) Küçültme İronisi (Understatement)

E) Alay İronisi (Övgü İçin Yergi / Yergi İçin Övgü) ¹²⁰

2.2.2 Dramatik İroni

Dramatik ironi, kurmaca olan metinlerde önemli bir göreve sahiptir. Edebi yapıtlarda karakterlerin kusurlu yanlarının gözler önüne serilmesine yardımcı olur. Dramatik ironi, özellikle roman ve tiyatro gibi edebi türlerde önemli rol oynamaktadır. Dramatik ironide, seyirci ve okuyucu büyük önem arz etmektedir. Sanatçı dramatik ironinin anlaşılması için karakterlerini kullanmaz. Karakterlerin bu konuda herhangi bir bilgisi yoktur. Dramatik ironi bizzat seyirci ve okuyucu üzerinden gerçekleşir. Dramatik ironide ironist, kendini geri çeker ve sadece ironik bir durumu seyirciye ve okuyucuya sunar. Bu durumu tahlil etmeyi onlara bırakır.

¹¹⁸ J.K Rowling, *Harry Potter ve Zümrüdüanka Yoldaşlığı*, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 455

¹¹⁹ Tuğluk, a.g.e, s 192

¹²⁰ Tuğluk, a.g.e, s 192-221

İronistin düşünce ve fikirlerinin ironi yaptığı konu üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bu ironiyi seyircinin ve okuyucusun anlama kabiliyetine bırakır. Çoğunlukla tiyatro ve roman gibi edebi türlerde kullanılır.

Dramatik ironide yazar, eserinde bulunan karakter ve tiplerin ironik bir şekilde tasvir edilmesini sağlamakla yetinir. Bu ironinin en önemli özelliklerinden biri karakterin bilmediği bir durumun seyirci tarafından fark edilmiş olmasıdır.

Oğuz Cebeci, 18. ve 19. yy. arasında Almanya’da ortaya çıkmış olan romantik ironi kavramının temsilcilerini Wilhem Schlegel, Friedrich Schlegel, Adam Müller ve Karl Solger olarak belirlemiştir. ¹²¹

Tuğluk’a göre dramatik ironide ironik yapıyı sağlayan unsur, “ironinin temel unsurlarından olan ‘ignorance’(cehalet, kayıtsız kalma, haberdar olmamak, farkındasızlık)” ¹²² ifadesidir.

Tuğluk’a göre her metin kendi içinde bir sistematiğe sahiptir ve bu sistematik, anlatıyı kendi içerisinde bağımsız bir dünya ile çevreler. Anlatıcı kişi metni oluştururken hem karakterleri hem de diğer unsurları değişik şekilde konumlandırır. Bu durumdan dolayı karakterler ve olaylar arasında farkındasızlık durumu meydana gelir. Sadece okurun farkında olduğu bu durum dramatik ironi sayesinde ortaya çıkar. ¹²³

Dramatik ironi içerisinde birçok türü barındırmaktadır. Bu türlerin başında gelen roman, dramatik ironi açısından büyük bir öneme sahiptir. Dramatik ironinin kullanıldığı diğer türler ise tiyatro ve sinema gibi görsel türlerdir.

William Van O’connor dramatik ironiyi sistematik bir şekilde ele almıştır. O’connor dramatik ironiyi maddeler halinde şu şekilde sınıflandırmıştır:

“a) Seyirciler kahramandan daha çok şey bilirler.

b) Karakter, uygun ya da akıllıca olana zıt bir tepki verir.

c) Karakterler ya da durumlar, parodi gibi ironik etkiler yaratmak üzere birbiriyle karşılaştırılır ya da karşıtlanır.

d) Karakterin kendi edimlerinden anladıklarıyla oyunun bu edimler hakkında sergiledikleri arasında belirgin bir zıtlık vardır.” ¹²⁴

¹²¹ Cebeci, a.g.e s 269

¹²² Tuğluk, (2017), a.g.e, s 178

¹²³ Tuğluk, (2017), a.g.e, s 178

¹²⁴ O’connor, William Van (2009).“İroni”.Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics, edt. Alex Preminger, Princeton University, 1972, Kitaplık Aylık Edebiyat Dergisi İçinde, çev. Yurdanur Salman-Deniz Hakyemez, s.123.

Tuğluk, dramatik ironi ve izleyici arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar:

*“Dramatik ironi, ironinin üst perdeden belirlenebildiği ve ironistin kurbanla birlikte aynı sahnede yer aldığı, üçüncü bir göz olan okur ya da seyircinin bunu o anki edimleriyle fark etmesiyle mümkün olabildiği bir ironi türüdür.”*¹²⁵

Dramatik ironi romantizm akımının etkilerini içerisinde barındırmaktadır. Beliz Güçbilmez, romantik ironi kavramını ve devir içerisindeki gelişimini şöyle ifade eder:

*“İroni, melankolik, yalnız ve acı çeken bireyin, entelektüel yaklaşımının ifade biçimi, aracı haline getirmiştir. Aydınlanma ile fizik dünyaya ilişkin sorulardaki artan derinliğin metafizik dünyaya ilişkin soruları da derinleştirilmesinin de etkisiyle, günlük yaşamın içinde kalmayarak, aşkın olana yönelme ile o günlük yaşamın sınırlılıklarına mahkûm olduğunun bilincinde olma hali romantik ironinin yeşermesi için verimli bir toprak sunmaktadır.”*¹²⁶

2.2.3 Eleştirel İroni

Hem akademik dünya içerisinde metin incelerken hem de günlük yaşantımızda bile gerçekleştirdiğimiz ironik tutum ve davranış içerisinde eleştirel bir tutum barındırmaktadır. İroni kavramının içerisinde barınan eleştiri ona kendine özgü bir sorgulama metodu olma özelliği kazandırır.

İronide eleştiri önemli yer tutar. Tenkit edilen durum veya kişi hakkında verilmek istenen mesaj ironi sanatı sayesinde daha da kuvvetlenir. İronide, alay ve tariz önemli yer tutar.

Taşdelen “İroni” adlı makalesinde eleştiri ve ironi arasındaki bağlantıyı şöyle açıklar:

*“Doğrudan doğruya herkes eleştirebilir. İroninin dolaylı mantığı bir yeteneği, bir birikimi, bir zekâyı ve zihinsel yeterliliği gerektirir. İroninin karşıtlığa dayalı mantığı sayesinde yenilen, yenilgisini hemen değil, zaman geçtikçe anlar. Zehirli yergi zaman geçtikçe etkisini hissettirir. Bu nedenle onda “gittikçe” acıtan ve burkan bir güç vardır.”*¹²⁷

Eleştirel ironide ironistin amacı eleştirmektir. İronist eleştirdiği tutum veya eseri eleştirdiği yönleriyle gözler önüne sermeye çalışır. Eleştiri yapılırken ciddiyetsiz ve adeta tahmin edilemez bir biçimdedir. Servet Karçığa ‘Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde İroni” adlı yüksek lisans tezinde bu durumu şöyle açıklar.

¹²⁵ Tuğluk a.g.e (2017) s 180

¹²⁶ Güçbilmez, a.g.e, s 16

¹²⁷ Vefa Taşdelen, “İroni”, Edebiyatta Paradoksun Biçimi İroni: 1, S., 124, Nisan 2007, s. 55-56

*“Eleştirel ironide, “eleştiri”, çok ciddi şeyi büyük bir ciddiyetsizlikle ve ciddi olmayan bir şeyi de gayet ciddi bir tavırla ele alınır. Bu tavır sayesinde ironist, eleştiri oklarını gizlerken çoğu kez göze sevimli görünür ve muhatap eleştirildiğinin farkına varmayarak anlatılanlara kendisi de güler, güler ama zamanla eleştirildiğinin farkına kendisi de varır, ama iş isten geçmiş olur.”*¹²⁸

Soren Kierkegaard der ki: *“Kuşku felsefe için neyse, ironi de edebiyat için odur”*¹²⁹ Bu cümle edebiyat için ironi kavramının önemine dikkat çeker.

2.2.4 Durum İronisi

Durumsal ironi, edebiyat alanında en çok karşımıza çıkan ironi çeşitidir. Yazar, okuyucuyu şaşırtmak ve ilgisini taze tutmak için durumsal ironiyi kullanır. *Bir olayın beklentinin tam tersi şekilde gerçekleşmesi demektir. Burada sözlü veya yazılı bir ifadeden ziyade bir olay üzerinde ironi olur.*¹³⁰ Romanda en çok karşılaşılan ironi türlerinin başında gelen dramatik ironi, diğer ironi türlerine göre daha çok kullanılmıştır. Romanın kurmaca bir metin olması durum ironisinin geniş alanlara yayılmasına olanak sağlamıştır. Durum ironisinin, tiyatro türünden sonra en kuvvetli emsallarına romanlarda rastlamaktayız

İroni sanatı, Türk edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Bu sanatı kendine kaftan biçerek eserler oluşturan birçok yazar mevcuttur. Türk edebiyatına ironi ve mizah kavramını getiren kişinin Ahmet Mithat Efendi olduğu söylenmektedir. Yazı makinesi lakabına sahip olan yazar, birçok türde eserler meydana getirmiştir.

Narlı, ironi ve mizah öğelerinin tarihçesini Türk edebiyatı çerçevesinde şöyle açıklar: *“Türk roman ve öyküsünde mizah ve ironi, Ahmet Mithat'la başlayarak Hüseyin Rahmi'ye, Refik Halit Karay'a, Ömer Seyfettin'e Haldun Taner'e, Aziz Nesin'e, Oğuz Atay'a, Nazlı Eray'a Ramazan Dikmen'e Murat Gülsoy'a kadar uzanır. Hüseyin Rahmi'nin sosyal eleştirisinin kalıbı olan gülünçlük mizahın çeşitli biçimlerinden doğar. Şık'taki Şöhret Bey, kültür, ahlak, ekonomik ve kişilik*

¹²⁸ Karçığa, a.g.e, s 16

¹²⁹ Soren Kierkegaard, İroni Kavramı, Çev. Sıla Okur, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.303

¹³⁰ Dülger, a.g.e. s 4

eksikliklerinin farkında olmayan ve modern bir beyefendi olmak isteyen ironik bir tiptir.”¹³¹

Türk edebiyatında Tanpınar, ironiyi kurgu unsuru olarak yazılarında kullanan ilk kişidir. Onun pek çok metnin de ironinin izi sürülebilir. Bunun olmasının sebebi de Tanpınar’ın ironik mizaçlı bir insan olmasında yatmaktadır. Tanpınar’ın “Acıbadem’deki Köşk” hikâyesiyle, Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanı tamamen ironi sanatından yararlanılarak yazılmış eserlerdir.

3. Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîk Kavramı

3.1 Hacı Bektaş Veli’nin Hayatı

Bektaşîliğin kurucusu olarak karşımıza çıkan Hacı Bektaşî Veli, edebiyatımızda ve dini kültürde önemli yere sahiptir. Bektaşîliğin tarihçesini açıklanmak isteniliyorsa öncelikle Hacı Bektaş Veli tanınmalı ve yaşamı, dini ve kültürel değerleri anlaşılmalıdır. Dini simalardan önemli bir isim olan Hacı Bektaş Veli, kültürümüze de adeta nüfuz etmiş bir şahsiyettir. Gölpınarlı, Hacı Bektaş Hoca’nın Ahmet Yesevî ocağından, Horasan erenlerinden bir büyük isim olduğunu iletir. Gölpınarlı’ya göre Hacı Bektaşî Veli’nin büyük bir şöhrete sahip olmasına rağmen hayatı hakkında bilgiler yok denecek kadar azdır.¹³²

Bu önemli zat, “İbrahim Sani adıyla anılan Seyyid Muhammed’in oğludur.”¹³³ “Bektaşîler arasındaki ananelere göre Hacı Bektaş, Hz. Ali soyundandır. Altıncı imam Musa el-Kazım (öl.183 / 799) neslinden Horasan’ın hükümdarı olan Seyyid İbrahim-i Sâni ile Hatem Hatun’dan Nişabur şehrinde dünyaya gelmiş, Lokman-ı Perende adlı bir mutasavvıf tarafından yetiştirilmiş, Türkistan’ın büyük şeyhi Ahmet Yesevi (öl. 562/1167) ile görüşmüş 2 , onun işareti üzerine Anadolu’ya gelmiş, Kırşehir civarında Sulucakarahöyük’te yerleşmiş, burada bir çok derviş ve halife yetiştirmiş, bunları çeşitli yerlere irşat görevi ile göndermiş, nihayet orada vefat etmiştir.”¹³⁴

Birçok kaynakta Hacı Bektaşî Veli’nin Orta Asya’da bir Türk soyundan geldiği, Hz. Muhammed’in soyuna özellikle de Hz. Ali’ye bağlılığı dikkate alınarak, soyunun Hz. Ali’ye kadar dayandırıldığını yazılıdır.

“Vilâyetnâme’de Hacı Bektaş’ın doğum ve ölümü ile ilgili tarihi bilgilere rastlanmamaktadır. Bir kısım Osmanlı müellifleri, Türk erenini, I. Murat (1362-1389) dönemi uleması arasında zikretmektedir. Başka bir takım Osmanlı kaynakları

¹³¹ Mehmet Narlı, Ömer Seyfettin’den Cemal Şakar’a Öykü ve İroni, İlmi Araştırmalar, Sayı 24, 2007, s.105

¹³² Abdülbaki Gölpınarlı Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaşî Veli “Vilayet name” İnkılap Kitapevi, İstanbul 1958 s 12

¹³³ Gölpınarlı a.g.e s 12

¹³⁴ Bayram Ali Çetinkaya, Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı, Dergipark, Cilt, Sayı 3, 1999, s 245

ise, Hacı Bektaş'ı Orhan Gazi devri alimleri arasında kabul etmişlerdir. Daha sonraları teşekkül ettiği anlaşılan görüşe göre o, 646/ 1248'de doğmuş, 680/1281'de Anadolu'ya gelmiş, 738/1337-38'de de hayatını kaybetmiştir. ”¹³⁵

Hünkâr Hacı Bektaş'ın doğumu, yetişkinliğe erişmesi ve Anadolu'ya kadarki hayatı hakkında çok az kaynak ve bilgi bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı hayatının bu evreleriyle ilgili olan bilgiler oldukça sınırlıdır. Hacı Bektaş Veli'nin “*hayatının o dönemi ile ilgili söylenenler, menâkıbnâmeler ve dolaylı belgelerden ve rivayetlerden derlenmiş genellemelerdir.*”¹³⁶

Hacı Bektaş Veli, önemli bir şöhrete sahiptir lakin onun hakkında edindiğimiz bilgiler oldukça sınırlıdır. Birçok kaynakta kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan biri olan Vilâyet Nâme'ler onun ölümünden sonra kaleme alınmışlardır. Bu Vilâyet Nâme'lerin Hoca'nın ölümünden yüzyıllar sonra öğrencileri tarafından kaleme alındığı rivâyet edilmektedir.

Hacı Bektaş hakkında önemli bilgiler veren diğer eserler ise Eflâkî'nin Menâkıbu'l-‘Ârifin'i ile Aşık Paşazâde'nin Tevârih-i Al-i Osmân adlı yapıtlarıdır. Burada da verilen bilgiler oldukça kısıtlıdır.

Hacı Bektaş Veli, Türk tasavvuf edebiyatında ehemmiyetli bir yere sahiptir. Bu yüzden onun fikir ve düşünce yapısını anlamaya çalışmak hem araştırmacılar hem de Türk toplumu açısından önem arz etmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşîliğin tarihi gelişimi anlayabilmek için “a) XIII. yüzyıldan başlayıp XIV. yüzyılda gelişerek süren ve XV. yüzyılın sonlarına kadar uzanan teşekkül devresi; b) XVI. yüzyılın başından yani Balım Sultan'dan zamanımıza kadar devam edegelen ve asıl bilinen Bektaşîliği temsil eden devre olmak üzere”¹³⁷ iki bölümde ele almak gerektiğinden bahseder.

Hacı Bektaş Veli hakkında elimizde bulunan kaynaklar oldukça sınırlıdır. Hacı Bektaş Veli hakkında bilgi edinebileceğimiz kaynaklardan en önemlisi Elvan Çelebi'nin “Menâkıbü'l-Kudsiyye” adlı eseridir. Bu eser ilgili şahıs hakkında önemli ipuçları vermektedir. Hacı Bektaş Veli hakkında önemli bilgiler barındıran bir diğer eser ise Ahmed Eflâkî tarafından kaleme alınan “Menâkıbü'l-‘Arifin” adlı yapıttır.

Hacı Bektaş Veli, Menâkıbu'l-‘Arifin adlı yapıtını Mevlâna'nın akrabası olan Ulu Arif Çelebiye hizmet etmiştir. Menâkıbu'l-‘Arifin adlı eseri de Arif Çelebi'nin

¹³⁵ Çetinkaya, a.g.e, s 346

¹³⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Dergipark, Cilt 8, Sayı 23, 1996 s 317

¹³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik> (19.04.2022).

isteğiyle yazmaya başlamış ve otuz altı senede bitirmiştir. Yapıt, Farsça yazılmıştır ve içerisinde Mevlevilerle ilgili önemli bilgiler barındırır

Çeşitli kaynaklar Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin gerçek adının "Muhammed bin Muhammed bin, İbrahim bin Musa, olduğunu belirtir. Cengiz'e göre "Bektaş" kelimesi Hacı Bektaşî Veli'nin lâkabıdır.¹³⁸

Genel olarak Hünkar Hacı Bektaşî Veli adıyla bilinir. *Bağlıları da "Bektaş" a vurgu yapılarak. "Bektaşî" olarak anılırlar. Vilâyet nâme de "Mübarek adını Bektaş koydular" ifadesi ile ilk isminin Bektaş olduğu kaydedilir.*

Vilâyet nâmede Hacı Bektaş Veli' nin kıyafetleri ile ilgili olarak "cemiyyet alaca, Arabistan abası, mefele, hurka, kemer, cümcüme, pavzar, yen, etek, Arabistan kerrakesi, kızıl zemiyyet"¹³⁹ gibi giyimlerden bahsedilir.

"Milâdi 1337 tarihinde Hacıbektaş ilçesindeki, hala mefhum bulunduğu yerde vefat eden Hünkar Hacı Bektaş Veli Hazretleri geleneğe uyularak dergâhının içine defnedilmiştir. Kaynaklar, buranın Hazret'in kendi evi olduğunu da kaydetmektedir."¹⁴⁰

3. 2. Hacı Bektaş Veli'nin Soy Şeceresi

Kocadağ "Alevi- Bektaşî Tarihi adlı eserinde A. Celalettin Ulusoy'un Hacı Bektaş Veli'nin soy dizisini şöyle açıkladığından bahseder:

"1.Hacı Bektaş Veli

2.Seyyid İbrahim Sani (Seyyid Muhammed)

3. Seyyid Musa El Sani

4. Seyyid İshak

5. Seyyid Muhammed

6.Seyyid İbrahim

7. Seyyid Hasan

8. Seyyid İbrahim

9. Seyyid Mehdi

10. Seyyid Muhammed Sani

11. Seyyid Hasan

¹³⁸ Ali Oğuzhan Cengiz, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlik, Bilge Oğuz Yayınları, 2021 s 16

¹³⁹ Cengiz, a.g.e, s 14

¹⁴⁰ Cengiz, a.g.e s 66

12. *Seyyid Mükerrerrem Mucap (İbrahim)*

13 *İmam Musa-i Kazım kanalıyla Hz. Aliye dayandığı meydana çıkmıştır.”*¹⁴¹

Sezgin, Bektaşî kaynaklarının Hacı Bektaş Veli’yi yedinci imam olarak bilinen Musa Kâzım Hazretlerinin soyundan geldiğini yazdıklarını ve Musa Kâzım Hazretleri’nin Cafer-i Sâdık Hazretlerinin oğlu olduğundan bahseder ve Hacı Bektaş Veli’nin soy silsilesini şöyle sınıflandırır:

“Musa Kâzım Hazretleri

Oğlu Seyyid İbrahimül Mükerrerremül Mucap Hazretleri

Onun oğlu Seyyid Hasan Hazretleri

Onun oğlu Seyyid Muhammed Hazretleri

Onun oğlu Seyyid Mehdi Hazretleri

Onun oğlu Seyyid İbrahim Hazretleri

Onun oğlu Seyyid Hasan Hazretleri

Onun oğlu Seyyid İbrahim Hazretleri

Onun oğlu Seyyid Mehmed Hazretleri

Onun oğlu Seyyid İshak Hazretleri

Onun oğlu Seyyid Musa Hazretleri

Onun oğlu Seyyid İbrahim Sâni Hazretleri

Onun oğlu Seyyid Hacı Bektaş Veli Hazretleri.

*Seyyid ve şerif sıfat olarak Hazret, i Peygamber’in kutlu soyuna mensup olanlara verilen isimlerdir.*¹⁴²

Osmanlı padişahları Hacı Bektaş Veli’ye büyük saygı duymuş ve ehemmiyet göstermişlerdir. Onun yeni çerilerin piri sayıldığı söylenmektedir. Hacı Bektaş Veli’nin türbesinin etrafına çeşitli yapılar inşa ettirmişlerdir. Yeniçeriler zaman geçtikçe “Hacı Bektaş Köçekleri” bilinmeye başlanmışlardır. Yeniçeriler ve Bektaşî tarikatının mühim iş birliği içinde olması II. Mahmut’u rahatsız etmiş ve 1826’da Yeniçeri ocağını kaldırırken Bektaşî tarikatının da kapanmasına neden olmuştur.

Hacı Bektaş Veli’nin Tasavvufi edebiyatımızda da önemi büyüktür. Onun edebi anlayışını tahlil ederken birçok kaynak Hacı Bektaş Veli’yi meczup bir derviş olarak tanımlar.

¹⁴¹ Burhan Kocadağ, Alevi- Bektaşî Tarihi, Can Yayınları, 1996, s.94

¹⁴² Abdülkadir Sezgin, Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik, Akçağ Yayınları, 2012, s 59-61

Ocak, Hacı Bektaş Veli'nin gösterdiği başarı ve hakkettiği saygıdan dolayı ona "Ehl-i Beyt", "On iki İmam", "nübüvvet" ve "velâyet" gibi dini içeriğe sahip lakaplar verildiğinden bahseder ve Bektaşî öğretisinin "serçeşmesi", "hünkârî", "pîri" olduğunu belirtir.¹⁴³

Osmanlı devletinde Bektaşîlik tarikatının önemi büyüktür. Yeniçeri ocağının oluşumunda büyük bir katkıya sahip olan bu tarikata büyük hürmet duyulur. Coşan, Bektaşîlik tarikatı ve Yeniçeriler arasındaki münasebeti şu şekilde açıklar:

Gündoğdu, Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik tarikatı hakkında yapılan akademik çalışmalar içerisinde şu iki değerlendirmenin öne çıktığından bahseder:

"1.Hacı Bektaş-I Veli, Sünni bir mutasavvıftır. O, her ne kadar bir tarikat kurmuş değilse de, ismine izafe edilen tarikatın öğretilerine kaynaklık etmiştir ve bu öğretiler doğrultusunda oluşan tarikatın kuruluş safhasında hiçbir gayr-ı sünni renk yoktur. Tarikatta görülen heterodoks temayüller Balım Sultan'la başlamış ve giderek çoğalmıştır.Bu tesbiti Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalat'ı da doğrulamaktadır.

*2.Bektaşîlik'te var olan gayr-ı Sünni boyut, Hacı Bektaş-ı Veli ile başlamıştır. XII. ve XIV. Yüzyıllarda yaşayan Hurûfî, Kalenderî, Vefâî, Yesevî, Babaî gibi zümreler Bektaşî diye isimlendirilmiyorsa da bu meşrebi paylaşmaktaydılar. Ayrıca Makâlât'ın Hacı Bektâş-ı Veliye ait olduğu ilmî ölçülerle ispat edilmiş değildir."*¹⁴⁴

Yıldız, Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı ortamda yeni bir öğreti inşa etmeye çalışmış olup onun bu çerçevede bazı kuramsal esaslar ortaya koyduğunu söylemenin mümkün olduğundan bahsetmektedir. Lakin bu durumun kendi adına bir tarikat inşa ettiği anlamına gelmediğini de iletir. Zira Bektaşîlik- Hacı Bektaş Veli'den daha sonra kurulmuştur. Bektaşîliğin temelini atan Hacı Bektaş Veli'dir.¹⁴⁵

Yıldız, Bektaşîliğin tarihsel gelişimde Hacı Bektaş Veli'nin Cemal Seyyid, Hacım Sultan ve Abdal Musa gibi öğrencilerinin Bektaşîliğin gelişimde büyük öneme sahip olduklarını belirtir.¹⁴⁶

Hacı Bektaşî Veli dediği zaman akla ilk olarak "Makâlât" adlı eseri gelir. Bu eser tasavvufi edebiyat ve Bektaşîliğin tarihçesi açısından çok önemlidir. Hacı Bektaşî Veli, bu eserinde Dört Kapı Kırk Makam'ı okuyucusuna sunar.

"Hacı Bektaş Veli, Makâlât'ında Dört Kapı Kırk Makam'ı şu şekilde gösterir: "Şerâatin birinci makamı, iman getirmektir. İkinci makam, ilim öğrenmektir. Üçüncü makam; namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetene hacca gitmek,

¹⁴³ Filiz Kılıç-Coşkun Kökel, "Bektaşîlik Üzerine Değerlendirmeler ve Çalçakırlar Köyü Örneğinde Bektaşî Kültürü" Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S:40, 2006, s.11

¹⁴⁴ Cengiz Gündoğdu, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar, Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2009, Cilt: 12, s 49

¹⁴⁵ Harun Yıldız, Hacı Bektaş Veli Sonrasında Bektaşîliğin Oluşum ve Gelişimi, DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı, 2021, s 492

¹⁴⁶ Yıldız, a.g.e, s 492

seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek ve cenabetten temizlenmektir. Dördüncü makam, helal kazanmak ve faizi haram bilmektir. Beşinci makam, nikah kıymaktır. Altıncı makam, hayz ve loğusalıkta cinsi münasebeti haram bilmektir. Yedinci makam, sünnet ve cemaat (ehl-i sünnet ve 'lcemaat) ehinden olmaktır. Sekizinci makam, şefkâttir. Dokuzuncu makam, temiz yemek, temiz giyinmektir. Onuncu makam, emr-i bi'l-ma'ruf nehyi an'il-münker, yani iyiliği emredip yaramaz işlerden sakındırmaktır.

Tarîkâtin makamları; tarîkâtin ilk makamı pîrden el alıp tevbe etmektir. İkinci makam, mürid olmaktır. Üçüncü makam, saç kesmek (tıraş olmak) ve elbise değiştirmektir. Dördüncü makam, nefis savaşında mücahede etmek, olgunlaşmaktır, pişmektir. Beşinci makam, hizmet etmektir. Altıncı makam, havf yani korkudur.

Yedinci makam, ümit etmektir. Sekizinci makam; hırka zenbil, makas, seccâde, subha (yüz taneli tesbih) ibrat (iğne) ve asadır. Dokuzuncu makam, sahib-makam (makam sahibi), sahib-cemiyet (cemaat sahibi-iç bütünlüğü), sahib-nasihat (nasihat sahibi) ve sahip-mâhabbet (muhabbet sahibi) olmaktır. Onuncu makam; aşk, şevk, sefâ ve fakirliktir.

Marîfetin makamları; Birinci makam, ilim, ikinci makam, cömertlik, üçüncü makam, haya, dördüncü makam, sabır, beşinci makam, perhizkârlık, altıncı makam, korku, yedinci makam, edep, sekizinci makam, miskinlik, dokuzuncu makam, mârifet, onuncu makam, kendini bilmektir.

Hakikâtin birinci makamı, toprak olmaktır. İkinci makamı, yetmiş iki milleti ayıplamamaktır. Üçüncü makamı, elinden geleni esirgememektir. Dördüncü makamı, dünyada yaratılmış bütün nesnelere kendisinden emin olmasıdır. Beşinci makam, mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu (yaratılış sebebi olan Muhammed nurunu) bulmaktır. Altıncı makamı, sohbetinde hakikât sırlarını söylemektir. Yedinci makamı, sırdır. Dokuzuncu makamı münacaattır. Onuncu makamı, Çalap Tanrı'ya ulaşmaktır.”¹⁴⁷

4. Bektaşîlik Öğretisinin Tarihçesi

Tarih boyunca birçok tarikat teşekkül etmiştir. Bu tarikatlar topluma kendi öğretilerini yaymayı amaçlamıştır. Bektaşîlik tarikatı tarih boyunca ortaya çıkmış muhtelif tarikatların en önemlilerindedir. Hacı Bektaş Veli tarafından kurulmuş olan bu tarikat, Osmanlı imparatorluğunun desteğini de alarak varlığını uzun yıllarca devam ettirmiştir. Osmanlı imparatorluğunun bu tarikata destek vermesinin en önemli sebebi, bu tarikatın yeniçeri ocağının kurulmasında önemli roller üstlenmiş olmasıdır.

“Bektaşîlik, gerek oynadığı siyasî roller ve arzettiği farklı dinî inanç ve telakkileri birleştirici (syncrétique) yapı, gerekse devletin XVI. yüzyıldan itibaren

¹⁴⁷ Coşan, a.g.e, s 11-18

resmen tanıdığı tek gayri Sünnî (hétérodoxe) tarikat olması sebebiyle en çok ilgi çeken ve en çok araştırılan tarikat olmuştur”¹⁴⁸

13. asırda Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük bir etkiye sahip olan Bektaşîlik tarikatı, Yusuf Hamedî'nin öğrencisi olan ve kendine Ahmet Yesevî'nin öğretilerini kılavuz edinen Hacı Bektaş-î Veli tarafından kurulmuştur. Vilâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın doğum ve ölümü ile ilgili tarihi bilgilere rastlanmamaktadır.

Bazı Osmanlı yazarları, Hacı Bektaş Veli'yi I. Murat devrinin ulemaları arasında olduğunu söylemektedir. Osmanlı Devleti'nin kaynaklarına göre ise Hacı Bektaş Veli Orhan Gazi döneminde yaşamıştır.

Gerçek ismi Seyyid Muhammed bin İbrahim Ata olan Hacı Bektaş Veli, kurduğu tarikat içerisinde çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

A. Bektaşîliğin Ortaya Çıkış Devresi

Bektaşî tarikatının ve öğretisinin şekillenmesinin en önemli sebeplerinden olan Babaî isyanının ve Anadolu'da baş göstermiş olan toplumsal, dini ve siyasi hareketler olduğu bilinmektedir. 8. Yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan siyasi ve toplumsal hareketler öğretinin şekillenip yayılmasına neden olmuştur.

Babaî isyanı, Seyyid Ebü'l-Vefâ'nın önderliğinde kurulmuş olan Vefâiyye tarikatının Anadolu'daki önderi olan Baba İlyâs tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu isyan ve hareket önce Vefâiyye tarikatı ve daha sonra Anadolu'da bulunan Kalenderiye, Haydariyye ve Yeseviyye gibi oluşumdan tarafından da benimsendi.

Bektaşî tarikatı kurulduğu ilk zamanlarda Vefâî, Kalenderî, Yesevî ve Haydarî oluşumlarının azâları tarafından meydana gelmiştir. Tarikatın oluşumunda bir diğer önemli rolü ise Ahmet Yesevî ve Yesevîlik tarikatı üstlenmiştir.

B. Balım Sultan'la Başlayan Kuruluş ve Gelişme Devresi

“Kalenderîlik'ten ayırarak ona bugünkü yapısını kazandıran Balım Sultan'ın şahsiyeti yeteri kadar aydınlanmış değildir. Ancak burada önem kazanan husus Balım Sultan'ın 1501'de rivayete göre II.Bayezid tarafından Hacı Bektaş Zaviyesi'nin, dolayısıyla tarikatın şeyhliğine getirilmesiyle birlikte o zamana kadar

¹⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik> (19.04.2022).

*Kalenderilik'te mevcut teşkilat, doktrin, ayin ve erkânın ne ölçüde değişikliğe uğradığı meselesidir.”*¹⁴⁹

Hacı Bektaşî Veli bir seyyahdır. Kendisi Doğduğu yer olan Nişabur’ dan kalkıp doğruca Anadolu'ya gitmemiştir. Bu süreçte birçok yeri ziyaret etmiş, birçok önemli şahsiyetle tanışma fırsatı yakalamıştır. Sezgin, ona Horasan erenlerinin destur verip gönderdiklerinden bahseder.¹⁵⁰

Hacı Bektaşî veli Arap âlimlerini de görmek istemiştir. Onlarla sohbetlere katılmak onun en büyük gayelerinden biri haline gelmiştir. Sezgin, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelirken gerçekleştirdiği seyahatin rotasını şöyle çizer:

*“Bu seyahatinde Basra, Bağdat ve Necef’e uğramış, buralardaki âlimlerle görüşüp, onlarla sohbetler ve ilmi münakaşalar etmiştir. Ayrıca Hazreti Ali'nin türbesinin bulunduğu Necef’te kırk gün süreli bir riyâzât ile çile çıkarmış, oradan hac farızasını da yapmak üzere mukaddes topraklara hareket etmiş ve Mekke de üç yıl ikamet etmiştir.” Bu üç hac mevsiminde üç kere de haccetmiştir.”*¹⁵¹

Hacı Bektaş Veli, bu dönemde çile ve riyâzât ederek nefsinin terbiye etmeye çalışmıştır. *“Çile ve riyâzât kırk gün bir hücrede ibadet ile meşgul olmak ve her gün azalan bir gıda ile yetinmektir.”*¹⁵²

Çile ve riyâzât dönemindeki gıda, bazen bir hurma veya bir zeytine kadar düşürülebilir. Sezgin, Hacı Bektaşî Veli'nin daha sonra Kudüs ve Halep üzerinden Anadolu'ya asıl görevli olduğu bölgeye geldiğini iletir.¹⁵³

Halep’te, Cami-i Kebir’de “Davut Peygamber” türbesinin bulunduğu yer ile Elbistan da Ashâb ı kehf mağaralarında da kırkar günlük çileler

Zat-ı muhterem daha sonra Sulucakaraöyük’e geldiği zaman burada İdris Hoca ve Kadıncık Ana ile tanışır. Bu iki şahsiyet Hacı bektaş Veli’yi evlerinde misafir etmişlerdir.

O dönem devletin resmi dili, Farsçadır. Hacı Bektaş Veli bu durumdan mütevellit Türklerin bir arada toplandığı Kırşehir'e gitmiştir. Daha sonra Hacı bektaş Veli'nin şahsiyeti ve öğretileri birçok kişi tarafından merak edilmeye başlanmış ve bu durum onun şöhretinin Anadolu da adeta bir yel gibi yayılmasına sebep olmuştur.

“Velâyet nâme ye göre Hacı Bektaş'ın Orhan gazi ve oğlu I. Murat devrinde kurulan yeniçeri teşkilatına duada bulunduğu, kıyafetlerini kutsadığı rivayetleri ve daha sonra yeniçerilerin pirî seçilmesi, Kara Rüstem, Seyit Ali Sultan, Gazi Evrenos, Apdal Musa gibi ilk Osmanlı fetihlerine katılan ve yeniçeri teşkilatının kurulmasını

¹⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bektasilik> (19.04.2022).

¹⁵⁰ Sezgin. a.g.e, 55

¹⁵¹ Sezgin. a.g.e, 55

¹⁵² Sezgin, a.g.e s 55

¹⁵³ Sezgin a.g.e s 55

sağlayan kişilerin Ahîlik, gazilik ve Hacı Bektaş ile ilişkili olmaları sebebiyle ortaya çıkmıştır.”¹⁵⁴

Hacı Bektaş-1 Veli, Sulucakarahöyük'e yerleşir ve sonra burada bir tekke kurar. Burada eğitim verdiği talebelerini Anadolu'da çeşitli bölgelere gönderir. Bu bölgeler Türklerin hakimiyetinde olan bölgelerdir.

4.1. Bektaşîliğin Temel Fikirleri

4.1.1. Evrenin Yaratılışı

Bektaşîlikte dünyanın sınırsız olduğu inancı hâkim değildir. *“Bektaşîliğe göre evrenin yaratılışın nedeni Tanrı'nın açığa vurma arzusudur.”¹⁵⁵* Bektaşî'ye göre hayatı olan her varlık daha önce yaşamış olan başka bir varlıktan doğmuştur. Bektaşîlere göre evren parçalardan oluşmuştur ve bu parçalar zamanı gelince tekrar Allah'a dönecektir.

Bektaşîliğe göre insan, doğanın egemenidir ve onun üzerinde büyük bir kuvvete sahiptir. *“İnsan doğaya söz geçirmek, ona egemen olmak, efendilik etmek için bu dünyaya gelmiştir. Çünkü Tanrı'nın yarattıkları içinde yalnız insan eşyanın gizini bilmektedir. Evren ise, insanın insanlığının, zekasının, ahlakının denendiği, bu konuda meyvelerinin derlendiği bir mekandır.”¹⁵⁶*

Bektaşîlik, Cenab-1 Hakk'ı öğrenmeyi ve onu sevmeyi öğütler. Evren, insanın Allah'ı sevmesi ve onu bulması için yaratılmıştır. İnsan, etrafına bakmalı ve Allah'ın mucizelerini idrak etmelidir. Bektaşîliğe göre evrenin yaratılışının en temel sebeplerinden biri budur. Bektaşîliğin temel fikirlerinin oluşumunda Vahdet-i Vücut inancı hakimdir. Yaratılan her şey Cenab-1 Hakk'tan gelmiştir ve ona dönecektir. Varlığın birliği olarak da bilinen vahdet-i vücud inancı, tasavvufun temelini oluşturan en temel öğelerdendir.

Bektaşîlikte bu inancın hakimiyetinden söz etmemiz mümkün olabilir. Tıpkı her şey gibi evren de Allah'tan gelmiştir ve ona geri dönecektir. Panteizm inancıyla benzerlik göstermektedir.

“Bektaşî-Alevi düşüncesine göre evren sürekli değişmekte, bir an önce mevcut olan evren, anında değişmekte ve bir sonrasına benzememektedir. Öyleyse ne geçmiş zaman vardır ne de gelecek zaman. Ancak ve ancak şimdiki zaman, yani hâl vardır.”¹⁵⁷

¹⁵⁴ Sezgin a.g.e, s 19

¹⁵⁵ Şakir Keçeli, Bektaşîlikte (Alevilikte) Tanrı, Evren, İnsan, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi I.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999, s 109

¹⁵⁶ Keçeli, a.g.e s 193

¹⁵⁷ Keçeli, a.g.e. s 193

Bektaşîliğe göre dünyada yaratılmış her şey Allah'ın yansımasıdır. Tıpkı insan gibi evren de Cenab-ı Hakk'tan izler taşır. Yaratılan her şey Allah'ın kuvvetinin bir delilidir. Bektaşîlik düşüncesine göre evren, Allah'ın kudretinin en önemli kanıtıdır. Bektaşîlikte evrenin altı günde yaratıldığını inancı hakimdir.

*“Nesneler ve evren insan için yaratılmıştır. Nereye bakılırsa bakılsın orada, her şey Tanrı tecellisi vardır. Tanrı insanı kendi şeklinde yaratıp, ona kendi ruhundan üflemiştir.”*¹⁵⁸

Bektaşîlik inancında bir sayısı büyük öneme sahiptir. Bunun nedeni Allah'ın birliğini sembolize etmesinden kaynaklanmaktadır.

4.1.2. İnsan ve Tanrı Münasebeti

Bektaşîler, evrende yaratılmış her varlığın Tanrı'nın kudretinin eseri olduğuna inanırlar. Onlara göre insan, Tanrı'nın irade bahşettiği yegane varlıktır. İnsan bu iradeyi kullanmalıdır.

Keçeli, Bektaşîler'in evrenin büyük sevgilisinin Tann olduğuna inandıklarından bahseder. Bektaşî'ye göre *“O sevgili yücedir, yaratıcıdır, yapıcıdır, O'ndan kötülük sadır olmaz, tüm güzellikler, iyilikler O'nda toplanmıştır.”*¹⁵⁹ Anlayışa göre Tanrı, bütün güzelliklerin temsilidir. Bünyesinde hiçbir kötülük barındırmaz. Tamamen merhamet ve sevgiden ibarettir.

Bazen kötü bir olayla karşı karşıya geldiğimizde isyana kalkışmadan Tanrı'ya sitemde bulunuruz. Tanrı'nın bizi cezalandırıp cezalandırmadığını sorgulamaya başlarız. Bektaşî, bu duruma karşı çıkar. Onlara göre başımıza gelen kötü olayların nedeni Tanrı olarak görülmemelidir. Bektaşîliğe göre Tanrı sadece hoşgörü, merhamet ve sevgi gibi pozitif duyguları barındırır.

Bektaşîlikte Tanrı en büyük sevgilidir. Yaratılmış olan insanın da en büyük gayesi kendisi şer duygu ve davranışlardan arındırılmış bir şekilde Allah'a ulaşmak olmalıdır. Keçeli bu durumu şöyle açıklar: *“İnsanın insan olması O büyük Sevgili'ye ulaşmaktır. O'na ulaşmak ise ruhun tüm kirlerden annması ile olanaklıdır. ~i ruhunu temizleye temizleye yücelir. Yücele yücele de O'na ulaşır”*.¹⁶⁰

Bektaşîlikte, iyi bir müslümanın kıskançlık, gıybet, kibir gibi kötü düşüncelerden arındırılmış olması gerektiği inancı hakimdir. Onlara göre Müslüman, karakterinde sevgi, hoşgörü ve tevazu gibi pozitif tutumları barındırmalıdır. Diğer negatif tutum ve davranışlar hem kendine hem de Tanrı ile olan müsabetine zarar verir.

¹⁵⁸ Keçeli, a.g.e s 194

¹⁵⁹ Keçeli, a.g.e s 194

¹⁶⁰ Keçeli, a.g.e s 194

Bektaşîliğe göre insan, bütün güzelliklerin toplanmış olduğu bir varlıktır. Çünkü insan Allah'ın yarattığı en güzel varlıktır. Onlara göre Tanrı, içerisinde kötülük barındıran hiçbir şey yaratmaz.

Bektaşîler de tıpkı diğer Müslümanlar gibi insanın içerisinde Tanrı'nın nurundan bir parça olduğuna inanır. Eğer insanın içerisinde Tanrı'dan bir yadigar varsa insan hoşgörü, tevazu ve sevgi gibi pozitif tutumları bünyesinde barındırabilir.

Bektaşî'ye göre insan, şeytanın baştan çıkarıcılığından kendini olabildiğince korumalı ve en kudretli varlık olan Allah'a yakışır bir kul olmalıdır. Bünyesinde kibir barındırmalı, gördüğü ayıp ve kusurları kapatmalı ve insanları sevmelidir. Kimsenin kusurunu yüzüne vurmamalı ve yalandan uzak durmalıdır.

4.1.3. İnsan ve Toplum ilişkisi

Bektaşîlikte insanın bünyesinde pozitif düşünce ve tutumları barındırması gerektiği inancı hakimdir. İnsan, en kudretli varlık olan Allah'a yakışır davranışlar sergilemelidir. Hoşgörü, insanın temel tutumlarından biri olmalıdır. Toplumdaki din kardeşlerinin ayıp ve kusurlarını örtmeli onları açık etmemelidir. Yaratılanı yaratandan ötürü sevmeli ve saygı göstermelidir. Bir müslüman Allah'a yakışır bir kul olmalıdır.

Bektaşîlikte toplumun içerisinde barındırdığı bazı problemler büyük eleştirilere tabii tutulur. Bu problemlerin en başında din adamlarının dini kendi çıkarları yönünde şekillendirmeleri gelir. Bektaşîler, böyle tutum ve düşünceler içerisinde olan din adamlarını eleştirir ve onları çıkarıcılıkla suçlar.

4.1.4. İman ve İbadet Anlayışı

Bektaşîlikte iman ve ibadet büyük yer tutar. Allah, insanı iyi bir kul olması ve zamanı geldiğinde tekrar kendine dönmesi amacıyla yaratmıştır. İnsanın içine kendi nurundan bir parça koyarak onu dünyaya göndermiştir. İnsan da içerisinde Allah'tan bir parça barındırdığı için ona yakışan hareketleri sergilemeli ve kötü işlerden uzak durmalıdır.

Bektaşîliğin temeli İslam'dır. Bektaşîlere göre iman, *“bilinçli bir inanmadır ve gönülden olmalıdır”*.¹⁶¹

Bektaşîlikte “Vahdet-i Vücut” anlayışı hakimdir. Vahdet-i vücut, Allah'ın birliğe anlamına gelen bir tamlamadır. *“Vahdet-i vücudda; tek hakikat, tek vücut kabul edilmiştir ki; o da Tann'dır. Burada içinde yaşanan evren dahil olmak üzere Allah'ın dışındaki varlıkların hakiki anlamda gerçekliğinin olmamasıyla kastedilen, bu varlıkların Allah'ın varlığı karşısındaki konumları olsa gerektir. Varlığı kendiliğinden olan ve varolmak için kendisinden başka şeye muhtaç olmayan yegane varlığın Allah olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Allah, yokluğu düşünilemeyen,*

¹⁶¹ Cengiz, a.g.e, s 61

*ezeli ve ebedi olan zorunlu varlıktır. Onun dışımda kalan varlıklar, var olabilmek için Allah'ın kendilerini varlığa çıkarmasına, kendilerini var etmesine muhtaçtırlar.”*¹⁶²

Bektaşilikte, İslam'ın beş şartı olan namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek ve şehâdet getimenin yerine getirilmesi gerektiğine inanılır. Bunlar, müslüman olmanın en temel şartlarıdır. Bektaşilikte, sadece inanmanın yeterli olmadığı düşüncesi hakimdir. İnanan kişi dininin ve inancının vecibelerini de yerine getirmelidir.

*“Hacı Bektaş-ı Veli'nin İslam dininde ibadetlerin beş temel ilke ile sınırlı olmadığını ve bu temel ilkelerin yanında müminlerin abdest, gusül, Kur'ân okuma- öğrenme, sadaka, dua-niyaz ve dürüstlük gibi vazifelerinin bulunduğunu açıkladığı ifade edilir”.*¹⁶³

Bektaşiliğe göre ibadet yapmakla iyi bir müslüman olunamaz. Bir müslüman yaptığı ibadetlerin yanında kendini şeytanın ayartmasından korumalı ve dünyevi kötülüklerden uzak durmalıdır. Bektaşilere göre kalbin temizliği tefekkür ve dünyevi kötülüklerden arınmak ile sağlanır. Ancak kalbini tüm kötülüklerden temiz olan Müslüman Allah'a yaklaşabilir. Kul kendini dünyevi çıkar ve ilişkilerden arındırmalı ve mutlak sevgili olan Allah'a yaklaşmak için çalışmalıdır. Harama el uzatmamalı ve günah işlemekten kendini muhafaza etmelidir.

İyi bir ahlâka sahip olmanın önemini vurgulayan Bektaşiler, sabırlı, cömert, iyilik yanlısı olmanın en önemli erdemlerden olduğuna inanırlar. Onlara göre insan, kendini kötü ve çıkarıcı duygu ve düşüncelerden arındırmalı, edepli olmalıdır. Bektaşî inancında tevekkül, güvenilirlik ve kadına saygı büyük yer tutar.

Bektaşî inancında ruh ölümsüzdür. Kişi öldükten sonra ruhu tekrar dünyaya gelecektir. Ölüm onlara göre sadece mekân değişikliğidir. Herkes Allah'tan gelmiştir ve tekrar Hakk'a geri dönecektir. Allah'a geri dönmek onlar için aslına kavuşmaktır. Onlar her insanın içinde Hakk'tan bir parça olduğuna inanır. Bu parça zamanı gelince ait olduğu yer olan Allah'a geri dönecektir.

Bektaşilerde teslîs inancı büyük bir öneme sahiptir. Teslîs, üçleme anlamına gelen bir sözcüktür. *“Alevilik- Bektaşilikte de “Allah-Muhammed- Ali” üçlemesi Hıristiyanlıktaki teslîsin benzeridir.”*¹⁶⁴

5. TÜRK EDEBİYATINDA FIKRA TÜRÜ

Fıkra kelimesi dilimize Arapça'dan geçmiştir. TDK sözlüklerinde *“Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyecik”* olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁵

¹⁶² Hasan Tanrıverdi, Vahdet-i Vücut- Panteizm Karşılaştırması, Dini Araştırmalar, Ocak - Haziran 2012, Cilt: 14, Sayı : 40, s 67

¹⁶³ Cengiz, a.g.e s 65

¹⁶⁴ Cengiz, a.g.e s 98

¹⁶⁵ www.tdk.gov.tr Ziyaret Tarihi 31.05.2022

Şükrü Elçin fıkrayı, “malzemesi dile dayanan sözlü edebiyat mahsulleri”¹⁶⁶ şeklinde tanımlamıştır.

“Fıkra kelimesi ilk olarak Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lûgati`t- Türk adlı eserinde karşımıza çıkmıştır. Bu eserde, “Külünc” ve “Külüt” olarak karşılık bulmakta olup, fıkra metni yoktur. Fıkra kelimesi dilimize Arapçadan geçmiş; hikâye, kıssa, masal, lâtife, mizah, nükte, şaka, gülmece kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu kelimeler fıkra kelimesi karşılığı olarak kullanılmakla birlikte, aralarında çok az anlam farklılıkları vardır”.¹⁶⁷

Fıkra, sosyal hayatımızın vazgeçilmez unsurlarından biridir. Toplumda her zaman karşımıza çıkan fıkralar, hayatın tüm kısımlarından izler taşır. Geçmiş tarih hakkında bilgiler vermekte kılavuz olan fıkralar içerisinde mizah unsurlarını barındırır. Bu mizah unsurlarından olan hiciv, komik ve ironi gibi güldüren sanat türleri okuyanı güldürürken sorgulamasını ve düşüncesini de sağlar. Fıkralar, günlük olayları barındırabildiği gibi birçok tarihi olay ve kişilere de ev sahipliği yapar. Fıkraların temel gayesi güldürmektir ve birçok güldüren sanat türlerini içerisinde barındırır. Fıkralar, okuru güldürürken düşündürmeye ve eleştirmeye iter. Toplumdaki aksaklıklar fıkralar sayesinde güldürüyü merkeze alarak eleştirilir.

Bayraktar, fıkraların sözlü anlatı geleneği içerisinde kendine has bir takım özelliklere sahip olduğundan bahseder. Ona göre edebiyatın sözlü ve yazılı metinleri arasında fıkra türü ile ilgili olanların bolluğu, onların ne derece geniş bir dinleyici, okuyucu, anlatıcı ve yaratıcı kesim içerisinde varlığını sürdürdüğünün bir kanıtıdır.¹⁶⁸

“İnsanı güldürürken düşündürmek ve terbiye etmek amacını güden fıkralarda halkın mantığını, zekâsını, inancını, yaşama şeklini, kısacası bilinçaltını görmek mümkündür. Bu bakımdan önemli olan fıkralar meydana geldiği toplumun birçok özelliği hakkında bize bilgi verir.”¹⁶⁹

Oğuz, İslamiyet öncesinde “külüt” ve “küg” olarak adlandırıldığı düşünülen bu anlatı türüne, “fıkra”nın yanı sıra, geçmiş dönemlerde “latife”, “nükte”, “hikâye”, “mizah”, “destan”, “kıssa”, “masal”, “şaka”¹⁷⁰ gibi isimlerin de verildiğinden bahseder.

Fıkralarda zaman unsuru önemli bir yer tutar. Özdemir’e göre fıkra türünde zaman unsuru diğer masal ve destan gibi türlere göre daha belirgindir. Çünkü destanlarda zaman unsuru kahramanın doğuşu, hızlı büyümesi ve biran önce

¹⁶⁶ Şükrü Elçin, Türk Halk Edebiyatı, Büyük Türkiye Dergisi, Sayı 3, İstanbul, 1970, s 31

¹⁶⁷ Ruhi Kara, Tercanlı Fıkra Tipi Hanım Osman (Hayatı- Fıkra Tipleri İçindeki Yeri- Fıkraları), Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2002, s 60

¹⁶⁸ Zülfikar Bayraktar, Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, 2013, s 141

¹⁶⁹ Oğuz Doğan, “YolÇatılı” Fıkra Tipi Üzerine Bir Araştırma, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:5, Sayı:11, 2017, s 258

¹⁷⁰ M. Öcal Oğuz, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayıncılık, 2008, s 158

silahlanıp savaşıması şeklinde verilir. Fıkra metinlerinde ise zaman unsuru bazen kesin bir anı tanımlamasa da gerçeğe daha yakındır.¹⁷¹

Fıkraların konularını tahlil ettiğimizde oldukça çeşitli olduğunu görürüz. Fıkralar her konuda yazılabilir. Yazar, işlediği konuyla ilgili kendi düşüncelerini okuyucuya sunmakta özgürdür. Akıcı ve anlaşılır bir dille yazılan fıkralarda amaç bazen okuyucuyu sorgulamaya ve eleştirmeye iter. Hiciv yönü ağır basan fıkralarda çoğunlukla bir konu, toplum veya kişi eleştirisi yapılır.

Fıkralarda ispat amacı güdülmez. Yazar, işlediği konuyla ilgili söylediklerini kanıtlama yoluna gitmez. Bir sohbet havasında yazılır ve samimi bir dil kullanılır. Kullanılan dil açık, sade ve anlaşılırdır. Bunun en büyük sebebi okurun rahat idrâk etmesini sağlamaktır. Fıkraların amacı okura hoşça vakit geçirmek ve işlenen konuyla ilgili bir mesaj vermektir.

Karadağ, fıkralarda “*halkın ortak yaratma gücünden kaynaklanan estetik biçimde ince bir mizaha, keskin bir alaya veya erdemli bir yorumla rastlandığından bahsetmektedir. Ancak, bu üç temel unsurun her zaman aynı fıkrada bulunmasının şart olmadığını da iletir. Ona göre fıkralarda ayrıntı ve betimlemeye yer verilmez. Kısa yoldan yargıya varılır. Karadağ’a göre ana olay ve yargı fıkranın üslubu üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir.*

Ortaya konulmak isten fikir bazen bir sözcükle bile sunulabilir. “*Fıkrayı oluşturan iki önemli unsur tez ve karşı tez olarak da nitelendirebiliriz. Giriş bölümünde kısaca olay veya anlatılmak istenen düşünce ile ilgili bilgi verildikten sonra, tez ve karşı tez sunulur. Karşılıklı konuşma, tartışma ile olay didiklenir. Varılan yargı, fıkranın sonuç kısmıdır. Fıkraların yargısı, her zaman çok açık bir biçimde sergilenmez. Tez ve karşı tez, aslında gülmece olayının da özünü oluşturan çatışmayı doğurur.*”¹⁷²

“*Fıkralar birer hikâye formatında kurgulanırlar. Bundan dolayı bu türün asıl kahramanı fıkra tipidir. Fıkralar genellikle tek tip veya bir ana tip ve bir veya birkaç yardımcı tip etrafında anlatılmıştır. Fıkra tipleri yaratısının benliğinde şekillenen ve halkın söz söyleme yeteneği ile yüklenerek gerekli temsil gücü ile donatılan anlatmalardır*”.¹⁷³

“*Fıkralar çok geniş bir coğrafi alan içinde oluşan binlerce yıldan beri sözlü gelenekte yaşayan halk edebiyatı ürünleridir. Türk halk kültürü fıkra sentezinde Orta Asya'dan getirdiklerimizin yanı sıra İslam kültürü ve Anadolu'nun eski kültürlerinden sürüp gelenler de vardır. Türk fıkralarına 15. yüzyıldan sonra Arap, İran ve Anadolu öğeleri girmeye başlamıştır*”.¹⁷⁴

Türk edebiyatında varlık gösteren fıkra türünü iki kategoriye ayırabiliriz. İlk kategori olan gülmece yönü ağır basan fıkralarda amaç okuyucuyu güldürmek,

¹⁷¹ Mehmet Özdemir, Türk Fıkra Kültürü, Akçağ Yayınları, 2017, s 57

¹⁷² Metin Karadağ, (), Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri, Karşı Yayınları, Ankara, 1995, s 243

¹⁷³ Selçuk Kürşat Koca, Türk Fıkra Kültürü (Fıkra Tipleri), Akçağ Yayınları, 2017, s 31

¹⁷⁴ Erman Artun, Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Karahan Kitabevi, 2013, s 186

eğlendirmektir. İkinci kategori ise köşe yazıları olarak tasarlanan fıkralarda ise amaç okuyucunun düşünmesini ve eleştiri yeteneği kazanmasını sağlamaktır.

Türk edebiyatında hem gülmece hem de köşe yazısı olarak fıkraya rastlanmaktadır. Türk edebiyatına gazete yazısı olan fıkra, Tanzimat Edebiyatıyla birlikte gelmiştir. Şinasi'nin 1860 yılında “Tercüman-ı Ahval” gazetesini çıkarmasıyla Türk edebiyatına giren fıkra, bu dönemde öncelikle siyasi konular üzerine yazılmıştır. Daha sonra konu yelpazesini genişletmiş ve her konuda yazılmaya başlanmıştır.

Güzel, fıkraların çok küçük hikâyeler olduğundan bahseder ve cemiyetteki ak sakallıların, hatalı davranan kimselerin ve çeşitli cemiyetin dikkat çekici tiplerinin nükteli bir şekilde eleştirdiğinden söyler. Ona göre Nasreddin Hoca, Bektaşî ve İncili Çavuş fıkraları bunların en meşhur ve dikkat çekici olanlarıdır.¹⁷⁵

Elçin, fıkraları, muhteva bakımından şöyle sınıflandırılmıştır :

“1- İdare edilenlerle idare edenler arasında

2- İnanç, dinî âdet ve törenler, yasaklamalar

3- Sosyal, siyasî ve iktisadî görüş farklılıklarından kaynaklananlar”¹⁷⁶

Yıldırım, fıkraları temsil ettikleri ana karakterlere göre üç gruba ayırır ve şöyle sınıflandırır:

“1. İdareci tabaka ve halk arasında geçen olayları konu alan fıkralar,

2. İnanç ve itikatlarla, dinî âdet ve merasimlerle, dinî yasaklarla, hurafe cahil din adamlarını ve dinî istismar edenleri konu alan fıkralar,

3. İçtimai, iktisadi, siyasî görüş ayrılıklarından doğan çatışmalar; aile, terbiye, hukuk, yardımlaşma ve beşeri kusurları konu alan fıkralar,”¹⁷⁷

Fıkralarda bazı tipler mevcuttur. Bu tipler fıkraların kendine has bir muhtevaya sahip olmasına yardımcı olur. Türk fıkraları tip bakımından oldukça zengindir. Bu tipler, kişiyi temsil etmez. Toplumun ortak değerlerini temsil ederler. Bu nedenle fıkralarda konu edilen toplumun ortak değerlerine ait birçok bilgi bulunur. Fıkralar, toplumun tarihini, yaşanan olayları ve tarihi kişilikleri gün yüzüne çıkarmakta bir fener görevi görür. Toplumun adeta aynaları olan fıkralarda, o topluma ait birçok unsur bulunur. Yıldırım, fıkra tipinin hususiyetlerine erişince cemiyetin ortak yönlerini temsil eden bir anonim şahsiyet olduklarını belirtir.¹⁷⁸

Dursun Yıldırım Türk fıkra tiplerini şöyle sınıflandırır:

“1. Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanan Ferdi Tipler

¹⁷⁵ Abdurrahman Güzel, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, 2013, s 200

¹⁷⁶ Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına giriş. Ankara, 1998, Akçağ Yayıncılık, s 566

¹⁷⁷ Dursun Yıldırım, Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları, Akçağ Yayınları, s 38-39

¹⁷⁸ Yıldırım, a.g.e s 62

- a) *Türkçenin konuşulduğu coğrafi alan içinde ve dünyada ünü kabul edilen tipler: Nasreddin Hoca*
- b) *Türk boyları arasında tanınan tipler: İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemine*
- c) *Türk boyları arasında halkın veya zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler: Bektaşî, Aldar Köse*
- d) *Aydınlar arasından çıkan tipler: Haşmet, Koca Ragıp Paşa, Mirâli, Nasreddin Tusi, Keçecizâde İzzet Mola...*
- e) *Mahalli tipler:*
- f) *Belirli bir devrin içinde yaratılan tipler: Karagöz*

2. Zümre Tipleri

3. Azınlık Tipleri

4. Bölge ve Yöre Tipleri

5. Yabancı Fıkra Tipleri

6. Gündelik Fıkra Tipleri

7. Moda Tipler”¹⁷⁹

“Fıkralar birer hikâye formatında kurgulanırlar. Bundan dolayı bu türün asıl kahramanı fıkra tipidir. Fıkralar genellikle tek bir tip veya bir ana tip ve bir veya birkaç yardımcı tip etrafında anlatılmıştır. Fıkra tipleri yaratıcısının benliğinde şekillenen ve halkın söz söyleyme yeteneği ile yüklenerek gerekli temsil gücü ile donatılan anlatımlardır. Fıkra tipleri halkın hafızasında yer etmiş gerçek kişilerden oluşabildiği gibi, bir zümre veya grubu temsilen etnik, dini veya kültürel birtakım özelliklerle donatılmış hayali kişilerden de oluşabilir”.¹⁸⁰

Türk fıkraları denilince akla ilk olarak Nasreddin Hoca fıkraları gelmektedir. Nasreddin Hoca yalnız Türk dünyasında değil, bütün dünyada tanınan bir şahsiyettir. Bu fıkralarda her zaman başrol Nasreddin Hoca’ya aittir. Olaylar onun etrafında şekillenir. Bilgili ve cesur olan Nasreddin Hoca, kıvrak ve keskin zekası ve hazır cevap olması sebebiyle büyük ilgi görür.

“Nasreddin Hoca, bir ad, bir hikâye, bir espri kahramanı olarak önem kazandığı için, genellikle onun nerede doğup, ne yaptığı, toplum hayatına etkilerinin neler olduğu, ne zaman öldüğü konusu üzerinde düşünülmez. Sanki o gerçekte yaşamamış sanal bir kahraman gibi algılanır”.¹⁸¹

Onun fıkraları toplumun her kesimine hitâp eder. Okuyucusunu güldürürken düşündürmeyi başaran bu fıkralarda amaç toplumu eğitmek ve doğru ve yanlış ayırt

¹⁷⁹ Yıldırım, a.g.e s 63-69

¹⁸⁰ Koca, a.g.e s 31

¹⁸¹ Okan Dedebağı, Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, 2007, s 1

etmelerini sağlamaktır. Bu fıkralarda hiciv ve nükte gibi güldüren sanat türlerine oldukça yer verilmiştir. Toplumun eleştiri yapabilmesi ve doğru yolda ilerlemesi sağlanmaya çalışılır. Nasreddin Hoca fıkralarında her zaman mazlumun yanında olunur ve adaletsizlik, hukuk yoksunluğu gibi konular eleştiri merceği altına girer. Her fıkranın içerisinde gizli bir anlam vardır.

Nasreddin Hoca fıkraları, “*ana metin durumuna gelmiş bir ülke kültürünün temel taşları konumundaki klasikleşmiş ürünler*”¹⁸²dir.

“*Nasrettin Hoca yalnız Anadolu Türklüğünün değil, bütün Türk aleminin, ayrıca Balkan ve Batı uluslarının tebessüm kaynağı olmuş, kişiliği Çin sınırını aşan bir evrensellik kazanmıştır. İnsanı hayvandan ayıran bu gül. me yeteneğini küçümsemek gerekir, çünkü gülme mutluluğun simgesidir, mutluluk da, umut halinde bile kalsa, hayatın gayesidir.*”¹⁸³

Nasreddin Hoca fıkralarında olaylar Nasreddin Hoca'nın etrafında şekillenir. Nasreddin Hoca fıkralarının merkezinde Hoca'nın olmasına rağmen şahıs kadrosu oldukça geniştir. Fıkralarda Nasreddin Hoca'nın çatışmalar yaşadığı ve tenkit ettiği birçok şahıs bulunmaktadır. Kalaycı Nasreddin Hoca fıkralarındaki şahıs kadrosunu şöyle sınıflandırır:

- “ A. Devlet Adamları ve İdareciler
- B. Din ile İlgili Şahıslar
- C. Halk Tabakasına Mensup Kişiler
- D. Aile Mensupları
- E. Çeşitli Şahıslar”¹⁸⁴

Nasreddin Hoca fıkralarında Anadolu ve Anadolu halkının yaşamından izler bulunur. Bu izler bize tarihi ve sosyal yaşantı hakkında önemli ipuçları verir. Kurgan, Anadolu halkının yaşamının izlerini tespit edebilmek amacıyla Hoca'nın fıkralarını şöyle sınıflandırır:

“A - Hoca'nın ferdi hayatı ile ilgili hikâyeler.

1. Bencillik Duygusu İle Alay
2. Yoksulluk İnsana Ölüm· dirim Kuman Oynatabilir
3. Gençliğe, Güzelliğe Düşkünlükle Alay
4. Yoksuluk Yüzünden Piyangoya Bel Bağlayış

¹⁸² Kubilay Aktulum, Folklor ve Metinler Arasılık, Çizgi Kitabevi, 2013, s 58

¹⁸³ Şükrü Kurgan, Nasrettin Hoca, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s 7

¹⁸⁴ Muhammed Kalaycı, Nasreddin Hoca Fıkralarında Şahıs Kadrosu, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, s 254-259

5. Kendi - Kendisi ile Alay

B - Hoca'nın cemiyet hayatı ile ilgili hikâyeler.

1. Toplumun Gerçek Değer Yerine Kılığa, Kıyafete Önem Verişi ile Alay

2. Kendi Mesleği İle Alay

3. Hukuk, Adalet İlkelerinin Kaypaklığı İle Alay

4. Toplumun Değer Anlayışı, Lüks Düşkünlüğü ile Alay

5. Ticaret, Alış - Veriş Kuralları ile Alay

6. Din Kuralları Dünya ile İlgili Gerçekleri Unutturmamalıdır

7. Sofizm, Yani Kolay Gerçekleri Anlaşılmaz Biçimde Söylemek Eğilimi ile Alay

8. Aile Geçimsizliği

9. Kaynana Sevmezlik

10. Anadolu Halkının «Moğol -Tatar» Adı İle Yerdığı Timur Saldırısının Zulmü

11. Kadıların Kötülüğünü Taşlama”¹⁸⁵

Gölpınarlı Nasreddin Hoca'nın en eski fıkrasının Cem Sultan adına yazdığı “Saltuk- Nâme adlı fıkra olduğundan bahseder ve fıkrayı şöyle anlatır: “*Hoca, Akşehir’de yatan Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî’nin dervişidir. Pirdaşı Sarı Saltuk, pirini ziyaret için Akşehir’e gelmiş ve Hoca’ya konuk olmuştur. Hoca, Sarı Saltuk’a altın ve gümüş sahanlarla yemek çıkarmış ve bizzat kendisi hizmet etmiştir. Sarı Saltuk, bir aralık, acaba bunlar, Hoca’ya babadan mı kalma, yoksa kendi mi çalışıp kazandı da aldı 'diye düşünürken Hoca, onun gönlünden geçeni anlamış, hepsi de demiş, babadan kalma. Benim, ancak üç malım var, onlarla geldim bu dünyaya, onlarla giderim. Sarı Saltuk, nedir onlar diye sorunca bir y...., iki t.... demiş. Sarı Saltuk, böyle olgun bir adam abes söz söylemez. Bu söz, şüphesiz ki bir remiz, amma neyi kastedti acaba diye düşünürken Hoca, düşünme, düşünme demiş, bu üç şeyle inancı, ameli ve ihlâsı kasedtim*”¹⁸⁶

Aşağıda Nasreddin Hoca'nın fıkralarındaki düşünce yapısını daha iyi anlamak için örnekler verilmiştir.

“*Adam Olmanın Yöntemi Nedir?*

Günün birinde Hoca'nın da içinde bulunduğu topluluktan birisi;

¹⁸⁵ Kurgan, a.g.e s 27-33

¹⁸⁶ Abdalbaki Gölpınarlı, Nasreddin Hoca, Remzi Kitabevi, 1961, s 11

-Hocam, adam olmanın yöntemi nedir?" deyince; Hoca Efendi, adamın nefes almasına bile fırsat vermeden;

-Canım, bunu bilmeyecek ne var, elbette kulaktır. der.

Fakat Hoca, arkadaşlarının "kulaktır" cevabından pek bir şey anlamadıklarını anlayınca açıklama yapma gereğini duyar:

-Aa!. Bunu bilemeyecek ne var? Herhangi bir adam konuşurken onu can kulağı ile dinlemeli; bu arada kendi ağzından çıkanı kendi kulağı duymalıdır.

Allah'ın Rahmetinden Kaçılmaz

Günün birinde bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaktadır. Elbette yağmur yağdığı vakit ya koşulur, ya da bir yerlere sığınılır. Nasreddin Hoca da yağmurun yağışını ve sokakların yalnızlığını pencereden seyrederken bir de bakar ki yağmurdan kaçan bir adam... Hoca biraz dikkatli baktığında bunun bir komşusu olduğunu anlar ve pencereyi açarak;

-Komşu, komşu, utanmıyor musun, niçin Allah'ın rahmetinden kaçıyorsun? deyince adam koşmayı bırakır ve yavaş yavaş evine doğru gider. Bu arada adamın da islanmadık yeri kalmaz. Ertesi gün hava yine yağmurludur. Bu defa Hoca Efendi alışveriş için sokağa çıkmıştır. O, işini bitirip de hızlı adımlarla evine doğru giderken bir gün önceki komşusunun evinin önünden geçer. Bu sefer komşusu;

-Hoca Efendi, Hoca Efendi, sen dün bana "Allah'ın rahmetinden kaçılmaz". demiştin; bak şimdi kendin kaçıyorsun." deyince, Hoca komşusuna doğru döner ve;

-Be adam! Ben Allah'ın rahmetinden kaçmıyorum, Allah'ın rahmetini çiğnememek için koşuyorum." der" ¹⁸⁷

5.1 Türk Edebiyatında Fıkra Araştırmaları

Türk edebiyatın fıkra türü önemli bir yere sahiptir. Fıkralar bir devrin, gelenek ve göreneklerin ve bir toplumun yaşantısı hakkında izler taşır. Tarih boyunca fıkra konusunda birçok çalışma ve araştırma yapılmıştır. Bu bölümde Türk edebiyatındaki fıkra türü hakkında yapılan araştırmaları derleyeceğiz.

Türk edebiyatında fıkra türüyle ilgili çalışmaların en önemlilerinden biri olan eser Kürşat Öncül ve Songül Çek'in editörlüğünü yaptığı "Türk Fıkra Kültürü" adlı yapıttır. Bu eser, Akçağ yayınları tarafından yayımlanmıştır. İçerisinde birçok önemli makaleyi barındırmaktadır. Eser önsözden sonra Cengiz Gökşen'in "Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü" adlı çalışmasıyla başlar.

Türk edebiyatında fıkra türüyle ilgili yapılan çalışmaların bir diğeri ise Dursun Yıldırım'ın "Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları" adlı yapıttır. Tezimizin

¹⁸⁷ www.aksehir.bel.tr/fikralar Ziyaret Tarihi 02.06.2022

ana kaynağını da oluşturmuş olan bu eser öncelikle Türk edebiyatındaki fıkra türünün kavram ve kelime olarak açıklanması ve tasnif edilmesiyle başlar. Dursun Yıldırım, öncelikle Türk edebiyatındaki fıkra türü kavramını açıklamıştır. Daha sonra ise Bektaşî fıkralarına yer vermiştir. Bu eser 1999 yılında Akçay yayınları tarafından yayımlanmıştır. Türk edebiyatında fıkra türü ile ilgili yayımlanmış olan bir diğer eser ise İlhan Başgöz'ün "Fıkralarımız Üstüne" adlı yapıtıdır. 1991 yılında yayımlanmıştır.

Tezimizde de bize kaynaklık etmiş olan eserlerden olan "Yayımlanmamış Bektaşî Fıkraları ve Bektaşî Fıkralarında İrfan" adlı yapıt Dursun Gümüşoğlu ve Hüseyin Cılga'ya aittir. Bu eser, Türk edebiyatında fıkra türünün açıklanması ile başlar ve Bektaşî fıkralarının genel özellikleriyle devam eder.

Bektaşî fıkraları üzerine yapılmış en değerli çalışmalardan olan "Bektaşî Fıkraları Üzerine Birkaç Söz" adlı makale Pertev Nail Boratav tarafından yazılmış ve "Folklor ve Edebiyat" dergisinde yayımlanmıştır.

Nasrettin Hoca fıkraları ile ilgili yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan en önemlilerinden olan "Nasreddin Hoca" adlı yapıt Abdulkaki Gölpınarlı'ya aittir. Tezimizde de bize kaynaklık etmiştir.

Nasrettin Hoca fıkraları ile ilgili çalışmaların önemlilerinden olan Alpay Kabacalı'nın "Nasreddin Hoca, Hayatı, Kişiliği, Fıkraları" adlı eseri 1991 yılında yayımlanmıştır.

Nasrettin Hoca fıkraları ile ilgili çalışmalardan bir diğeri ise Fikret Türkmen'in "Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon, İnceleme, Metin" adlı eseridir. Bu eser 1999 yılında yayımlanmıştır.

Nasrettin Hoca fıkraları ile ilgili yayımlanmış eserlerden bir diğeri ise Battal Pehlivan'ın "Nasreddin Hoca, Hayatı, Kişiliği, Fıkraları" adlı eseridir. Bu eser 1995 yılında yayımlanmıştır.

Fuad Köprülü, 1980 yılında "Manzûm Nasreddin Hoca Fıkraları" adlı bir çalışmaya imza atmıştır. Bu yapıt, Nasreddin Hoca fıkraları ile ilgili yapılmış olan çalışmaların en önemlilerindedir.

Hoca'nın fıkraları ile ilgili yapılmış çalışmaların bir diğeri ise Pertev Naili Boratav'ın "Nasreddin Hoca" adlı eseridir. Bu eser 1995 yılında yayımlanmıştır.

Zülfikâr Bayraktar'ın "Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili" adlı makalesi fıkralar üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biridir.

Saim Sakaoğlu Nasreddin Hoca ve fıkraları üzerine çalışma yapmış bir diğer önemli yazarlardan biridir. Saim Sakaoğlu, "Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca" adlı eserini 1992 yılında yayımlamıştır.

6. BEKTAŞİ FIKRALARININ İRONİ SANATI AÇISINDAN İNCELENMESİ

6.1 İnanç Kavramını Konu Edinen Fıkralar

Bektaşî fıkralarında inanç konusu önemli bir yer tutar. Bektaşî, inanç anlayışını fıkraları üzerinden dile getirir ve çatışma yaşadığı hususları ironik bir dille eleştirir.

Dursun, Bektaşî fıkralarındaki inanç kavramını şu şekilde gruplara ayırır:

- a) Tanrı inancı,
- b) Dünyanın yaratılışı ile ilgili inançlar
- c) Kaza ve kader inancı (Talip, kismet, rızık gibi konular da bu grup içindedir.),
- d) Melek inancı,
- e) Öteki dünya inancı (ahiret günü, cennet, cehennem, sırat köprüsü vb)
- f) Kerametler,
- g) Teslis inancı,
- h) Tanrı evi inancı,¹⁸⁸

Aslında Bektaşî, fıkralarında inanç kavramını tenkit etmez. Onun eleştirdiği husus inancı kendi çıkarları doğrultusunda kullananlardır. İnancı ve dini kendi istekleri doğrultusunda şekillendirenler Bektaşî'nin eleştiri oklara maruz kalır. Bektaşî'ye göre Müslümanlığı şeri'at düşünce yapısıyla bağdaştırmak uygun değildir. Ona göre kuvvetin adeta timsali olan Tanrı, kullarının ona yalvarmasına gerek duymayacak kadar kavidir. Ona göre Tanrı, bünyesinde bütün iyilik ve güzellikleri barındırır. Tanrı'yla gazap ve ceza kavramları örtüştüremez. Ona göre Tanrı, merhametin timsalidir. Ceza veren bir Tanrı kavramı onun düşünce yapısına ters düşmektedir. Ona göre Tanrı'nın ceza vermeye ihtiyacı yoktur. Tanrı'nın "kahhar" adıyla insanları cezalandırması onun fikirlerine uymamaktadır.

Bektaşî, bazen de Tanrı'ya sitem eder. İşleri yolunda gitmediğinde bunun sebebi Tanrı olarak görür ve sevgiliye sitem eder gibi Tanrı'ya karşı olan sitemini dile getirir. Tanrı'yı adeta bir sevgili gibi görür.

Bektaşî fıkralarda yer alan bir diğer mesele ise rızık ve gelir adaletsizliğinin Tanrı'ya bağlanmasıdır. Bektaşî'ye göre rızık kişinin kendisiyle ilgilidir. Tanrı'nın bu konuyla bir alakası yoktur. Bektaşî rızık ve gelir adaletsizliğinden dolayı Tanrı'ya yalvaranları sert bir şekilde eleştirir. Ona göre bunlar beşeri adaletsizliklerdir. Beşeri unsurlar insanın kendisiyle alakalıdır.

Bektaşî fıkralarında kaza ve kader gibi unsurlara yer verilmiştir. Bektaşî'ye göre kaza ve kadere boyun eğmek mantıksız bir davranıştır. Bektaşî'ye göre karşılaşılan kötü bir durumun sebebi kader değildir. Eğer insan, sıkıntılı bir duruma düştüyse hatayı kaderde değil kendinde aramalıdır.

¹⁸⁸ Yıldırım, a.g.e, s 83

İnsan, tembelliği veya akılsızlığı yüzünden düştüğü kötü durumu kader kavramına bağlamamalıdır. Bektaşî bu yüzden tevekkül, kaza ve kader kavramlarını kendi düşünce yapısıyla bağdaştıramaz ve karşı çıkar.

Bektaşî, dini istismar eden ve kendi çıkarları için kullanan kişileri de fıkralarında sert bir şekilde eleştirir. Ona göre bu insanlar kendi çıkarları doğrultusunda halkı kandıran sahtekarlardır. Dini istismar eden cahil ve sahtekar olan bu insanları halk karşısında gülünç duruma düşürerek güvenilirliklerini alaşağı eder. Kendi çıkarlarını her şeyden önde gören din adamlarını ikiyüzlülükle suçlar.

*“Bektaşî, halkın saf ve temiz imanlarını istismar eden din adamlarının da karşısına dikilir. Keramet gösterme sevasına düşenlerle öyle bir gücün kendilerinde var olduğunu sanan insanların iç yüzlerini ortaya koyar. Burada tenkit edilen, sadece Sunni Müslümanlara ait inançlar değildir. Bektaşîlerin ve onların saygı duydukları din ulularının da ikiyüzlülüklerini ortaya koymaktan çekinmez. Keramet sahibi zannedilen kimselerin de diğer insanlardan farklı olmadığını anlatmaya çalışır.”*¹⁸⁹

Teslis inancı, genelde Hıristiyanlara ait bir inanç olarak bilinir. Bektaşî inancında da Teslis, önemli bir öneme ve yere sahiptir. *“Hatta teslis Bektaşîliğinin temel unsurlarından biridir. Fakat Bektaşîliğinin teslis inancı, Hıristiyanlıktakinden farklıdır. Hıristiyanlıkta “baba-oğul-rûhul, kudüs” teslisi meydana getirir. Bektaşîlikte ise teslisin unsurları “Allah, Ali, Muhammed”dir.*¹⁹⁰

Bektaşî dine ait olmayan unsurların dine dahil edilmesini de eleştirir. Ona göre din belirlidir ve mutlaklıdır. İnsanlar kendi çıkarları doğrultusunda dine yeni unsurlar dahil etmemelidir. Dine ait olmayan unsurların halka dayatılmasını sert bir şekilde eleştirir.

BEN HER GÜN TACİZ ETMEM

“Ramazan ayı, dileklerin kabul olduğu aydır. Allah'tan ne istersen verilir, demişler. Bektaşî'nin biri de bunu duymuş. Çoktan beri veremediği borcunu ödemek için camiye giderek namaz kılar, duaya başlar:

*- Yâ Rabbi, evine ilk defa geldiğim gündür, ben bunlar gibi günde beş defa gelip seni taciz etmem. Borcumu verecek kadar para ihsan eyle Bir daha gelmem, demiş.”*¹⁹¹

Muecke'nin ironi anlayışına uygun olan bu fıkrada söylenenle söylenmek istenen arasındaki zıtlıklar göze çarpmaktadır. Bu fıkra Muecke'ye ait ironi sınıflandırmalarından biri olan şahsi olmayan ironi çeşidine ev sahipliği yapmaktadır. Bektaşî, sadece ihtiyacı olduğu zaman Allah'tan sadece bir şeyler

¹⁸⁹ Yıldırım, a.g.e, s 87

¹⁹⁰ Yıldırım, a.g.e, s 88”

¹⁹¹ Yıldırım, a.g.e, s 133

istemek için dua eden insanları eleştirmiştir. Bu eleştiri de bize fıkrada şahsi olmayan ironinin kullanıldığını göstermektedir.

SİRKE ŞARABA DÖNERSE HACI RECEP EFENDİ HİÇ TELAŞ ETMESİN

“Bektaşî meyhanede oturmuş, demleniyormuş: Kapıdan içeriye bir çocuk girmiş. Doğruca tezgâha gitmiş. Elindeki şişeyi meyhaneciye vermiş. Şişenin doldurulmasını beklemiş. Bu vaziyet Bektaşî'nin hoşuna gitmemiş. “Acaba kimin çocuğu? Bu yaşta meyhanede ne işi var?” diye söylenmiş. Fakat sabredememiş. Çocuk şişeyi alıp çıkarken:

- *Baksana evlat, diye seslenmiş ve yanına gelen çocuğu şöylece isticvap etmiş:*
- *Sen kimin oğlusun? - Hacı Recep Efendi'nin.*
- *Burada ne işin var?*
- *Sirke aldım, eve götürüyorum.*
- *E, sirkeyi sirkeçiden niçin almadın?*
- *Sirkeci çok fazla su katıyor. Evden beğenmiyorlar. için buraya geldim.*

Bektaşî manalı manalı gülümsemiş:

- *Anlaşıldı oğlum, sende de istidat var. Hacı babana selam söyle, bu meyhaneye biz de vaktiyle sirke almak için gele gele alıştık. Eğer günün birinde sirke şaraba dönerse, Hacı Recep Efendi hiç taaccüp etmesin.”¹⁹²*

Bektaşî meyhanede demlenirken kapıdan içeriye bir çocuk girer. Bu çocuk Hacı Recep Efendinin oğludur. Bektaşî, çocuğun sirke almak için meyhaneye geldiğine inanmaz ve gizli amacını sorular sorarak ortaya çıkarmaya çalışır. Manalı bir gülümseyişle çocuğun aslında babası için içki almaya geldiğini anlar ve çocuğun yalan söylemekteki yeteneğine iltifat eder. Bu fıkrada “Hacı” kelimesi önemli yer tutar. Hacı, dini vecibelerini yerine getiren müslümanlar için kullanılan bir tabirdir. Bu fıkrada Bektaşî, içkiye karşı olduğunu söyleyen ama gizliden gizliye içkiye tutkulu riyakar din adamlarını eleştirir.

Sokrates’in gerçeğe ulaşma yöntemi karşısındaki kişi ilgili konuyla ilgili kendisini cahil göstermesi şeklinde gerçekleşir. Bu fıkrada da Bektaşî, çocuğun babası için şarap aldığını bilir lakin kendini bu durumu bilmiyormuş gibi göstererek gerçeğe ulaşmak için Sokratik ironiyi kullanır.

Bektaşî, çocuğun babası için şarap aldığını bilir lakin bilmezlikten gelir. Muecke’ye göre bu durum yapmacık masumiyettir. İronist yapmacık davranarak durumun farkında değilmiş gibi davranır.

¹⁹² Yıldırım, a.g.e, s 255

BUNA NASIL DİLİN VARIYOR DA HARAM DİYORSUN

“Ham sofular sade ipekten dokunmuş kumaşla yapılan elbiseleri giymezlerdi. Böyle kumaşları haram telâkki ederler iplik karışık kumaşları da kullanmakta hiç beis görmezler

Bir gün Bektaşî'nin biri bir su başına gitti. Orada sırtını ağaca verip kendi kendine demlenirken yanına bir ham sofı yaklaştı:

- Be adam!... Bu yaşa gelmişsin, artık taat ve ibadet ile vakit geçirmen icap ederken daha hâlâ haram işlersin. Bâri şu sakalından utan, diye bağırdı.

Bektaşî bu şiddetle taarruza hiç aldırmadı. Büyük bir sükûnetle konuşmaya başladı:

- Kuzum hoca, haram olan nedir?

- Ne olacak? İşte şu önündeki zıkkım, rakı...

- Eee, müsade et de ben de sana bir şey sorayım. - Sor.

- İpekli kumaş giymek haram mıdır, değil midir?

- Haramdır.

- Eee, şu arkandaki mintan ipekli değil mi?

- İpekli ama iplik karışık.

- İplik karışırsa haramlığı zail mi olur?

- Elbet.

- A hocam! Şu önümdeki rakıya baksana! Yarıdan fazla su karışık. Şu halde buna nasıl dilin varıyor da haram diyorsun?”¹⁹³

Bektaşî, su başında demlenmektedir. Yanına bir Sofu gelir ve sert bir dille içki içmesinin haram olduğunu ve ibadet etmesini gerektiğini söyler. Bektaşî, ham Sofuların da ipek giymesinin haram olduğunu yanındaki Sofu'ya sorular sorarak doğrular ve üstündekilerin ipek karışımı elbiseler olduğunu söyler ve eğer haramsa neden giydiklerini sorgular. Sofu, elbiselerinin ipek ve mintan karışımı olduğunu ve bu nedenle haram sayılmayacağını söyler. Bektaşî de içkisinin çoğunlukla su olduğunu söyler ve tıpkı ipek- mintan karışımı elbiseler gibi haram sayılmayabileceğini söyler.

Sokratik ironi anlayışının hakim olduğu bu fıkra Bektaşî ipeğin karıştırıldığı her kumaşın haram olduğunu bildiği halde gerçeğe ulaşmak amacıyla bu durumu bilmiyormuş gibi davranır ve sorduğu sorular sayesinde karşısındaki kişinin

¹⁹³ Yıldırım, a.g.e, s 254

kendisiyle çeliştiğini Sokrates ironisini kullanarak göstermeye çalışır. Muecke ise bu durumu yapmacık masumiyet olarak değerlendirir.

KORKMA ALLAH KERİM'DİR

“Bir Bektaşî, yelken gemisine binip giderken birdenbire fırtına zuhur etmekle gemi dalıp çıkmağa, Bektaşî de fena halde korkmağa başlar. Yolculardan biri yanına sokulup “Dedem! Korkma Allah kerimdir” deyince Bektaşî:

*-Ben de onun için korku ya, kemâl-i kereminden balıklara ziyafet verebilir!
Demiş.”¹⁹⁴ (128)*

Fıkırada, şahsi olmayan ironi türüne rastlanmaktadır. Bektaşî'nin söylediğiyle aslında anlatmak istediği durum arasında bir zıtlık söz konusudur. Yanındaki kişi ona korkmaması gerektiğini kerim olan Allah'ın onları bu durumdan kurtarabileceğini söyler. Bektaşî bu fıkrana ironi sanatını kullanarak Allaha körü körüne inanan insanları eleştirmiştir. Her şeyi Allah'tan beklemek ona göre yanlış bir davranıştır. Allah, insanlara irade bahsetmiş kavi bir varlıktır ve insanlar bu iradeyi kullanmalı her şeyi Cenabı Hak'tan beklememelidir

DEDİKLERİMİN AKSİNİ YAPIYORDU

“Adamın biri hasta yatmakta olan çocuğuna okuyup dua etmesi için bir Bektaşî babasını çağırılmış. Bektaşî gelip çocuğun başında okuyup üfleyerek elini sürüp:

- İnşallah bu çocuk ölür, demiş.

Buna canı sıkılan ev sahibi ses çıkarmadan Bektaşî'yi yolcu etmiş.

Aradan birkaç gün geçince hasta çocuk iyileşip kalkmış ve bir gün Bektaşî'ye rastlayan adam:

- Baba erenler, geçen günler seni götürüp hastamıza dua etmeni istemiştik. Siz aksine beddua ettiniz. Fakat Allah'a çok şu küür çocuk iyileşti. Senin kötülüğün yanına kaldı, diye kahirlana adama, Bektaşî fütursuzca:

- Oğlum, o sira benim Allah ile aram yoktu. Dediklerimin hep aksini yapıyordu. Ben öyle istedim ki çocuğa sıhhat versin, demiş.”¹⁹⁵ (128)

Durumsal ironiye örnek olarak verebileceğimiz bu fıkrada, gerçekleşen olayın kendisi ironiktir. Bektaşî, Allah'la olan ilişkisini okuyucuya anlatmaya çalışır. Burada bulunan durum ironisini, Bektaşî'nin çocuğa beddua etmesi ile gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bektaşî, aslında çocuğun ölmesi için beddua etmemiştir. Allah'la arasındaki olumsuz ilişkiyi sitemini çocuğun ölmesi için beddua eder gibi ironik bir şekilde göstermiştir.

¹⁹⁴ Yıldırım, a.g.e, s 128

¹⁹⁵ Yıldırım, a.g.e, s 128

BENİM KAPIMI ALSIN KENDİ EVİNE TAKSİN

“Bektaşî dervişlerinden birisinin kapısını hırsız çalıp götürmüş. Bunu gören Bektaşî mahalledeki mescidin kapısını sökerek kendi evine getirmiş. Komşuları bunu neden yaptığını sorarak Bektaşî'ye kızınca:

*- Benim evin kapısını çaldılar. Ben de ona havale ettim. Çünkü o, hırsız pekâlâ bilir. Onu yakalasin, benim kapımı da alıp kendi evine taksin, der.”*¹⁹⁶ (133)

Açık ironi anlayışının hâkim olduğu bu fıkrada Bektaşî, kendi düşüncelerini açık bir şekilde yarattığı karaktere söyletmiştir. Bektaşî'nin kapısı çalınır ve bu durumdan dolayı Allah'ı sorumlu tutar. Çünkü o her şeyi bilir ve görür. Bektaşî, fıkrada karşılaştığı kötü durumdan dolayı Allah'ı sorumlu tutmaktadır ve ironik bir şekilde bu durumun eleştirisini yapmıştır.

ŞU MERKEBİN CANI ÇIKSA

“Yanya müzafatından bir köyün ufak tekyesinde ihtiyâr- ikamet ve köylülere icrayı nasihat ile meşgul olan fakir bir Bektaşî babasının bir ineği ile bir merkebi vardı. Ineği sağlam, sıhhat ve afiyeti yerinde bir hayvan ise de, merkebi hastalıklı, işe yaramaz, alil bir şey olduğundan baba merhameten besliyor; ölüp kurtulmasını da can ü gönülden arzu ediyordu. Fakat merkep de bir türlü ölmüyordu.

Baba artık bundan bıkmış ve usanmıştı. Bir gece kemâli sûz ü güdaz ile merkebin mürd olmasını, şu belâdan halâsını dua ve niyazda bulunmuştu. Sabah olup da hayvanlara yem ve su vermek üzere ahıra gidince merkebin sağ ve ineğin ölmüş olduğunu görür ve müteessir olarak kapının önüne çıkar

O sırada birtakım köylüler geçiyorlardı. Bunları durdurdu ve ahıra getirip merkeple ineği göstererek:

- Arkadaşlar, rica ederim söyleyin, bunun hangisi merkep ve hangisi inektir? diye sordukta köylüler inek ile merkebi iare ile:

- İşte bu merkep, bu da inektir, demişler. Bunun üzerine baba:

*- Ey ölüm! Sen bu köylüler kadar mı bilmiyordun? Görüyorsun onlar inekle merkebi fark ediyorlar, der ve bu suretle teessürünü izhar eyler.”*¹⁹⁷ (134-135)

Bu fıkrada ironi çeşitlerinden olan açık ironiye rastlamaktayız. Açık ironinin dışında Sarkastik ironi de içeren bu fıkrada Bektaşî, ölüm meleği olan Azrail'i gülünç duruma düşürmeyi amaçlamıştır. Bektaşî, hasta ve bakıma muhtaç eşeği için Allah'a onun canını alması için dua eder. Lakin ahırına geldiğinde eşeği yerine sağlıklı olan ineğinin öldüğünü görür ve bu durumdan büyük bir üzüntü duyar. Karşılaştığı bu kötü durumu Allah'a sitem vasıtasıyla dile getirir. Güldüren sanat türlerinden olan mizah türü de göze çarpmaktadır.

¹⁹⁶ Yıldırım, a.g.e, s 133

¹⁹⁷ Yıldırım, a.g.e, s 134-135

HAZIR CEVAPLIK

“Bir Bektaşî tekkesinin şeyhi olan Haydar Baba'nın ölümü üzerine yobaz bozuntusu birini şeyh olarak tekkeye gönderirler. Âyin-i cem yapıldığı bir gece bir kenarda iki kafadar baş başa verip bu iki baba arasındaki farktan bahsediyorlarmış. Bunları gören baba:

- *Kim bilir ne yalanlar kıvırıyorsunuz? Demesiyle hazır cevap olanı:*
- *Efendimiz yüksek mertebemizden bahsediyoruz, demiş.”*¹⁹⁸

Yukarıdaki fıkrada ironi sanatının çeşitlerinden olan şahsi olmayan ironi anlayışından yararlanıldığı göze çarpmaktadır. Bektaşî tekkesine yeni gelen yobaz bir şeyhin eleştiri yapılmaktadır.

Bektaşî hakkında konuştuğu yobaz şeyhin yanına gelmesiyle ironi yaparak mertebesinden bahsettiğini dile getirmiştir. Aslında arkadaşıyla birlikte bu yobaz şeyhi hicvetmektedir. Bektaşî'nin en önemli karakteristik özelliği olan hazırcevaplığı dikkat çekmektedir. Kierkegaard'ın ironi tanıma uygun olan bu fıkrada, iletilmek istenenin tam tersi söylenmiştir.

Muecke'ye göre ironiyi ayırt edici kılan üç unsur mevcuttur. Fıkra, bu önemli unsurlardan zıtlık unsuruna örnek gösterilebilir. Yani söylenmek istenen ile söylenen arasında çelişki mevcuttur.

MEHMET ALİ PAŞA'NIN KULU

“Bir Bektaşî dervişi yayan olarak Hicaz'a gitmek istiyor. Sofrasını sırtına yükleniyor, keşkülünü koluna takıyor, teberini eline alıyor. "Destur, yâ pîr..." diye yola düzülüyor. Bu uzun yolculuk günlerce, aylarca devam ediyor. Gündüzlerini yollarda ve gecelerini de dağlarda kırlarda, subaşlarında geçiren Bektaşî, yorgun, bitkin, harap ve perişan bir halde Mısır'a gelebiliyor.

Şehirde kendisini barındırabilecek bir yer aramak için sersem sersem dolaşırken, Hidiv Mehmet Ali Paşa'nın sarayı önüne geliyor. Kapının önünde duruyor. Hayran hayran sarayın haşmet ve azametini temaşaya koyuluyor.

Tam o esnada bir gürültü kopuyor Kapıcılardan biri, üzerine saldırıyor:

¹⁹⁸ Yıldırım, a.g.e, s 181

- *Çekil be herif, diye Bektaşî'yi kolundan tutunca bir tarafa savuruyor. Bektaşî, neye uğradığını bilemiyor. Kendisinin oradan niçin kovulduğunu düşünüp dururken birdenbire sarayın kapıları açılıyor.*

Parlak ve sırmalı elbiseler giymiş, oynak bir ata binmiş olan bir adam ağır ağır kapıdan çıkıyor. Yerlere kadar eğilen halkın selam ve ihtiramlarına ehemmiyet bile vermeyerek, mağrur bir eda ile geçip gidiyor. Bektaşî merak ediyor. Geçen adama selam duranlardan birine yaklaşıyor:

- *Kimdir bu zat? diye soruyor. Ve:*

Mehmet Ali Paşa'nın kullarından biri, cevabını alıyor. Bektaşî bir an düşünüyor. Kendi perişan kıyafetine şöylece bir göz gezdiriyor. Hemen ellerini semaya kaldırıyor:

-Hey Allah'ım! Ben ki senin kulunum. Bir benim su hâlime bak, bir de Mehmet Ali Paşa'nın kulu olan herifin kıyafetine bak. Bak da sen utan. ”¹⁹⁹

Fıkırada, rızık ile ilgili Allah'a edilen bir sitem mevcuttur. Bektaşî'ye göre rızık ve gelir konusunda Allah'a yönelmek doğru bir davranış değildir. Rızık adaletsizliğinin sebebi insanın kendisidir ve bu durumun Tanrıyla herhangi bir ilişkisi yoktur. Bu düşünceler Bektaşî'nin gerçek düşünceleridir lakin fıkrada söylenmek istenenin zıttı olarak rızık konusunun Allah'a ilgili olduğu anlatılmıştır. Bu fıkrada bulunan çelişki, Muecke'nin zıtlık unsurunu yansıtır niteliktedir. Fıkra, şahsi olmayan ironi çeşidine de örnek verilebilir.

ALLAH VARMI?

“Bektaşî babalarından birine “Allah var mı?” diye sormuşlar. Baba şu cevabı vermiş:

-Elbet var. Hem de seksen senedir boğuşuyoruz, hep onun dediği oluyor. ”²⁰⁰

Yukarıdaki fıkrada ironi büyük yer tutmaktadır. Bektaşî'ye sorulan “Allah var mı?” sorusunun üzerine verilen cevap ironi barındırmaktadır. Bektaşî babası burada “kara mizah” yaparak Allah'ın varlığının kanıtını yillandır onunla olan boğuşmasına bağlamaktadır.. Bu fıkrada “boğuşmak” kelimesi önemli yere sahiptir. Bektaşî babasının “boğuşmak” kelimesini kullanması Allah'ın varlığına kesinlik

¹⁹⁹ Yıldırım, a.g.e, s 137-138

²⁰⁰ Yıldırım, a.g.e, s 127

getirmek içindir. Allah'la olan mücadelesini ironik bir şekilde anlatır. Bu soruların sürekli olarak bir Bektaşî'ye sorulması onun ironik karaktere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

YA İĞNENİN DELİĞİNİ BÜYÜTÜR YA DEVEYİ KÜÇÜLTÜR

“Bektaşî dervişlerinden birine:

-Erenler ! Cenabı Hak her şeye kadirdir; dersiniz; bir dikiş iğnesinin gözünden bir deveyi geçirebilir mi? demişler. Bektaşî :

-Vızır vızır, der .

-Nasıl diye sorulunca:

-Ya dikiş iğnesinin gözünü büyütür, ya da deveyi küçültür geçirir. demiş. ”²⁰¹

Bu fıkra, “Sokratik İroni”ye verilecek en güçlü örneklerden biridir. Sorulan sorular, ironiyi tahlil etmemize yarayan en önemli ipuçlarıdır. Allahın kudreti ve her şeye gücünün yetebileceği fikri Sokrates'in İroni anlayışından yararlanarak ironik bir dille ortaya koyulmuştur.

İFTAR SOFRASINDA TARTIŞMA

“Bir Ramazan gecesi eski paşalardan biri konağında şehrin belli başlı ulemasına bir iftar verir. Âlimler arasında yeniden diriliş hakkında bir ilmî tartışma başlar. Âlimlerden biri Allah'ın bazı kimseleri öldürdükten sonra tekrar dirilttiğini enbiyâ tarihlerinden alınmış vak'alar ve bir takım aklî naklî delillerle ispata çalışır.

Fakat öteki âlim, böyle mucizeleri kabul etmediğini, ölen bir insanın yeniden dirilmesinin akla sığmadığını söyler.

Davetliler arasında bir de Bektâşi varmış. Baba erenler, o gün nasılsa oruç tutmuş ve dehşetli acıkmış olduğu için bir an evvel önündeki nefis yemeklere saldırmak istemiş. İftar yarım saat geçtiği halde kimsenin sofraya el uzatmadığını görünce Bektaşî dayanamamış, yüksek sesle:

- Sayın âlimler, demiş, görüyorum ki bu münakaşanın sonu gelmeyecek. Müsaade buyurursanız aciz ve cehlime rağmen ben hakemlik yapayım. Eğer itiraz kabul etmeyecek bir delille davayı bir dakikada kestirip atmazsam yine siz münazaranızda davet buyurursunuz.

Hocalar ve diğer davetliler Bektaşî'nin teklifini kabul ederler. Baba erenler, insanın öldükten sonra dirilmesini kabul etmeyen müderrise sorar:

- İnsanı kim yaratır? - Allahu Teâlâ.

²⁰¹ Yıldırım, a.g.e, s 127

- Peki, insanı bir defa yaratan bir kudretin bir ikinci defa yaratmasına ne mâni görüyorsun?

Der ve iftar sofrasındaki yemeklere saldırır.”

Sokratik ironiye en güzel örneklerden biri de bu fikradır. Sorulan sorular kaynak alınarak karşıdaki kişi ironi sanatını baz alacak şekilde eleştirilir. İnsanı yaratan Allahu Teâlâ’dır. Eğer insanı bir kez yaratmaya kudretli ise ikinci defa da yaratabileceğini ironik bir şekilde dile getirir. Sorular sayesinde tartışmayı kendisi yönlendirir ve kendisi bitirir. Bu fıkra, insanın yaratılışı konu alan fıkralara en güzel örneklerden biridir.

SADECE İHTİYAÇLARIMI DEF İÇİN DUA EDİYORUM

“Bektaşî’nin biri parasız kalmış. O aralık kendisine mutlaka para lazımmiş. Bektaşîlerin hiç kimseden yardım dilenmeleri âdet olmadığı için bu da şuna buna müracaat etmeyi gururuna yedirememiş. Allah’tan istemeye karar vermiş. Doğruca camiye gitmiş. Evvelâ cemaate uyararak namaz kılmış. Sonrada herkesle beraber duaya başlamış. Ve:

- *Aman Yâ Rabbi! Şu istediğim parayı ihsan et. Hem işlerimi göreyim hem de doya doya bir rakı içeyim. Yanındaki sofı, bu garip duaya tahammül edememiş. Hemen Bektaşî’nin kulağına eğilerek:*

- *Behey dinsiz, imansız herif... Allah’tan rakı parası istemeye utanmıyor musun? Sen ne biçim Müslümansın? Demiş. Bektaşî, evvelâ dik dik sofunun yüzüne bakmış, sonra:*

- *Soruyorum, sana... Ellerini, gözlerini havaya kaldırıp niye murıldanıyorsun? –*

- *Allah’a dua ediyorum.*

- *Ne istiyorsun?*

- *İman istiyorum.*

Amel-i sâlih istiyorum.

- *Âlâ... Demek ki sende ne iman ve ne de amel-i sâlih varmış. Onları Allah’tan istiyorsun. Hâlbuki benim imanım da var, amel-i sâlihim de var. Allah’tan bunları istemeye lüzum görmüyorum. Sadece ihtiyaçlarımı def etmesi için dua ediyorum, diye cevap vermiş. Sofıyı sükûta mecbur etmiş.”²⁰²*

Sokratik ironide soru sormanın önemi büyüktür. Bu fıkroda da ironi, sorular sorularak karşıdaki kişinin eleştirilmesi ve doğruyu bulmaya çalışmasını sağlama şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bektaşî yine kıvrak zekasını kullanarak kendisinin ihtiyaçlarını sorgulayan sofıya sorular sorar ve Allah’a ettiği duasının içeriğindeki

²⁰² Yıldırım, a.g.e, s 167

isteklerini öğrenir. Bu bilgileri kendi lehine kullanarak sofunun isteklerinin kendisinde zaten mevcut olduğunu ihtiyacı olanın tek şeyin para olduğunu söyler ve tartışmaya son noktayı koyarak karşısındaki şahsiyeti sessizliğe mahkum eder.

SEN MİZAN KURANA KADAR

“Bektaşî bir gün nasılsa camiye gitmiş. Ak sakallı bir hoca, sallana sallana bir şeyler okuyormuş. Bektaşî hocaya yaklaşıp sormuş:

- *Hoca efendi hazretleri, ne okuyorsunuz?*
- *Mantık okuyorum.*
- *Mantık okunur mu?*
- *Ya ne olur?*
- *Mantık hayattan alınır.*
- *Hangi hayat bize “kıyas”ın çeşitlerini öğretir?*
- *Kıyas ölçmek demektir, insanın aklı her şeyi ölçer.*
- *Sen mantık bilmiyorsun. Mantık ilimlerin mizanıdır.*
- *A hocam! Sakalın ağarmış, hâlâ mizan kuramamışsın. Sen mizan kurana değil Pazar dağılır, göçer gidersin.”*²⁰³

Bu fıkrada Sokratik ironinin soru sorma metodu kullanılmıştır. Beştaşî, Aksakallı bu zamana kadar mizan kuramadığını bu zamandan sonra da kuramayacağını ironik bir dille iletmiştir. Ak sakallı betimlemesi olgun yaşı temsil eder.

İÇMEK DEĞİL YÜRÜMEK FENA

“Bektaşî fukarasından biri bir gün fazlaca demlenmiş olduğundan hanesine avdet ederken yürümekte bin türlü müşkülât çekiyor, iki tarafa yalpa vuruyordu. Tesadüf edenlerden biri:

- *Görüyor musun baba, o kadar içmek ne fena şey? demekle, derviş durup yüzüne bakarak:*

²⁰³ Yıldırım, a.g.e, s 281

- *Azizim, içmek değil, yürümek fena, cevabını verir.*”²⁰⁴

Bektaşî, fazlasıyla içmiştir ve yürümekte sıkıntı çekmektedir. Kendisini çok içmekle itham eden kişiye Kierkegaard’ın ironi tanımına uygun olarak sorununun tam tersini söylemiş ve ironi sanatını kullanmıştır. Ona göre problem çok içmiş olmakla ilgili değildir. Yürümekle ilgilidir. Bektaşî, gerçeğe ulaşmak amacıyla Sokratik ironi anlayışına uygun olarak kendini cahil göstermiştir.

ÂLET-İ SEKRDİR YA

“Bektaşî'nin biri elinde boş bir binlik şişe olduğu halde gidiyormuş. Yeniçeri ağasının oturmakta olduğu kolluğuna gecer iken bunu çevirmişler. Şişe ile beraber ağanın huzuruna götürmüşler. Yeniçeri ağası sormuş:

- *Baba elindeki nedir?*
- *Binlik şişe efendim.*
- *İçinde ne var?*
- *Boştur, bir şey yok.*
- *Sen işretin, sarhoşluğun memnu olduğunu bilmiyor musun?*
- *Biliyorum efendim.*
- *O halde bunu niçin taşıyorsun?*
- *Efendim, boş şişenin işretle, sarhoşlukla ne münasebeti var?*
- *Ne münasebeti mi var? Bu bir âlet-i sekrdir.*
- *Efendim, buna zeytinyağı, gül suyu, şurup da konuluyor.*
- *Evet, fakat rakı ve şarap da konuluyor ya?*
- *Hayır, bu her halde âlet-i sekrdir, ceza vereceksin.*
- *Peki efendim, fakat müsaade buyurunuz da bir şey sorayım.*
- *Söyle bakayım.*
- *Sirkat memnû değil midir?*
- *Memnudur zâhir.*
- *O halde herkesten ceza almanız icap eder. Çünkü dâimî surette üzerlerinde âlet-i sirkat olan iki el taşıyorlar.*

²⁰⁴ Yıldırım, a.g.e, s 251

Bektaşî'nin bu sözü üzerine ağa haylice güldükten sonra babayı bırakmış.”²⁰⁵

Bu fıkrada sorular sorma metoduyla “Sokratik İroni” kullanılmıştır. Bektaşî kıvrak zekasını kullanarak zor bir durumdan kendini kurtarmıştır. Bektaşî iki elinin olduğunu ve bu ellerin yasak olan hırsızlığa araç olabileceğini dile getirmiştir ve ironik bir şekilde memnu olan hırsızlık hadiselerini eleştirmiştir.

BU İŞE ALLAH KARIŞMAZ

“İki Bektaşî dervişi bir kış günü yola çıkmışlar. Fakat biraz sonra müthiş bir kar fırtınasına tutulmuşlar. Kuytu bir tarafa çekilerek soğuktan titremeye başlamışlar. Dervişin biri, soğuğun ve tipinin şiddetine tahammül edememiş:

- Hey Allah'ım! Şurada iki garip dervişi soğuktan dondurmak senin şanına düşer mi? diye söylenmiş. Arkadaşı derhal şu cevabı vermiş:

- Derviş Mehmet, Allah'a kabahat bulma. Bu işe o karışmaz. Başımıza gelen bu iş, o ferman dinlemez. Mart ayının halt etmesidir.”²⁰⁶

Bu fıkrada zıtlık unsuru göze çarpmaktadır. Muecke'ye göre söylenmek istenen ile karakterin ifade ettiği görüşler arasında çelişkiler varsa bu durumda zıtlık unsuru karşımıza çıkar. Fıkırada, şahsi olmayan ironi göze çarpmaktadır. İronist söylemek istediğinin tam zıddını yarattığı karakter üzerinden okucuya iletmiştir.

İki Bektaşî dervişi, çıktıkları yolda soğuk dolayısıyla zorda kalmışlardır. Dervişin biri “Şurada iki garip dervişi soğuktan dondurmak senin şanına düşer mi” diyerek Allah'a sitem eder. Diğer derviş ise bu soğuğun Allah'la ilgili olmadığını söyler. Ona göre Soğuğa sebep olan mart ayının kendisidir. Derviş bilir ki bütün olaylar Allah'ın isteği doğrultusunda meydana gelir lakin bu fıkrada ironi yaparak sadece ihtiyacı olduğu zaman Allah'a yönelen insanları eleştirir.

ŞUNUN BUNUN RIZKI İLE BESLEDİKTEN SONRA

“Bektaşî'nin biri çarşıdan ciğer almış. Evine dalgın dalgın derken, bir köpek yanaşıp elindeki ciğeri kaparak kaçmış ve bir kenara çekilip yemeye başlamış. Bunu üzülenek seyreden Bektaşî elini yukarı kaldırıp, yüzünü de semaya çevirerek Allah'a söyle hitap etmiş:

- Şunun bunun rızkı ile besledikten sonra yarat yarat salıver demiş.”²⁰⁷

Tıpkı bir önceki fıkrada olduğu gibi bu fıkrada da zıtlık ve çelişki göze çarpmaktadır. Bu fıkrada Bektaşî, rızık konusundaki adaletsizliğe dikkat çekmektedir. Aslında onun eleştirdiği rızık meselesinin Tanrı'ya bağlanmasıdır.

²⁰⁵ Yıldırım, a.g.e, s 248-249

²⁰⁶ Yıldırım, a.g.e, s 135

²⁰⁷ Yıldırım, a.g.e, s 140

Bektaşî'ye göre rızık ve gelir adaletsizliği Tanrı'yla ilgili bir konu değildir. Bu konu kişinin kendisiyle ilgilidir.

SENİN GİBİ HOCANIN BENİM GİBİ MELÂİKESİ OLUR

“Hocanın biri namazını kılıp etrafına selam verirken yanına sokulan bir Bektaşî:

-Aleyküm selam! deyince, Hoca:

-Be adam, sen kimsin, namazını fâsid ettin, deyince Bektaşî de

-Sen selam verdin, ben de aldım

-Ben sana değil, melâikelere selam verdim.

Bektaşî:

-Erenler, ben de melaikeyim, deyince Hoca:

-Ulan defol git, sen nasıl melâike olursun, deyince

Bektaşî:Sakin sakın:

-İmanım kızma, senin gibi hocanın benim gibi de melaiyesi olur demiş. ”²⁰⁸

Meleklerle inanmak İslam'ın şartlarından. Bektaşî, dini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendiren din adamlarını bu fıkra üzerinden eleştirmiştir. Fıkroda Sarkastik ironi unsuru göze çarpmaktadır. Bektaşî, karşısındaki kişiyi küçük düşürmeyi amaçlamıştır.

DEDİĞİNİ YAPTIN AMA HAYATINI BANA BORÇLUSUN

“Bir Bektaşî nasılsa camiye gitmiş. Vaaz dinlemiş. Hoca vaaz ederken demiş ki:

- Her kim on lira sadaka verirse Allah on mislini ihsan eder.

Bunu duyan Bektaşî hemen eve koşarak sakladığı on lirayı alıp getirir, camideki fakirlere dağıtır. Eve döndüğü zaman karısı işin farkına varınca zavallıyı sille tokat dışarı atar. Bektaşî doğru yürür. Akşam yaklaşınca bir ağacın altında oturup yaptığı işi düşünmeye başlar. Bu sırada karşıdan bir atlı belirir. Bektaşî, korkudan ağacın üstüne çıkar. Bu atlı meğerse bir Kızılbaş imiş.

Ağacın altına inerek heybesini açar, bir somun çıkararak parçalamaya başlar. Bir tanesini kenara koyup “Bu Ebû Bekir” der.

İkincisine “Bu Ömer” üçüncüsüne “Bu Osman”, dördüncüsüne, “Bu Muhammed”, beşinci büyük parçaya “Bu da Allah “der. Sonra sırasıyla

²⁰⁸ Yıldırım, a.g.e, s 153

-Siz ne diye Ali'nin hakkını yediniz, diyerek bunları birer birer yer. Sıra Peygambere gelince:

Beden sağlığında bu işi halletmedin? diye onu da yer. Ondan sonra büyük parçaya döner:

-Allah'ım, sen bütün bunları evvelden biliyorsun, ne diye işi başından halletmedin? Ben seni de yemeyim de kimi yiyeyim?

Bunu duyar duymaz, elindeki giden on liranın acısıyla sızlayan Bektaşî, Kızılbaş Allah'ı da yerse artık alacağını kurtaramayacağını düşünerek haykırır:

- Aman, ona ilişme, benim hesabım var.

Kızılbaş bu sözü duyar duymaz olduğu yere yıkılır, korkudan ve kalp sektesinden ölür. Bektaşî biraz bekler, adamın kımıldamadığını görünce aşağıya iner, adamın can verdiğini anlar. Bir de ne baksın heybesi altınla dolu. Bunu görünce sevincinden çılgına döner, ellerini gökyüzüne doğru kaldırarak şöyle der:

- Kurban olduğum Allah'ım, sözünü fazlasıyla tutun. Beni zengin ettin. Fakat unutma, hayatını da bana borçlusun. ”²⁰⁹

Bektaşî bu fıkrada akılsızlığın cezasını ironi sanatını kullanarak tenkit eder. Ona göre rızık kavramı beşeridir ve Tanrı'yla ilgili değildir. Zıtlıklarla örülü olan bu fıkrada Muecke'nin ironi sınıflandırmalarından biri olan şahsi olmayan ironi anlayışı göze çarpmaktadır.

MEKÂNDAN MÜNEZZEHTİR

“Hocanın biri camide vaaz ederken: Allah ne yerededir, ne göktedir, ne sağdadır, ne soldadır, ne alttadır, ne üsttedir, ne denizde. Hâsılı mekândan münezzehdir. mü'minlerin kalbinde, deyince halk arasından bir Bektaşî:

-Ey cemaat, insaf edin, geçen gün ben “Allah burada yok” dedim de “Kâfir oldun” dediniz. Bakın hoca efendi Allah yok diyor da hiçbiriniz ses çıkarmıyorsunuz, demiş. ”²¹⁰

Bektaşî burada şekilci Tanrı inancını ironik bir dille eleştirir. Ona göre Allah, kötülük yapmayan, yalan söylemeyen ve şeytanın işlerine müdahil olmayan herkesle birlikte.

ALLAH'IN İŞİNE KARIŞMAM

²⁰⁹ Yıldırım, a.g.e, s 140-141

²¹⁰ Yıldırım, a.g.e, s 141

“Bektaşî babalarından biri, bir gün hamama gider. Soyunup dökünerek içeri girer. Terlemek için göbek taşına yatar. Zihni daldan dala uçarak muhtelif mevzular üzerinde düşünmeye başlar. Bu sırada gözleri hamam böceklerine ilişir. Bir müddet de onları tetkike girişir. Sonra kendi kendine:

-Hey Allah'ım! Senin öyle garip hikmetlerin vardı bir türlü anlayamam... Mesela, şu hamam böceklerini ne diye yarattın? Haydi, yarattın fakat şu mermerin içine ne diye kapattın, niçin bu çirkef suların içine attın? Diğer böcekler dağlarda, kırlarda kendilerine göre envai çeşit yiyecekler dolu topraklarda gezip tozup bol bol karınlarını doyururken, yazık değil mi sıcakta bunalan, bir zerre nafaka aramak için oradan oraya kosan bu zavallı mahlûklara? Bari bir faydaları olsa, yüreğim yanmaz, diye söylenir.

Yıkanır, temizlenir, hamamdan çıkar. Tekkesine gittikten sonra vücudunda bir kaşınma başlar. Şurasında burasında birtakım çıbanlar çıkar. Bilhassa oturak yerindeki çıbanlar büyüyerek babanın başına büyük bir iş açar. Baba, hekimden hekime koşar. Tavsiye edilen ilaçları yapar. Bunlardan fayda görmek şu tarafa dursun, bilâkis gündün güne ıstırapı artar. Vaziyeti gittikçe fenalaşır. Doğru dürüst oturmaya hasret kalır. Artık yüziüstü uzanarak ıstırapının şiddetinden günlerce, haftalarca, aylarca bar bar bağıırır.

Günün birinde eski dostlarından biri ziyarete gelir. Babayı o halde görünce müteessir olur.

-Ne oldu baba erenler? diye sorar. Baba da şöylece yana yakıla derdini anlatmaya başlar:

-Altı ay kadar evvel hamama gittim. Hay gitmez olaydım...

-Hamamdan geldikten sonra vücudumu bir kaşıntı sardı. Çıban çıkmaya başladı. Nihayet, bu hâli aldı.

-Tedavi ettirmedin mi? - Ettirmez olur muyum hiç? Müracaat etmediğim hekim kullanmadığım ilaç kalmadı.

-Merak etme... Ben sana bir ilaç tavsiye edeyim Onu yap. Derhal ifâkat bulursun...

- Aman...

-Amani zamanı yok erenler. Bir haftada hiçbir şeyin kalmaz

- Nedir bu ilaç?...

Hemen birini hamama gönder. On tane hamam böceği getirt. Onları bir havanda güzelce dövür. Çıbanlarının üzerine sürdür. Eğer bir haftada çıbanların tamamıyla kurumazsa yüziüme tükür.

Baba, hemen, "Derviş Mehmed!" diye dışarı seslenir. Gelen dervişe:

- *Çabuk şuradaki hamama git de on tane böcek tut getir, diye emir verir.*

Derviş Mehmed, hemen hamama koşarak böcekleri getirir. Zavallı hayvanlar bir havanda dövülür. Babanın çibanlarına sürülür. İlaç, daha ilk günden tesirini yapar. Bir hafta sonra da çibanlardan hiçbir eser kalmayarak baba erenler, dipdiri ayağa kalkar: Aradan bir müddet geçer. Baba Bursa'ya kadar bir seyahate çıkmak ister. O tarihte vapur olmadığı için Yemiş İskelesinden gemiye biner. Sakin ve latif bir havada, gemi hareket eder. Baba, geminin baş tarafında تنها bir köşeye yerleşir. Sofrasını açar, ufaktan ufaktan demlenmeye başlar

Gemi, müsait bir rüzgârla hayırsız Adaları geçer. Bozburun'a doğru yaklaşır. Birdenbire hava değişir. Müthiş bir fırtına kopar Gemideki halk feryâd ü figana başlar. Yelkenler parçalanır. Geminin vaziyeti çok tehlikeli bir hal alır. Kaptan, bütün yolcular geminin güvertesine toplayarak durumun vehâmetini anlatır.

- *Ben, elimden geleni yaptım. Artık iş Allah'a kaldı. Şuraya oturun da, hep bir ağızdan dua edin. Belki Cenabı Hakk'ın merhameti imdadınıza yetişir, demeye mecbur kalır. Yolcular toparlanırlar. Büyük bir korku içinde Allah'a yalvarmaya başlarlar.*

Bu sırada kaptanın gözü, geminin baş tarafına ilişir. Yeşil sarıklı, beyaz tacını bir tarafa eğmiş, oraya yan gelmiş olan babayı demlenmekle meşgul görünce fena halde hiddetlenir? Hemen oraya fırlar. Babanın karşısına dikilerek:

- *Behey zındık herif... Allah'tan korkmaz mısın? Herkes, şurada zarı zarı inleyerek Allah'tan merhamet dilenirken, sen burada rakı içmeye utanmaz mısın? diye bağırmaya başlar. Baba, kaptanın sözlerini sonuna kadar dinler. Başını hafif hafif sallayarak manalı bir eda ile gülümser:*

- *Bana bak, erenler! Ben ömrümde bir defa onun işine karıştım. Tam altı ay kıçımın üstüne oturmadım. Neme lazım, benim... Deniz onun değil mi? İsterse batırır, isterse çıkarır... Siz dua edin, ağlayın, sızlayın. Yalvarın, yakarın. Ne isterseniz yapın. Ben, onun işine bir daha karışmam.”²¹¹*

Yukarıdaki fıkrada kendini ele verme ironisi göze çarpmaktadır. Kendini ele verme ironisinde bir kurban seçilir ve olaylar onun üzerinden anlatılır. Okuyucu da bu kurban üzerinden durum ve karakter hakkında bilgi edinir.

Bektaşî babası yaratılan her varlığın bir görevi ve yararı olduğu konusunda cahildir. Fıkırada, Allah'ın yarattığı her şeyin bir vazifesi olduğunu anlatmak için seçilen kurban Bektaşî babasıdır. Bu dünyada hamam böceğinin bile bir görevi ve insanlığa bir yararı vardır. Allah'ın yarattığı her mahlukâtın dünya ve insanlık için bir gerekliliği vardır. Bunu sorgulamak hiçbir Kul'un üzerinde vazife değildir.

BRE ZINDIK!

²¹¹ Yıldırım, a.g.e, s 142-144

“Kibir ve gurur sahibi Molla Hüsrev İstanbul kadısı bulunduğu esnada bir gün mahkemeye giderken yolda Bektaşî'nin biri:

-İşte zebanilerin başı geliyor!” demiş.

Molla işitip Bektaşî'yi nezdine celbile

-Bre zındık! Ben Allah'ın emrini icraya memur iken senin ne haddinedir ki bana zebaniler başı diyorsun?” diye tarize başlayınca Bektaşî

-Ya sultanım! Zebaniler şeytanın emrini mi icra ederler?” demiş.”

Molla Hüsrev kibir ve gurur sahibidir. Bektaşî, ondaki kibir ve gururdan hazzetmediği için onu gördüğünde ona “Zebani” yakıştırması yapar. Molla Hüsrev'in bu söze bozulduğunu anlayınca da ironi yaparak söylediğinin tam tersini kastederek lafı çevirir.

ORUCU DA SEN TUT

“Bektaşî dervişi bir yerde tesadüfen siyah havyar yemiş. Tadı damağında kalmış. Günün birinde -şimdi yıkılmış olan- İstanbul Balıkpazarı'nın Havyarcılar Çarşısı'ndan geçerken gözü küçük fiçılar içinde siyah havyarlara ilişmiş. Dükkânlardan birine girmiş. Dervişin kılığı ile siyah havyar arasında en ufak bir münasebet kurmak mümkün değil... Sormuş:

- Siyah havyar var mı?

Dükkânci cevap vermiş:

- Var efendi baba! - Kaça? - (O zaman altın para hesabıyla) 80, 100,120 kuruş

Bektaşî gülmüş... Havyarcının kendisiyle alay ettiği varmış. Çünkü o devirde 120 kuruşa bir kuzu, 4 kuruşa et alınırken 120 kuruşa bir yiyecek almak adama alay gibi gelirdi. Bektaşî:

- Vay çapkın, benimle alay etti, deyip yandaki dükkân miş. Ona da aynı şeyi sormuş. Aynı cevabı alınca:

- Vay kerata! İşaret etti, benimle bu da alay etti. Şu köşeyi döneyim de birbirine işaret edemeyen bir dükkâna gireyim, demiş ve öyle yapmış. Orada da siyah havyarın okkasının 120 kuruş olduğunu öğrenince hakikate ermiş... Cebinden kesesini çıkarmış bakmış, üç kuruş otuz para var. İçi burkulmuş. Balık pazarından çıkmış, Eminönü'ne gelirken -eskiden orada sarraflar vardı- bir sarrafın kapısı açık, kasasını görmüş. Sokulmuş... -Eskiden sarrafların çoğu Yahudi idi- sormuş:

- Bezirgân! Şu kasanın içindeki altınlar senin mi?

- Evet bizim...

- Yanındaki beşibirlilikler?

- *Onlar da bizim...*
- *O gerideki mecrediye yığını da senin mi?*
- *Bizim dedik ya! Neden sordun?*
- *Hiç... demiş, (ve o sırada kesesinden çıkardığı üç kuruş otuz parayı da uzatıp) al bunu da onların yanına koy! Havyarı da sen ye, namazı da sen kıl, orucu da sen tut! Ben ona vereceğim cevabı bilirim, demiş.”²¹²*

Bu fıkrada da zıtlık unsuru göze çarpmaktadır. Muecke’ye göre söylenen ile anlatılmak istenen arasında oluşturan zıtlık ironi açısından çok önemlidir. Yukarıdaki fıkrada Bektaşî, gelir adaletsizliğinden dem vurmaktadır. Ona göre gelir konusunda Allah’la herhangi bir diyaloga girmek gereksizdir.

O, adaletsizliğin sebebinin Tanrıda değil de kişinin kendisinde aranması gerektiği kanaatinde. Bektaşî, kader kavramına karşı çıkar. Ona göre kadere boyun eğmek doğru bir davranış değildir.

ŞİMDİ ALLAH NE YAPIYOR

“Bektaşî fukarasından biri heybesini omuzlamış piyade olarak seyahate çıkmış. Sıcak bir gün olduğundan biraz yol aldıktan sonra yorulup bir ağacın gölgesinde oturmuş. O sırada süvari bir haydut gelmiş. Dervişi görünce sormuş:

- *Derviş, nereye gidiyorsun?*
- *Seyahate çıktım.*
- *Heybende ne var?*
- *Biraz ekmek, peynir ile bir iki eski çamaşır.*
- *İnanmam, mutlaka para vardır.*
- *İster inan ister inanma. O senin bileceğin bir şey.*
- *Haydi öyle olsun. Sana şimdi bir şey soracağım. Eğer bana doğru cevap verir isen sana ilişmem; yoksa kafanı keserim.*
- *Sor bakalım, elimizden gelir ise cevabını veririz.*
- *Şimdi Allahu Teâlâ ne yapıyor?*
- *Ooof. Bu sual çok mühim. Buna böyle cevap verilmez.*
- *Neden verilmez?*

²¹² Yıldırım, a.g.e, s 149-150

- *Sen at üstünde, ben yerde. Böyle büyük suale cevap veren adam herhalde yüksekte, mesela bir kürsüde olmalı.*

- *Burada kürsüyü nereden bulacağız?*

- *Mutlaka kürsü demedim. Mesela bir kürsü dedim. Şimdi zaruret hâlinde beygir de o vazifeyi görür. Sen aşağıya in, ben bineyim, o vakit cevabını veririm. Sonra inerim, yine atına biner gidersin.*

- *Haydut, dervişin bu teklifini muvafık görüp attan inmiş. Bektaşî beygire binip güzelce yerleştikten sonra:*

- *Şu anda Allahü Teâlâ seni indirdi, beni bindirdi, diyerek atı koşturmaya başlamış ve bir anda gözden nihan olup gitmiş. ”²¹³*

Yukarıdaki fıkrada Sarkastik ironi göze çarpmaktadır. Sarkastik ironide, kişiyi gülünç duruma düşürmek esastır. Fıkra Sarkastik ironi Bektaşî'nin haydutu gülünç duruma düşürmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bektaşî yolunu kesen haydutu kıvrak zekasını kullanarak kandırır ve atını alarak haydutun yanından uzaklaşır.

EVLYADA GÖNÜL KİBİR OLMAZ

“Bektaşîlerden birine sormuşlar:

- *Evliya nasıl olur?*

- *Nasıl olacak? Senin benim gibi bir adam.*

- *Sen evliya mısın?*

- *Evliyâyım ya.*

- *Bir keramet göster!*

- *Ne istersiniz?*

- *Şu karşiki ağacı yürüt, buraya getir.*

- *Yürü yâ ağaç, yürü yâ mübarek! dediyse de ağaç yürüme Baba olduğu yerden kalkarak ağaca doğru gider; "Evliyada gönül, kibir olmaz; o gelmezse biz gideriz!" Der. ”²¹⁴(164)*

Sokratik ironiye örnek verebileceğimiz bu fıkrada gerçek soru sorma metodu kullanmak suretiyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bektaşî, kendini keramet sahibi gibi gösteren kişileri ironik bir dille eleştirir. Ona göre bu insanlar halkın temiz iman duygularını suiistimal eden şarlatanlardır. Tarih boyunca böyle insanlar var olmuştur.

²¹³ Yıldırım, a.g.e, s 336

²¹⁴ Yıldırım, a.g.e, s 164

Günümüzde de kendini keramet sahibi gibi gösterip insanları maddi ve manevi olarak suiistimal eden sahtekârlar bulunmaktadır. Bektaşî, böyle insanların sahtekârlıklarına kanılmaması gerektiği konusunda halkı uyarır. Sokrates ironisi kullanılarak kendini Evliyâ gibi gösteren şahsın sahtekârlığı ortaya çıkarılmıştır.

LAFI KUYRUĞUNDAN ANLIYORSUN

“Bektaşî canlarından birine, avcı dostlarından biri kuş tutmak için bir usta şahin vermiş. Bektaşî şahini alıp bir gün kıra gitmiş. Ormanda bir üveyik görmesiyle şahini salıvermiş. Şahin hemen penceleyerek kuşun gövdesini yeyip kafasını getirmiş. Usta şahinin bu fena huyunu gören Bektaşî'nin canı sıkılarak vak'ayı bir tanıdığına anlatırken, orada bulunan bir adam:

- Aman dedem, hayvanın yıldızı değişmiş. Yıldız değişince huy da değişir. Bir evliya türbesine adak adarsan iyileşir.

demesiyle Bektaşî, bir mum ve biraz yağ alıp bir türbeye götürerek şahinin huylu olmasını temenni ve niyaz etmiş.

Birkaç gün sonra tekrar kıra gidip havada büyücek bir kuş görmesiyle şahini salmış. Şahin kuşa yetişerek havada bir müddet çarpışmışlar, derken Bektaşî'nin önüne bir kuş düşmüş. Bir de ne görsün, şahinin başı değil mi?

Meğer havadaki kuş, şahinin başını koparıp atmış. Bektaşî bu kafayı alır. Adağını götürdüğü türbeye giderek sandukaya fırlatır, şöyle der:

-A iki gözüm, devletlim! Çok büyük zatsın amma, ne yapayım lafi kuyruğundan anlıyorsun!”²¹⁵

Bektaşî, herhangi bir konuda kendini kerâmet sahibi gibi gösteren insanların yardımına başvurulmaması gerektiği şeklindedir. Lakin fıkrada Bektaşî canlarından biri, şahininin iyi huylu olması için bir türbeye adak adamıştır. Zıtlık unsuruna yer verilmiş olan bu fıkrada ironi, söylenmek istenenin tam tersinin söylenmesi ve yapılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bektaşî bu fıkrada kuru inanış kavramını eleştirmiştir. Ona göre kendini keramet sahibi gibi gösterip, halkın temiz iman duygularını suiistimal eden şahıslar en büyük sahtekârlardandır. Halkın dini duygularını adeta sömürürler ve maddi - manevi yıkıma uğramalarına sebep olurlar. Bektaşî ironi sanatını kullanarak halkı bu sahtekârlar konusunda uyarır.

6.2. Muamelat İle İlgili Fıkralar²¹⁶

Şeriat hükümlerini hac, zekât, oruç gibi unsurları barındıran bu grupta yer almaktadır. *“İslamiyetin şartları olan kelime-i şehadet, namaz, oruç, hac, zekat ve bunların dışındaki diğer amelî unsurlar (abdest, teyemmüm, aile, miras, evlenme, boşanma, ölüm vb) muamelat bahsi içinde yer alır.”²¹⁷*

²¹⁵ Yıldırım, a.g.e, s 175

²¹⁶ Bu madde Dursun Yıldırım'ın “Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları” adlı eserinden alıntılanmıştır.

²¹⁷ Yıldırım, a.g.e, s 89

İslam dininin yasaklamış olduğu içki içmek ve zina yapmak gibi davranışlar da bu grupta yer almaktadır. Bu fıkralarda çoğunlukla kendini çevresine dini bütün bir Müslüman gibi gösteren insanların ikiyüzlülükleri ve sahtekârlıklarını konu edinen fıkralar vardır.

Bu fıkralarda Bektaşî'nin oruç ve namaz ile ilgi düşüncelerine de yer verilmiştir. *“Bektaşî'nin namaz ve oruçla pek arası yoktur. Mecbur kalmadıkça ne namaz kılar ne de oruç tutar. Bazen hatır için namaz kılmaya kalkışır.”*²¹⁸

EYVALLAH IMANIM

“Rumeli'nin en zengin ve zengin olduğu kadar sehî ve kerim kapısı açık bir ağanın konağına bir gün misafir olarak bir hoca ile onu müteakip bir. Bektaşî derviş gelmişler:

Hane sahibi bunları fevkalade hürmetle izaz ve ikram eylediğinden sonra yataklar ihzar eylemekle yatıp uyumuşlar. Ertesi gün ale's-sabah misafirler gitmezden evvel ağanın odasına davet edilerek kahveler içildikten sonra hoca ile Bektaşî maileyhe arz ve duaya başladıklarında ağa sormuş:

- Hoca efendi, zat- âlileriniz tütün içer misiniz?
- Estağfirullah efendim, o mekruhtur,
- İşret eder misiniz?
- O nasıl şey efendim? Kat'iyen harama hiç takarrüp eder miyim?
- Kadınlarla bir münasebetiniz var mı?
- Estağfirullah, yalnız zevcem ile. Malûm ya...
- Hiç çalgı falan?
- Neüzü billah efendim. Böyle şeyleri lisanınıza almakla günaha giriyorsunuz.

Bâde, ağa Bektaşî'ye tevcîh-i hitap ile

- Baba, siz tütün içer misiniz?
- Eyvallah imanım.
- İşret kullanır mısınız?
- Eyvallah imanım.
- Kadınlarla münasebetiniz?
- Eyvallah imanım.
- Çalgı falan dinler misiniz?
- Eyvallah imanım.

Bunun üzerine ağa kâhyasını çağırarak hoca efendiye on babaya ise elli lira vermesini emretmekle hoca telaşa düşerek:

- Efendim, bu hâliniz bana hakarettir. Benim gibi bir âlim ve fazıl zata on lira emrettiğiniz halde böyle bir zındığa elli lira veriyorsunuz. Bu nasıl olur? dedikte, ağa gülerek cevap vermiş:

²¹⁸ Yıldırım, a.g.e s 90

- *Hoca efendi, zat-i âlileriniz tütün içmez, işret kullanmaz, mahbube ve çalgılarla münasebattâr olmaz bir zatsınız. Bittabi fazla masrafa da ihtiyacınız yoktur. Fakat baba tütün, dem parasına, mahbube ve çalgi masrafına ve daha bu gibi birçok seylere muhtaç olduğu cihetle daha fazla paraya lüzum görülür. Binâenaleyh biz de bu cihetleri nazar-ı dikkate alarak öyle emrettik.*

Hoca riyakârlığının cezasını bu suretle görmüştür. ”²¹⁹ (250)

Yukarıdaki fıkrada Hoca Efendi ev sahibini etkilemek maksadıyla sorulan bütün sorulara doğru olmasa bile doğru olduğunu düşündüğü cevabı vermiştir. Bektaşî ise sorulan sorulara dürüst cevaplar vererek ev sahibinin gönlünü ve takdirini kazanmıştır. Bu yüzden ev sahibi Hoca Efendi’ye verilen liradan daha fazlasını Bektaşî’ye vermiştir. Bektaşî bu fıkrada iki yüzlü din adamlarını tenkit etmiştir.

Yukarıdaki fıkra Sokrates’in İronisine örnek olarak verilebilir. Sorular sorma yöntemiyle kişinin gerçeğe ulaşması amaçlanmıştır. Ev sahibi Hoca’nın sorduğu sorulara vereceği cevapları tahmin etmektedir lakin kendini bu konuda cahil göstererek cevapları bizzat Hoca Efendi’den almıştır.

Fıkra, Sokratik ironinin dışında Muecke’nin tabiriyle açık ironiye de örnek gösterilebilir. Fıkrada Hoca’nın iki yüzlülüğünü göstermek amacıyla “Hoca riyakârlığının cezasını bu suretle görmüştür.” ifadesi kullanılmıştır. Açık ironide ironistin gerçek niyeti ve eleştirisi okuyucuya direkt olarak verilir. Bu fıkrada da riyakârlığın cezası okuyucunun anlam çıkarmasına gerek duyulmadan doğrudan verilmiştir.

Sarkastik ironinin de dahil olduğu bu fıkrada Hoca, riyakârlığı yüzünden küçük duruma düşmüştür.

ANANIZI SİZE BAĞIŞLADIM

“Bir bayram günü softalar toplanmışlar. Kırdaki bir eğlence tertibini kararlaştırmışlar. Bir kuzu almışlar. Zembillerini birçok yiyeceklerle doldürmüşlar. Manzarası latif bir dere kenarına oturmuşlar. Sofralarını kurmuşlar, ateş yakmışlar. Kuzuyu bir şişe geçirerek ateşin üzerinde çevirmeye başlamışlar.

Bektaşî'nin biri oradan geçiyormuş. Kuzu kebabının latif kokusunu almış. Derhal durmuş. Zaten karnı aç ve parası da yokmuş. Bektaşî hemen softalara sokulmuş:

- Görüyorum ki buraya eğlenmeye gelmişsiniz. Hâlbuki bu kuzuyu çevirmekle meşgul oluyorsunuz. Bu sebepten dolayı da hem yoruluyorsunuz hem de eğlence vaktinizi kaybediyorsunuz... Müsaade ediniz, şişi ben çevireyim, siz de eğleniniz. Kuzu piştikten sonra bana da bir lokma verirsiniz, diye bir teklifte bulunmuş. Softalar bu tekliften memnun olmuşlar. Kuzunun çevrilmesini Bektaşî'ye bırakarak eğlencelerine dalmışlar.

Bektaşî kuzuyu çevirirken, oradaki ateşten nasılsa bir kıvılcım sıçramış, Bektaşî'nin elini yakmış. Bektaşî bu yanığin acısına dayanamamış:

²¹⁹ Yıldırım, a.g.e, s 250

-Vay anasını... diye çirkin bir küfür basmış. Softalar bu küfrü duyar duymaz:

-Eyvah, bu zındık herif kuzuyu mundar etti, diye yerlerinden fırlamışlar; Bektaşî'nin üzerine atılmışlar. Bereket versin Bektaşî çevik bir adammış. Yay gibi bir sür'atle kendisini ırmağın diğer sahiline fırlatmış.

Softalar kuzunun başında toplanmışlar. Böyle çirkin bir küfre hedef olan kuzunun şer'an mundar olup olmadığını münakaşaya başlamışlar. Ekseriyet mundar olduğunu iddia etmiş. Bektaşî'nin pek nefis bir suretle kızartmış olduğu kuzunun yenilmemesine karar verilmiş. Bu karardan müteessir olan softalardan biri, hemen kuzunun bacağından yakalamış:

-Al kerata Bektaşî, nasıl mundar etti isen öylece ziftlen, diye ırmağın öbür tarafına fırlatmış. Bektaşî evvela şaşalamış. Hiç ummadığı bir nimet karşısında bir an hayrette kalmış. Fakat derhal kendini toparlamış. Softaların o budalaca taassuplarından istifade etmek için:

-Oradaki ekmeklerin de anasını... diye bağırmış. Softalar fena halde kızmışlar, köpürmüşler:

-Eyvah, ekmekler de mundar oldu, diye bağıırıp çağırmaya, onları da Bektaşî'nin bulunduğu yere fırlatmaya başlamışlar.

Bektaşî bu fırsatı kaçırmayı muvafık bulmamış:

- Anlaşıldı, bizim küfrün de sağ akçe gibi geçeceği yer varmış, diye söylendikten sonra, ellerini kalçalarına dayayarak:

- Oradaki helvanın da anasını...

- Zeytinyağlı dolmanın da anasını...

- Meyvelerin da anasını... diye ne kadar yiyecek varsa hepsini sıralamaya başlamış.

Bu küfürler devam ettikçe hiddetlerinden küplere binen softalar da ne varsa Bektaşî'nin olduğu yere fırlatırlarmış.

Bektaşî böylece bütün yiyecekleri kendi tarafına çektikten Sonra şöyle bir düşünceye dalmış:

- Şimdi ben oturup bunları yemeye başlarsam, bu herifler bana rahat vermezler. Oradaki taşlarla başıma üşüşürler. Bari bu herifleri de ürküteyim, dedikten sonra softalara dönerek:

- Hazırlanın, sıra sizin analarınıza geliyor, diye bağırmış.

Bektaşî'nin bu sözleri hakikaten orada bir panik yaratmış. Softalar hemen zembillerini sırtlarına vurmuşlar, Bektaşî'nin kendilerine taalluk edecek olan son küfürlerini duymamak için bütün kuvvetleriyle kaçmaya başlamışlar.

Bektaşî, katıla katıla gülererek softaların arkasından bakmış:

- Ulan, ben insaflı adamım... Bu kadar cömertliğinizin karşısında, ananızı da size bağışladım, diye bağırması. Hemen oraya çökerek tıka basa karnını doyurmaya başlamış.”²²⁰

Yukarıdaki fıkrada Sarkastik ironi göze çarpmaktadır. Sarkastik ironide eleştirilen durum veya kişi gülünç duruma düşürülür ve alay edilir. Bektaşî sofuların inancıyla ilgili eleştirilerini Sarkastik ironiyi kullanarak dile getirmiştir. Ona göre yemeğe küfredilmesi o yemeğin yenilmemesi için bir sebep olamaz. Bu düşünce Bektaşî'nin anlayışına uymaz ve kıvrak zekasını kullanarak sofuların elindeki tüm yiyecekleri adeta onlardan kazanır ve onları gülünç duruma düşürür.

DÜNYAYA SARIK YIKAMAYA GELMEDİM YA

“Bektaşî'nin biri pek süfli-meşreb olduğundan üstü başı, sarığı kirli olarak gezermiş. Bir gün buna demişler ki:

- Baba, niçin sarığınızı yıkamıyorsun?

- Yine kirlenecek. - Yine yıkarsın.

- Yine kirlenir.

- Yine yıkarsın, temizlersin.

- Peki amma ben dünyaya sarık yıkamak için gelmedim ya cevabını vermiş.”²²¹

Sokratik ironi anlayışına uygun olan bu fıkrada sorular sorma yöntemiyle kişinin doğruya ulaşmasını sağlamak ve çelişkileri gün yüzüne çıkarmak amaçlanmıştır. Sorular sorularak dil temizliğinin dış temizlikten daha ehemmiyetli olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bektaşî, gönül ve kalp temizliğinin önemine dikkat çekmiştir.

DÜŞMAN

“Bektaşî'nin birisi her gün şarap içmek âdetindeymiş. Bunu hoş görmeyenler kendisine sormuşlar:

- Baba erenler, içki sağlığımızın düşmanıdır, sen neden içiyorsun?

²²⁰ Yıldırım, a.g.e, s 224-226

²²¹ Yıldırım, a.g.e, s 224

Bektaşî de:

- Düşman olduğunu bildiğimden onu yok etmek için içiyorum, demiş. ”²²²

Kierkegaard, ironinin söylenenin tam tersini ifade etmek için kullanıldığı söyler. Bu fıkrada da bu görüşe uygun bir şekilde ironi sanatından yararlanmışır. Bektaşî'ye içkinin sağlığının en büyük düşmanı olduğu söylenmiştir. Lakin o bu söylenene katılmak yerine düşündüğünün tam tersini ifade etmiş ve düşmanını yok etmek için içki içtiğini söylemiştir.

ANAHTARA TÜKÜR AÇILIR

“Süleymaniye civarında ikamet etmekte olan bir Bektaşî dervişi bir gün alessabah düğmecilerden geçiyormus. Düğmeci bir Ermeni'nin dükkân kapısını açmak için uğraştığını görmekte seyre başlamış. Düğmeci çalışıyor çabalyor, hiddet ediyor, kendine söyleniyor, bir türlü anahtarı döndürüp kilidi açamıyor. O sırada başı sarıklı fakat kendi cahil bir talebe oradan geçmekle Ermeni bunu tutarak der:

- Aman hocam, dükkânı açamıyorum. Sizin kitapta her şey var derler. Bunu açmak için bir çare var mı?

- Hay hay, vardır.

- Rica ederim söyle, nedir? Talebe Arapça bir kelime söyler. Düğmeci:

- Peki, hocam, fakat ben bunun manasını anlamam. Ne demektir?

- Anahtara tükür, açılır, demektir.

Ermeni anahtara tükürüp kilide sokmuş. Çevirince eser-i tesadüf kapı açılmış. Bunu gören düğmeci talebeye:

- Hoca efendi, ben inandım. Sizin dininiz doğru imiş. Bana söyle de İslam olayım, demekle talebe buna kelime-i şehadeti telkin etmiş ve herif İslam olmuş. Bu hali gören Bektaşî başını sallayarak:

- Ya Rabbi, bu düğmeci Ermeni'yi Müslüman edecek imişsin. Fakat şu talebeyi kâfir etmekte ne mana vardı? Bu kabahati vardı? diyerek yoluna devam eder. ”²²³

Bu fıkrada kendini azımsama ironisine örnek verebilir. Fıkrada talebe, din konusunda hiçbir bilgisi olmayan cahil bir tip olarak betimlenmiştir. Metinde cahil kelimesi önem arz etmektedir. Bektaşî, din konusunda yeterli bilgisi olmadan yorum yapan insanları bu fıkrada üzerinden eleştirir. Cahil insan bilgi sahibi olmadığı konuda da bilgili gibi davranmaya çalışır. Bektaşî'ye göre bu son derece yanlış bir tutumdur. Sokratik ironiyle örtüşmektedir.

UTANACAK ZAMANI BEN BİLİRİM

“Bektaşî'nin aklına esmiş, meyhanenin önüne bir sandalye atarak meyhaneciye:

-Getir bakalım bizim şu akşam nafakasını. Bugün canım burada demlenmek istedi, demiş.

²²² Yıldırım, a.g.e, s 242

²²³ Yıldırım, a.g.e, s 162

Meyhaneci küçük bir masa ile rakı ve meze getirmiş. Bektaşî oturmuş, gelip geçenlere aldırmayarak çekiştirmiş.

Oradan geçen sofulardan biri dayanamamış. Hemen Bektaşî'nin yanına yaklaşmış:

-Yahu burada alenen içmeye, zıkkımlanmaya utanmıyor musun? Bari meyhaneye gir de gizli bir yerde iç, diye bağırmış.

Bektaşî dik dil sofunun yüzüne bakmış:

-Hoca hadi işine git. Utanacak zamanı ben bilirim. O senin dediğin ancak Ramazan'da olur.”²²⁴

Bu fıkrada açık ironi göze çarpmaktadır. Açık ironide eleştirilen konu anlaşılır bir şekilde okuyucuya verilir. Bektaşî, meyhanenin önüne bir sandalye atar ve rakısını yudumlamaya başlar. Sahtekâr din adamlarını temsil eden bir sofı, ona ortalık yerde rakı içtiği için bağıırır ve utanması gerektiğini söyler.

Bektaşî de kıvrak zekâsı ve ironi sanatını kullanarak rakının gizli içilmesi gereken zamanın Ramazan ayı olduğunu söyler ve çevreye kendini dini bütün Müslüman olarak yansıtan insanların ikiyüzlü oluşlarını anlatmaya çalışır. Onların gizli saklı gerçekleştirdikleri eylemleri alenen yapmakta bir problem görmez.

MÜSLÜMAN OLDUM

“Yaza rastlayan bir sıcak Ramazan gününde babaerenleri bir dostu ile karpuz yerken zaptiyeler yakalar ve karakola götürürler. Komiser babaerenlerin yanındakine sorar:

Mübarek Ramazanda alenen oruç yemeye utanmazmısın?

Adam, boynu bükük cevap veremez. Komiser, Babaerenlere döner:

- Ya sen? Babaerenler:

- Evlât, der, ben Hıristiyan'ım bizim için oruç tutmak gibi bir zorunluluk yoktur. Zaptiyeler:

- Haydi, öyle ise sen git, derler ve arkadaşını da tutuklarlar.

Babaerenler kapıdan geriye dönerek komisere:

- Ben, sizin dininizi çok beğendim, Müslüman olmak istiyorum, ama bir şartım var; Müslüman olursam su arkadaşı serbest bırakır mısınız? der.

Bir Hıristiyan'ı Müslüman yapmanın sevabıyla mest olan Komiser razı olur. Babaerenler, hemen orada bir kelime-i tevhîd, yani kelime-i şahadet getirir. Herkes memnun, babarenler arkadaşını karakoldan alarak yola koyulurlar. Dostu hemen çıkarır:

- Yahu, ben Hıristiyan'ım demeye nasıl dilin vardı, deyince babarenler:

²²⁴ Yıldırım, a.g.e, s 256

- Sesini çıkartma, der, Hıristiyan oldum kendimi kurtardım; Müslüman oldum seni kurtardım; daha ne istiyorsun?”²²⁵.

İroni, söylenenin zıddını ifade eden gizli bir anlamdan oluşmaktadır. Yukarıdaki fıkrada kapalı ironi bulunmaktadır. Kapalı ironide eleştirilen durum ironist tarafından örtülü bir şekilde verilir. Bu fıkrada da Bektaşî, dini kendi emellerine alet eden kişileri örtülü bir şekilde fikrasına konu etmiştir ve bu eleştirinin okuyucu tarafından keşfedilebilmesi için kendi eleştirisini ve niyetini gizli tutmuştur.

SIRAT KÖPRÜSÜ

“Bektaşî'nin biri bir gün meyhaneye oturmuş, demleniyormuş.

O sırada yanına bir hoca yaklaşır:

- Behey adam, demiş, Yarın Tanrı'nın huzuruna çıkıp Sırat Köprüsü'nden geçeceksin, sende hiç korku yok mu? diye çıkmış.

Bektaşî:

- Sırat köprüsü nasıl şeydir? diye sormuş.

Hoca:

- Kıldan ince, kılıçtan keskin, demiş.

- Peki, korkuluğu var mı?

- Yok. Bektaşî başını sallamış:

- Öyleyse cumburlop, demiş.”²²⁶

Yukarıdaki fıkrada Sokratik İroni göze çarpmaktadır. Sorular sorma metodu kullanılmıştır. Bektaşî Sırat Köprüsü hakkında bir şey bilmiyormuş gibi kendini cahil göstererek ironik bir dille Hoca'nın bilgisizliğini eleştirmiştir. Kapalı ironiden de yararlanan bu fıkrada örtülü bir ironik eleştiri mevcuttur. Bektaşî, Sırat Köprüsü ile ilgili cahil din konusunda eksikliği olduğuna inandığı Hoca'yı tenkit etmiştir.

AHİRETTE NASIL YANACAKLAR

“Bir Ramazan akşamı, kibarlardan birinin konağında iftar varmış. Davetlilerden zayıf cılız imamın biri top atılıp oruç bozulduktan ve karşısında oturan iki şişman Bektaşî babasını hayret e ibretle süzdükten sonra:

- Dünyanızda orucu yer, rakıyı içer, namazı geçer, şişmanlarsınız. Yarın ahirette bu kocaman gövdelerin nasıl yanacağını düşünüyorum, deyince babalardan yaşlıcası:

- İmanım, düşündüğün şeye bak. Biz dünyada yer içer, yaşarız. Cehennemlik oluruz. Yarın ahirette zebaniler bizi tuttukları gibi ateşe atarlar. Hâlbuki fazla şişman olduğumuzdan ateş “puf” diye söner. Zebaniler “aman ateş söndü, getirin kuruları” diye bağrışrlar. O zaman sizin gibi kuruları getirip altımıza koyarlar.

²²⁵ Gümüsoğlu- Cılga, a.g.e s 165-166

²²⁶ Yıldırım, a.g.e, s 155

*Kuru olduğunuzdan derhal alev alırsınız. Hocam, böylece sizin nârınıza biz de yanarız, demiş.”*²²⁷

Yukarıdaki fıkrada Bektaşî, kendi inancına denk düşmeyen fikirlere sahip olduğu için İmamı eleştirmiştir. Fıkra ilk olarak karşımıza örtülü ironi kullanılmıştır. Örtülü yani gizli ironi Cicero ve Quintilian’a ait bir tanımlamadır. Bektaşî yaptığı ironiyi gizler ve bunu tahlil etmeyi okuyucuya bırakır.

Sarkastik ironinin de izlerine rastladığımız bu fıkrada Bektaşî, kendisini itham eden Hoca’yı küçük düşürmüş ve onunla alay etmiştir.

BİR DAHA BAŞIMA SARIK SARMAM

“Bir Ramazan akşamı evinde demlenen Bektaşî’nin aklına birden bire Ayasofya meydanı’ndaki ağaçların altı gelmiş.

Bektaşî şişeyi koynuna sokunca ağaçların altına gelmiş. Kalabalığa girmiş, nasılsa boş bir masa bulabilmiş. Bir nargile ısmarlamış. Bir taraftan nargileyi diğer taraftan da cebinden çıkardığı rakıyı çekiştirmeye başlamış. Ramazan gecesini başında sarık bulunan Bektaşî’nin bu hareketi orada derhal bir galeyan uyandırmış. Sofular derhal ayaklanmış, Bektaşî’yi yakalamışlar. İte kaka karakola götürmüşler:

Bu adamın küstahlığı birkaç günlük adliye cezasıyla örtbas edilemezünün şer’an cezasını isteriz, diye ayak diretmişler.

Karakol âmiri halkın galeyanını teskin için Bektaşî’yi o gece hapsetmiş. Ertesi gün de doğruca Mahmut Paşa Mahkemesine göndermiş.

Kadı Bektaşî’yi karşısına almış. Şöylece isticvaba başlamış

- *Bu Ramazan ayında hiç namaz kıldın mı?*
- *Hayır erenler. - Kaç gün oruç tuttun?*
- *Allah bilirken ne yalan söyleyeyim. Oruç da tutmadım erenler.*
- *Eee baba, namaz kılmazsın, oruç tutmazsın, bari mübarek günde başında koskoca sarık olduğu halde içki içmeye utanmaz mısın?*

Bu söz üzerine Bektaşî hemen başındaki sarığı çıkarmış, koltuğunun altına almış:

- *Kadı efendi hazretleri hiç canını sıkma. İstedğin surette yemin edeyim.*

*Bir daha başıma sarık sarmam, diye bağırılmış.”*²²⁸

Yukarıdaki fıkrada Bektaşî, yaşadığı devirde toplumda baş gösteren yasakları anlamsız bulur ve sert bir dille eleştirir. Ona göre başında sarık bulunması içki içmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bu aykırıkları yüzünden kendini kadı veya padişah gibi kişilerin karşısında bulur lakin kendini bu sıkıntılı durumlardan kurtarmayı iyi bilir.

Fıkra zıtlık unsuru göze çarpmaktadır. Soren Aabye Kierkegaard’ın da ironi tanımına uyan bu fıkrada söylenen ile anlatılmak istenen arasında çelişkiler

²²⁷ Yıldırım, a.g.e, s 159

²²⁸ Yıldırım, a.g.e, s 257

mevcuttur. Bu fıkra, Muecke'nin ironiyi tanımlarken kullandığı unsurlardan olan zıtlık unsura örnek teşkil eder.

UŞAK MEHMED'I DE SEN SALAVATLA

“Bektaşî'nin biri yolculuk esnasında köy zenginlerinden birinin konağına uğrar. Konak sahibi ile yerler, içerler. Yemekten sonra çubuklarını içmek için birer köşeye yerleşirler.

Konak sahibi:

- Kim var orada? diye dışarıya seslenir. O aralık uşak orada olmadığı için oğlu gelir.

Ev sahibi:

- Oğlum Mehmet, misafirin çubuğuna ateş getir, diye emir verir. Bektaşî derhal yerinden fırlar. Delikanlın boynuna sarılarak salavat getirmeye başlar. Ev sahibi merak ederek:

- Ne yapıyorsun Baba erenler? Bektaşî sükûnetle geri çekilir:

- O mübarek ismi duyunca dayanamam; derhal kalkarım isim sahibini salavatlarım, diye cevap verir.

Biraz sonra ev sahibi tekrar:

- Kim var orada? diye dışarıya seslenir. Bu defa içeri saçlı sakallı bir uşak gelir.

Ev sahibi:

- Mehmed, baba efendiye bir kahve getir, diye emir verir ve babanın vaziyetine göz gezdirir. Baba hiç aldırılmaz, oturduğu yerden kıpırdamaz. Ev sahibi dayanamaz:

- Baba erenler!... Demin oğlum girdi, salavatladın. Uşağın adı da Mehmet'tir. Onu niçin salavatlamıyorsun?

Bektaşî derhal kaşlarını çatar. Başını pencereden tarafa çevirir:

- Allah Allah... Peygamberin ümmeti sade ben değilim ya! Sen de aynı ümmettensin. Uşak Mehmed'i de sen salavatlayı ver, der.”²²⁹

Yukarıdaki fıkrada ironi türlerinden olan kapalı ironi bulunmaktadır. Kapalı ironide eleştirilen konu veya anlatılmak istenen anlam gizli bir şekilde okuyucuya veya izleyiciye sunulur. Sunulan bu mana aynı zamanda keşfedilmeyi beklemektedir.

²²⁹ Yıldırım, a.g.e, s 222

Bu keşif, okur veya seyirci tarafınca yapılır. Bektaşî, yukarıdaki fıkrada her Mehmet isminin duyulduğunda salavat getirilmesinin mantıksız olduğunu ironic bir dille eleştirir.

NE YAPALIM HOCAM

“Bektaşî canlarından biri kalıbı dinlendirmişti. Ölüyü yıkamaya gelen hoca, tenesir üstüne uzatılan naaşı görünce kendi kendine:

-Rahmetli ne de pis adammış. Şu ayaklarının kirine bak. Ömründe bir kere olsun yıkanmak aklına gelmemiş, diye söylenmesi üzerine tenesirde bile nüktedanlığı elden bırakmayan Bektaşî, verinden şöyle bir doğrularak elini kalbine götürmüştü:

- Ne yapayım hocam, içimizi temizlemekten ayaklarımızı yıkamaya vakit bulamadık, demiş.”²³⁰

Fıkırada, açık ironi göze çarpmaktadır. Açık ironide anlatılmak istenen konu veya durum herhangi bir örtülü anlama gerek duyulmadan doğrudan verilir. Yukarıdaki fıkrada da Bektaşî, dil temizliğinin dış beden temizliğinden daha muhim olduğunu anlatmaya çalışmış ve bu durumu ironik bir dille dile getirmiştir.

SEN O BESMELEYİ VAKTİNDE ÇEKMELEYDİN

“Adamın biri çocuğunu döver. Her dayağa başlarken de besmele çekermiş. omis. Bektaşî'nin biri bunu görerek besmele çekmesinin sebebini sormuş.

Adam şu cevabı vermiş:

-Allah tesirini halk etsin, diye.

Bunu işiten Bektaşî şöyle demiş:

Ey imanım! Sen o besmeleyi vaktinde çekmeliydin!”²³¹

Fıkırada ironi türlerinden olan sarkastik ironi göze çarpmaktadır. Sarkastik ironide alay ön plandadır. Yukarıda da Bektaşî çocuğunu döven adamla alay eder ve küçük duruma düşürür. Müslümanlar arasında her işten önce besleme çekilmesi yaygın bir tutumdur. Bektaşî, her işin başında besleme çekilmesine eleştirel bir tavırla yaklaşır.

SU İÇERKEN BESMELEYİ UNUTURMUŞ

“Bursa Bektaşî şeyhlerinden Zâik Efendi için:

- Şarabı besmeleyle içer, demişler. Baba bunu işitince şöyle demiş:

²³⁰ Yıldırım, a.g.e, s 223

²³¹ Yıldırım, a.g.e, s 221

- *Yahu, ben su içerken bile besmeleyi unutuyorum. Nerede kaldı, şarap içerken hatırıma gelsin!*"²³²

Yukarıdaki fıkrada örtülü ironi göze çarpmaktadır. Kapalı ironi içerisinde değerlendirilen örtülü ironide verilmek istenen mesaj gizli bir şekilde metne yerleştirilir. İronist, bu kefişi yapabilmesi için okuyucu veya seyirciyi adeta görevlendirir.

Bu fıkrada da Bektaşî, her işe başlamadan önce besmele çekilmesi geleneğini eleştirir. Çünkü bu durum müspet işlerde bile besmele çekilmesine Zemin hazırlamaktadır.

GERÇİ BİZ TAHİRİZ AMMA

"Çamlıcadaki Bektaşî tekkesini yeniden kuran Tahir Baba'dır. Bu zat II. Selim devrinde açtığı bu tekkenin dervişlerini yedirmek için müracaat ettiği padişahın ve hükümetten beklediği yardımı göremeyince kendi arazisinde meyvecilik yapıp geçinmek ve dervişleri beslemek istemişse de muvaffak olamamıştır.

Gelir toplamak üzere bir seyahate çıkmış. Bir gün yolu Mekke'ye uğramış. Açıktan bir de hacı olmuş İstanbul'a döndükten sonra bir gün bir sohbet esnasında bir dostu Tahir Baba'ya:

- *Baba Efendi, Bektaşîler ömürlerinde bir defa bile hamama girmezlermiş. Siz hiç girdiniz mi? diye sormuş. Tahir Baba derhal şu cevabı vermiş:*

- *Gerçi biz tahiriz amma, seyahatimden yolum Mekke'ye uğramıştı: hacı olmuştum. Tabii bu yolda kirlenmiştim, temizlenmek icap etti; mecburen bir defa hamama girdim."*²³³

Yukarıdaki fıkrada zıtlık unsuru göze çarpmaktadır. Muecke'nin sınıflandırmalarından olan zıtlık unsurunda söylenenle söylenmek istenen arasında bir zıtlık mevcuttur. Yukarıdaki fıkrada Bektaşî, beden temizliğinin gönül temizliğinden daha önemli olmadığını anlatmak istemiş ve bu durumu ironik bir şekilde dile getirmiştir.

YA KAZIĞA VURSALARDI

"Bektaşî'nin biri bie papazla tanışır. Bir gün konuşurlarken papaza bir müşkülü olduğunu söyler. Papaz:

-*Müşkülünüz nedir baba efendi, diye sorar, Bektaşî:*

-*Siz elinizle istavroz çıkarıyorsunuz, bunun sebebi nedir?*

Papaz cevap verir:

-*Hazreti İsa'yı çarmıha geldikleri için, -onu mihladıkları yere işaretle -istavroz çıkarırız.*

Bektaşî:

-*Doğrusu çok talihli imişsiniz, der. Papaz sebebini sorunca şöyle söyler:*

²³² Yıldırım, a.g.e, s 221

²³³ Yıldırım, a.g.e, s 223

- *Malum ya, o tarihte insanları ya çarmıha geriyorlardı yahut kazığa vuruyorlardı. Ya Hazreti İsa'yı kazığa vursalardı o zaman parmağınızı nerelerinize sokacaktınız?*”²³⁴

Bektaşî, Hıristiyanlık dinindeki uygulamalara da akıl sır erdiremez. Ona göre bu uygulamalar akıla uygun değildir. Bektaşî, bu akıla uygun bulmadığı uygulamaları tenkit eder.

Fıkırada Sarkastik ironi karşımıza çıkmaktadır. Sarkastik ironide alay ve kişiyi gülünç duruma düşürme önemli yer tutar. Bektaşî bu fıkrada Hıristiyanlığın uygulamalarından olan istavrozu akıla uygun bulmaz ve bunu uygulayan Papaz'I gülünç duruma düşürerek onunla alay eder.

TANIYAMADIN MI? SENİN KAYINPEDERİNİN EVİ

“Fakir bir Bektaşî varmış. Küçük bir kulübede yarı aç yarı tok bir halde yaşamış. Bir gün geç vakit kapı çalınır. Bektaşî kapıyı açınca hiç tanımadığı bir adamla karşılaşır:

- *Kimsin, diye sorduğu zaman bu yabancı adamdan şu cevabı alır:*
- *Ben Allah'ın damadım, bu gece sana misafir olacağım.*

Bektaşî'nin çehresini bir teessür kaplar. Kulübesinin hazin haline bakar. Eliyle işaret ederek o sefil manzarayı misafire de gösterir.

- *Bak erenler, böyle bir yerde Allah'ın damadını nasıl misafir edebilirim. Gel seni layık olduğun bir yere götüreyim diye misafirin önüne düşer. Şehrin en büyük camisinin önüne getirir:*
- *İşte erenler, senin misafir olabileceğin yer ancak burasıdır. diye kapıyı gösterir.*
- *Misafir birdenbire irkilir:*
- *Burası nedir? diye sorar.*

Bektaşî büyük bir sükûnetle:

- *Canım tanıyamadın mı? Senin kayınpederinin evi, der. ”*²³⁵

Türk toplumunu misafirperver tutumlarıyla ünlenmiş bir toplumdur. Toplumumuzda “Tanrı misafiri” kavramı önemli bir yer tutar. Tanrı misafirine hizmet edilir, karnı doyurulur ve yatacak bir yer sağlanır.

Yukarıdaki fıkrada Bektaşî, Türk toplumunun misafirperverlik tutumlarını kendi çıkarları için kullanmak isteyenleri ve bu tutumlardan yararlanmaya çalışan kişileri sert bir dille eleştirmiştir.

Açık ironi türüne ev sahipliği yapan fıkrada, bu ironi türünün yanında Sarkastik ironiye de rastlanmaktadır.

6.3.Ahlak ve Terbiye İle İlgili Fıkralar

“Bu başlık altında toplanan fıkralarda, cemiyet zıtlıkların, beşerî kusur ve eksikliklerin, yanlış ahlak ve terbiye telâkkilerin, çeşitli çarpıklıkların konu

²³⁴ Yıldırım, a.g.e, s 227

²³⁵ Yıldırım, a.g.e, s 226-227

edinildiğini”²³⁶ görmekteyiz. Bektaşî, bu fıkralarda, toplumun ahlak ve terbiye anlayışını tenkit etmektedir. Bencillik, cahillik ve toplumdaki huzursuzluklar fıkralara konu edinmiştir.

ONLAR KİMİN B...NU YEDİ?

“Ağanın birinin çok sevdiği bir atı varmış. Bakılıp beslenmesi için de hizmetkârlarına sıkı sıkı tembihatlar verirmiş. At bir gün çok hastalanmış ve kurtulamayıp ölmüş. Fakat atın ölüm sebebini de “ahırda tavuk boku yiyerek ölmüş” demişler. Ağa da bundan dolayı hizmetkârını ele dolayarak:

- Ulan namussuz herif, sen atın mısırlarını iyice temizlemedin, hayvan tavuk boku yedi ve öldü, diye döverken bu sırada tesadüfen bir Bektaşî bu hali görünce duruma müdahale edip:

- Ağa, yazıktır, bu adamı niçin dövüyorsun, der ve ağa da sebebini anlatınca Bektaşî:

- Ağa peki, dur seninle konuşalım, der ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

- Ağa, senin deden sağ mı?

- Hayır, öldü.

- Baban?

- O da öldü?

- Ya anan?

- Evet, o da öldü, deyince Bektaşî bunun üzerine:

- Peki ağa, onlar kimin b...nu yedi de öldüler? Der.”²³⁷ (337-338)

Ağa, atının ölümünden dolayı hizmetlisini suçlamaktadır. Onun ahırı iyice temizlediğinden dolayı atının öldüğünü düşünmektedir. Fıkroda Bektaşî Ağa'nın hizmetlisine kötü davrandığını Sokratik ironi tekniğini kullanarak ona kanıtlamaya çalışmıştır. Ağa'ya sorular sormuş ve bunun sonucunda hatasını anlamasını daha doğrusu gerçeğe ulaşmasını sağlamaya çalışmıştır.

BABA

²³⁶ Yıldırım, a.g.e, s 95

²³⁷ Yıldırım, a.g.e, s 337-338

“Bektaşînin biri her akşam semtin meyhanesine gider demlenirmiş. Onu kızdırmaktan zevk alan kadeh arkadaşları her gün Bektaşî içkiden kalkıp sokağa çıkınca başka dükkânlara gizlenip:

- Babaaa,babaa.... Diye bağırırlarmış. Bektaşî de etrafına bakıp kimseyi göremeyince küfredermiş.

Yine bir gün böyle söylenirken içlerinden birini yakalamaya muvaffak olan Bektaşî gayet tabii bir tavırla:

- Git anana söyle, rakı hazırlasın, der. Sonra yatak serip beni beklesin gece geleceğim. Yakalanan adam bu söze sinirlenince Bektaşî yapıştırır:

- Bunda kızılacak ne var a oğul? Ben senin baban değil miyim? ”²³⁸

Yukarıdaki fıkra ironi sanatını barındırmaktadır. Bektaşî, arkadaşları arasında alay konusu olmuştur. Arkadaşları içki meclisinden ayrıldıktan sonra onu takip edip arkasından baba diye seslenirler. Lakin Bektaşî arkasında kimsenin olmadığını gördüğünde her defasında sinirlenmektedir. Kendisini kızdıran arkadaşlarına keskin zekasıyla karşılık verir

Anne kavramı her toplumda kutsaldır. Bektaşî, kendisiyle alay eden kişilere ironik bir şekilde babası olduğunu kabul ettiğini annesinin rakıyı hazırlamasını ve onu beklemesini söyler. Tabiki bu durum karşısındakini sinirlendirir. “Ben senin baban değil miyim diyerek” Sokratik İroni” kullanarak karşısındakinin kendisinin babası olmadığını kabul ettirmeye çalışır.

Fıkırada, Sokratik ironiyle birlikte Sarkastik ironi de göze çarpmaktadır. Bektaşî, kıvrak zekasını kullanarak karşısındaki kişilerle alay eder ve onları gülünç duruma düşürür.

BEKTAŞİ’NİN MASRAFI

“Kibarlardan biri bir dükkândan alışveriş ederken bir Bektaşî fakiri yanaşıp kendisinden mangır ister. O da çıkarıp bir meci diye çeyreği (beş kuruş) verir. Yanında bulunanlardan biri:

- Efendim, bu gibilere merhamet olmaz. Hem rakı içerler hem de parayı kebaba, şaraba verirler, der.

Kibar bey:

-Acayip, ben bunları hep peynir ekmeğe yer sanırdım, bu yaşayışlarını bilmezdim, diye fakiri çağırarak yeniden bir altın verir. ”²³⁹

Fıkırada ironik bir anlatım hakimdir. Bektaşî, üstüne vazife olmadığı halde her konuda yorum yapan insanları bu fıkra üzerinden eleştirir. Bektaşî, yapılması

²³⁸ Yıldırım, a.g.e, s 290

²³⁹ Yıldırım, a.g.e, s 271

düşünülen hareketin tam tersini yaparak Bektaşî fakirine tekrar para verir. Bektaşî fakirini yargılan kişiye adeta bir insanlık ders verir.

AKILLI EŞEK

“Bir zenginin şımarık oğlu, dergâhın bostanında çalışan Bektaşî dervişine yaklaşır, takılmak isteğiyle:

- *Bostan dolabına at yaraşır, sen biçâre bir eşek koymuşsun.*
- *Eyvallah, fakirlikten beyzâdem, at alacak mangirimiz yok da.*
- *Ama gözlerini de bağlamışın.*
- *Başı dönmesin diye.*
- *Peki, boynundaki çingirak neyin nesi?*
- *Dolabı çevirmez de durursa çingırağın sesi kesilir, biz de evde iş görürken fark eder sesleniriz, o yine dönmeye başlar.*
- *Peki, eşek hem durur hem de başını sallayarak çingırağı çaldırırsa?*

Erenler de taşı gediğine kor:

- *Aman beyzâdem, nerede bulayım senin gibi akıllı eşeği, hem yerinde dursun hem de çingirak çaldırısın.”*²⁴⁰

Bu fıkra kendi içerisinde birçok ironi anlayışını barındırmaktadır. Sokratik ironiye örnek verebileceğimiz bu fıkrada soru sorma metoduyla kişinin doğruyu ve gerçeği bulması amaçlanmıştır.

Bektaşî, şımarık oğul olarak gösterilen kişiyi sorduğu sorular üzerinden kıvrak zekasını kullanarak Sarkastik ironiye uygun olarak gülünç duruma düşürmüştür. Söylenmek istenenin açık olarak verilmesi Bektaşî'nin şımarık çocuğa ‘eşek’ yakıştırması yapması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum Muecke'nin açık ironi sınıflandırmasına örnek olarak da verilebilir.

EMÂNET

“Bektaşî dervîşi ile imam bir yaz günü yolda karşılaşmış. Hoca atla, Bektaşî de eşekle giderlerken geceyi geçirmek için çayırılık bir yerde mola vermişler. Akşam yemeklerini yedikten sonra yatacakları vakit imam şöyle dua etmiş:

Yâ Rabbî! Atımı sana emanet ediyorum, onu sen koru.

Bektaşî de ona uyarak şöyle dua etmiş:

- *Ey benim müşsidim Ahmet Babaerenlerim! Eşeğimi sana emanet ediyorum, himmet et kaybolmasın.*

İmam, Bektaşî'ye yan yan bakmış:

²⁴⁰ H. Dursun Gümüşoğlu- Hüseyin Cılga, Yayınlanmamış Bektaşî Fıkraları ve Bektaşî Fıkralarında İrfan, Post Yayın Dağıtım, 2019, s 169

- *Sen de Allah'a emanet etsene a günahkâr! demişse de Bektaşî pek aldırmamış. Sabahleyin uyandıklarında Bektaşî'nin eşeği çayırdan otlayıp dururken, imamın atının kayıplara karıştığını görmüşler. İmam şaşkınlık içinde:*

- *Bu nasıl iş? demiş, ben onu Allah'a emanet etmiştim ama kaybolmuş; oysa Bektaşî'nin eşeği yerinde duruyor.*

Bektaşî hiç istifini bozmadan:

- *Bunda şaşılacak bir şey yok hocam, demiş. Sen, Allah'ın tek kulu değilsin ya, senin atı almış başka bir kuluna vermiş. Ama benim müridimin benden başka dervişi yoktur. Müridimin himmeti Cenâb-ı Hakk'ın da inâyetiyle benimki yerinde duruyor.*" ²⁴¹

Bektaşî, İmam'ın atını Allah'a emanet etmesini ironik bir dille eleştirir. Böyle tutum ve davranışlar Bektaşî'nin inanç anlayışına uygun değildir. Kişi her şeyi Tanrı'dan beklememelidir.

Romantik ironi anlayışına uygun olan bu fıkrada karakterin gülünç duruma düştüğünden haberi yoktur. Romantik ironide gülünç olan bize dolaylı olarak verilir ve farkında olan tek kişi seyirci veya okuyucudur. Bu fıkra Romantik ironiyle birlikte Sarkastik ironiyi de içerisinde barındırmaktadır.

ÜZÜM BAĞI

"II. Mahmut, Rumelihisarı Bektâşî Tekkesinin önünden geçerken bağdaki üzümün bolluğunu görünce Nafi Baba ile muhabbete koyulurlar:

- *Babaerenler, bağda üzüm çok olunca ne yapıyorsun*
- *Sultanım, gelene gidene yediriyoruz.*
- *Yedirmeyle bitmeyecek kadar olursa?*
- *Konu komşuya dağıtırız.*
- *Yine de bitmezse?*
- *Arnavutköy'de yol üstüne gelen geçene dağıtırız.*
- *O zaman da bitmezse?*
- *Suyunu sıkar, fiçılara doldururuz.*
- *Peki, o zaman şarap olmaz mı?*

²⁴¹ Gümüsoğlu- Cılga, a.g.e, s 175

- *Sultanım, biz üzümleri sıkar fiçılara doldururuz. Daha sonra şarap mı olur, sirke mi olur biz bilemeyiz; ilahi murat ne ise o şekilde tecelli eder.*”²⁴²

Bektaşî sorular sorma yöntemiyle karşısındaki kişinin doğruyu bulmasını amaçlar. Bu fıkra Sokrates’in İronisine örnek gösterilebilir. Bektaşî, sorular sorarak karşı tarafın doğruyu bulmasını amaçlamaktadır. Şarap yapımının nasıl gerçekleştiğini bilir Bektaşî lakin bilmezlikten gelerek ironik bir dille Padişah’ı tenkit eder.

Kendini cahil göstererek bir kişiye yanlışlarını göstermeye çalışmak Sokratik İronide önemli yere sahiptir. Kendini cahil gösterme metodu, kişinin gerçeği bulmasına yöneliktir.

BAKLA

“Babaerenlerin Mehmet adında çok küfürbaz bir dervişi varmış. Mürşidi onu bu kötü huyundan ağzına bir bakla koydurmuş. Bu baklayı düşününce küfretme, diye sıkı sıkı tembih etmiş.

Hafif yağmurlu bir günde baba ile derviş sokaktan geçerlerken pencerenin kafesini kaldıran bir hanım:

- *Erenler, lütfen biraz durur musunuz? demiş. Onlar da durup uzunca bir zaman bekleyerek ıslanmışlar... Tekrar pencereye çıkan hanım:*

- *Teşekkür ederim artık gidebilirsiniz, deyince bundan bir şey anlamayan babaerenler, hanıma sormuş:*

- *Bu yağmurun altında bizi boşu boşuna ne için beklettin hanım? O da yanıt vermiş:*

- *Boşuna bekletmedim erenler, bir tavuğum var da kuluçkaya yatıracağım. Bir kavukluya göstererek yatırınca civcivler tepeli çıkar, dediler de onun için beklettim.*

Babaerenler de dervişe dönmüş:

- *Derviş Mehmet, demiş, çıkar ağzından şu baklayı.*”²⁴³

Yukarıdaki fıkroda açık ironi bulunmaktadır. Açık ironide ironist, söylemek istediğini herhangi bir örtülü anlama gerek duymadan doğrudan iletir. Bektaşî, kadının bencilliğinden dolayı onu küfürle adeta cezalandırmıştır.

TÜCCAR OLMAYI DÜŞÜNÜYOR

²⁴² Gümüsoğlu- Cılga, a.g.e, s 156

²⁴³ Gümüsoğlu- Cılga, a.g.e, s 174-175

“Bektaşî'nin biri merkebine odun yükleyip şehre gelirken tüccar kılıklı iki adam peyda olarak, “şu zindikla biraz alay edip eğlenelim” diye Bektaşî'ye yanaşıp selam verince, Bektaşî de durur, merkebi de...

Herifler eşeği işaret ederek:

- Bu eşeğin ne düşünüyor böyle?

Demeleriyle hiç düşünmeden Bektaşî cevap verir:

- Odun taşımaktan usandı da artık kasabada ticaretle uğraşmayı düşünüyor...”²⁴⁴

Fıkırada, Sarkastik İroni ve alaycılık yer almaktadır. Bektaşî, kendisiyle alay etmek isteyen tüccarları kıvrak zekâsı sayesinde gülünç duruma düşürür. Adeta onları kendi silahlarıyla alt eder.

ÜÇÜMÜZ İÇİN OT GETİRMEYE

“Bir Bektaşî dervişi merkebinin önüne katmış gider iken tesadüf eden biri sorar:

- Derviş baba, böyle ikiniz beraber nereye gidiyorsunuz?

Derviş derhal ve bilâ-tereddüt cevap verir:

- Üçümüz için ot getirmeye.”²⁴⁵

Sarkastik İroninin kullanıldığı bu fıkrada Bektaşî, karşısındaki kişiye eşek yakıştırmaları yaparak onu gülünç duruma düşürür.

YAT TERES! SEN DOKTOR BEY'DEN İYİ Mİ BİLECEKSİN

“Bektaşî'nin biri aç kalıyor. Kendisine iş bulamıyor. Sokak sokak gezerken gözüne bir hastane ilişiyor. Hemen kapıdan giriyor:

- Yahu, acaba burada bize bir iş bulunur mu? diyor.

Meğer o sırada hastanenin ölü yıkayıcısı vefat etmiş. Yerine de münasip bir kimse tedarik edilememiş. Hastane müdürü Bektaşî'ye bakıyor. Ağır, kâmil, sakallı bir adam olduğunu görünce onu bu işlerden anlayan bir kimse zannediyor:

- Eğer kabul edersen, seni hastanenin gasilhanesine alal Ölülere yıkarsın. Geceleri de orada nöbetçi kalırsın, divor

Açlık zorundan her şeye razı olan Bektaşî hiç tereddüt etmeden:

- Eyvallah, cevabını veriyor. Bektaşî derhal işe başlıyor. Gündüzleri ölülere yıkıyor. Geceleri de gasilhaneyi bekliyor.

Bir gün geç vakit gasilhaneye bir ölü getiriliyor. Nöbetçi doktor da beraber gelerek:

- Bu adam şimdi vefat etti. Vakit geç. Şimdi yıkanıp defnedilmez. Yarın sabah icabına bakarsın, diyor.

Bektaşî her gece olduğu gibi o gece de nöbete giriyor. Aradan bir iki saat geçiyor. Evvela hafif bir inilti iştiliyor. Sonra o adam birdenbire doğruluyor.

²⁴⁴ Yıldırım, a.g.e, s 299

²⁴⁵ Yıldırım, a.g.e, s 300

- *Yahu, ben ölmedim, beni buraya niçin getirdiniz? diye bağırmağa başlıyor. Bektaşî hiç istifini bozmuyor:*

- *Yat teres! Sen doktor beyden daha iyi mi bileceksin? diyerek maşrabayı kafasına indiriyor.*

(Bu vak'a tamamıyla hakikattir. Alakadarların kulakları çınlasın.)”²⁴⁶

Yukarıdaki fıkrada şahsi olmayan ironi türü yer almaktadır. Şahsi olmayan ironide ironist, kendini ortadan kaldırır ve eleştiriyi seyirci veya okuyucuya bırakır. Kapalı ironi içerisinde değerlendirilen bu ironide gizli bir anlam mevcuttur. Yukarıdaki fıkrada Bektaşî, cahil ve bilgisiz doktorları sert bir dille eleştirmiştir.

5. SONUÇ

Fıkralar, ulusların ve toplumların en değerli hazinelerinden biridir. Bir toplumun kültürel değerlerini ve tarihsel oluşum ve gelişimi yansıtmaya kapasitesine sahip olan en önemli unsurlardan biridir. Fıkralar, geçmişten günümüze aktarılırken içerisinde ait olduğu topluma ait birçok unsur barındırır. Bu unsurlar bilgi sahibi olunmak istenen toplumla ilgili en değerli ipuçlarını barındırmaktadır. Fıkralarda, konu çeşitliliği oldukça fazladır. Fıkraların muhtevasını incelediğimizde günümüzde hala güncelliğini koruyabildiğini belirtmek gerekir. Fıkraların yazılış sebebi toplumdaki aksaklıklara çözüm üretmek ve mizah üzerinden eleştiri yapmaktır. Fıkralar kültürlerin yapı taşlarından biridir ve içerisinde ait olduğu kültür ile ilgili birçok unsuru barındırır.

Çalışmamızda incelemiş olduğumuz Bektaşî fıkraları, Türk toplumunun tarihini, sosyal, kültürel yaşamını, toplumsal normlarını ve ahlak ve terbiye kurallarını yansıttığını belirtmek gerekir. Bektaşî fıkralarında toplumdaki aksaklıklar ve sorunlar başarılı bir şekilde dile getirilmiştir. Bektaşî, toplumdaki sorunlara çözüm üretmek ister ve halkı bu sorunlar hakkında bilgilendirmeyi amaçlar. Bektaşî fıkraları muhteva açısından muhtelifdir. İçerisinde hayatın her alanından izler taşır. Bektaşî fıkraları ait olduğu toplumun kültürel ve dinsel değerlerini çarpıcı bir şekilde yansıtabilme başarısına erişmiştir. Bektaşî fıkralarını ironi sanatı açısından değerlendirdiğimizde bu sanatın fıkralarda çoğunlukla kendine bir yer edebildiği gözümüze çarpmaktadır. Ironi sanatı, Bektaşî fıkralarındaki diyaloglarda oldukça büyük yer tutmaktadır.

Gülme ve güldüren sanat türleri birçok araştırma ve çalışmaya konu olmuş değerli unsurların başında gelmektedir. Mizah kendi başına hayatımızın her aşamasında kendine bir yer edinmeyi başarabilmiş bir unsurdur. Özellikle ironi sanatı

²⁴⁶ Yıldırım, a.g.e, s 278

hem günlük yaşantımızda hem de şiir, fıkra, roman gibi eserlerde tercih edilmiştir. İroninin bu kadar rağbet görmesinin sebebini anlatımda güçlü oluşuyla açıklayabiliriz. Hayatımızın her devresinde gerek günlük hayatımızda gerekse iş hayatımızda ironiye rastlar ve kullanırız. Bu sanat ortaya konulmuş olan eserlerde de yerini almıştır. Fıkralar üzerinde yaptığımız çalışmalar bize ait olduğu toplum hakkındaki bilgilere ışık tutabilme kabiliyetine sahip olması sebebiyle epey önemli kabul edilmektedir. Özellikle Bektaşî fıkralarında ait olduğu topluma dair önemli ipuçları bulunmaktadır.

Çalışmamıza ilk olarak gülme ve güldüren sanat türlerini açıklamaya çalışarak başladık. Bu açıklamaları, okuduğumuz kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle ve bu konuda çalışılmış eser ve makalelerden yararlanarak yaptık. İlk olarak gülme kavramını çeşitli kaynaklardan yararlanarak açıklamaya gayret gösterdik. Gülme kavramının tanımını çeşitli kaynaklardan yararlanarak yapmaya çalıştık.

Daha sonra gülmenin felsefeyle olan ilgisini gülme kavramı üzerine olan felsefi yaklaşımlar üzerinden inceledik ve açıkladık. Gülme kavramının insanla olan ilgisini tahlil etmeye çalıştık ve bu kavramın insanlığın tarihi kadar eski olduğuna kanaat getirdik. Gülmenin insana ait bir olgu olduğunu ve insan ırkı yeryüzünde var olmaya devam ettiği sürece benliğini kaybetmeyeceğine dair açıklamalarda bulunduk. Daha sonra gülme eylemi üzerine oluşturulmuş olan kuramlardan bahsettik ve bu kuramları açıkladık.

Daha sonra komik, parodi, satir, espri ve humor gibi güldüren sanat türlerini açıklamaya çalıştık. Bu türlerin hem modern edebiyatta hem de Divan edebiyatında kullanılışlarına dair açıklamalar yaptık.

Tezimizin ikinci bölümünde ironi sanatını açıklamaya çalıştık. Öncelikle çeşitli kaynaklar üzerinden ironi kavramının tanımını yapmaya çalıştık. Daha sonra ironi sanatını çeşitli düşünürler üzerinden açıklamaya çalıştık. İronistin üç temel özelliğine dikkat çektikten sonra ünlü ironistlerin düşüncelerine yer verdik. İroni sanatını sınıflandırdıktan sonra çeşitlerine değindik ve çeşitli eserlerden örneklerle ironi sanatının her alanda yaygın bir şekilde kullanıldığına kanaat getirdik. İroni sanatının kullanıldığı eserlerin güçlü ve etkili bir anlatıma sahip olmasına yardımcı olduğunu belirledik.

Bektaşî fıkralarındaki derin mana ve gizleri çözümleyebilmek ve çalışmamıza daha iyi dahil edebilmek amacıyla Hacı Bektaşî Veli ve Bektaşîlik öğretisinin tarihçesini anlatmaya çalıştık. Hacı Bektaşî Veli'nin hayatından bilgiler verdik. Birçok araştırma ve çalışmayı kaynak edinerek Bektaşî tarikatının oluşumu ve gelişimini açıklamadık ve bu oluşum ve gelişimin Bektaşî fıkraları üzerindeki etkilerine dikkat çekmeye gayret ettik. Hacı Bektaş Veli'nin hayatını, Bektaşî öğretisine katkılarını, tarikatın tarihçesini, oluşumunu ve gelişimi anlattıktan sonra

evrenin yaratılışı, insan- Tanrı münasebeti, iman ve ibadet anlayışı gibi Bektaşîliğin temel fikirlerinin fıkralarına etkili bir şekilde nüfuz etmiş olduğunu belirledik.

Tezimizin devam eden bölümlerinde ise fıkra kavramını açıklamaya çalıştık ve fıkra türünün toplumların kültür öğürlerini yansıtmada en önemli unsurlardan biri olduğunu belirledik. Fıkra türünün özelliklerini ve belirleyici niteliklerini anlattık. İlerleyen bölümlerde ise fıkra türünün Türk edebiyatındaki yeri ve önemini çeşitli araştırmacıların tanımları üzerinden anlattık. Türk edebiyatında fıkra türünden bahsettikten sonra edebiyatımızdaki en önemli fıkralardan olan Nasrettin Hoca fıkralarının Türk toplumunun gelenek ve göreneklerini yansıtmadaki önem ve değerine dikkat çektik. Bu bölümde Türk edebiyatının adeta mihenk taşlarından olan Nasrettin Hoca fıkralarındaki şahıs kadrosunu çeşitli kaynaklar üzerinden izah etmeye çalıştık.

Daha sonra ise Nasrettin Hoca fıkralarında ele alınan konuların çok çeşitli olduğunu belirledik. Nasrettin Hoca fıkralarında işlenen konuların büyük bölümünün toplumdaki aksaklıklara dikkat çektiğini anlattık. Bu bölümde savunduğumuz düşünceleri kanıtlamak amacıyla Nasrettin Hoca fıkralarından örneklere yer verdik.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ise Türk edebiyatında fıkra türü üzerinde yapılan araştırmalara ve çalışmalara değindik. Bu çalışmaların geniş kapsamlı oluşunun fıkra türünün gelişmesine olan faydasından bahsettik. Çalışmamızda bize kaynaklık eden birçok eser ve akademik çalışmanın fıkra türünün önemine dikkat çektiği anlattık ve bu türün Türk toplumunun sosyal ve kültürel hayatına dair önemli ipuçları barındırdığı belirledik.

Çalışmamızın son bölümünde ironi sanatı açısından Bektaşî fıkralarını inceledik. Bektaşî fıkraları konu çeşitliliği açısından oldukça geniştir. Bektaşî, toplumsal sorunları fıkralarında dile getirmiş ve bu sorunları ironik bir dille eleştirmiştir. Yaptığı eleştiriler sorunun kaynağına yöneliktir. Bu bölümde ilk olarak Bektaşî fıkralarında yoğunlukla yer almış olan inanç temini inceledik. Yaptığımız ilk iş fıkralarda yer alan inanç temasını alt başlıklara ayırtmak oldu. Daha sonra inanç konusunu işleyen fıkraları ironi sanatını kullanarak inceledik. Fıkralardaki gizlenmiş eleştirileri gün yüzüne çıkardık. Bu inceleme sonucunda vardığımız kanılardan ilki Bektaşî fıkralarında inanç temasının yoğunlukla işlenmiş olmasıdır. Bektaşî, kendi dünya görüşü ve fikirlerine uymayan din ve inanç anlayışını fıkralarında ironi sanatını kullanarak dile getirmiştir. Onun Tanrı inancı çevresindeki insanlardan oldukça farklıdır. Bektaşî'ye göre Tanrı, merhametin timsalidir. İnsanoğlunu cezalandıran bir Tanrı anlayışına karşı çıkar. Ona göre Tanrı, ceza vermeyen ve bünyesinde sadece merhamet unsurunu barındıran kavi bir varlıktır. Ceza veren ve zulmeden bir Tanrı anlayışı onun fikirleriyle örtüşmemektedir. Bektaşî'nin sahip olduğu inanç anlayışı tahlil edilmek isteniyorsa fıkraların incelenmesi yeterli olacaktır. Çünkü Bektaşî, kendi fikirleriyle uyuşmayan inançla ilgili düşünce ve

anlayışları fıkralarında sert bir dille eleştirmiştir. Bu bölümde inanç, muamelat, ahlak ve terbiyeyi işleyen fıkralar örneklendirilmiş ve ironi sanatı açısından Bektaşî fıkraları incelenmiştir.

Bektaşî fıkraları üzerine yapılan araştırma ve çalışmalar bu fıkraların önemine ve Türk toplumunu yansıttığındaki etkinliğine dikkat çekmektedir. Biz de bu fıkraları ironi sanatı açısından inceleyerek fıkraların tahlilini yapmaya çalıştık. Bu fıkralar işledikleri konular sayesinde günümüzde de güncelliğini koruyabilmiştir. Çalışmamızı okuyacak olan herkes ironi sanatının bu fıkralara nasıl etki ettiğine dair cevaplar bulabilecektir. Çalışmada elde ettiğimiz bulgular ışığında ironi sanatının kuvvetli anlatım özelliğe sahip olması Bektaşî fıkralarında yoğunlukla kullanılmış olmasının sebeplerinden biri olmuştur.

Bu çalışma ile akademi dünyasına küçük de olsa bir katkı sağlamış olmayı umut etmekteyiz. Okuyucularımıza teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Aktulum Kubilay, Folklor ve Metinler Arasılık, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2013,
- Artun Erman, Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Karahan Kitabevi, Adana, 2013
- Bergson Henri, Gülme, Zeplin Kitap, İstanbul,2016
- Cebeci Oğuz, Komik Edebi Türler, İthaki Yayınları, 2016
- Cengiz Oğuzhan, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2021
- Çıblak Nilgün, Âşık Şiirinde Taşlamalar, Ürün Yayınları, Mersin, 2018
- Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, 26.Baskı, Ankara, 2010
- Elçin Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1998, ,
- Freud Sigmund, Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkiler, Payel Yayınları, 5.basım, İstanbul 2012,
- Gölpınarlı Abdülbaki, Nasreddin Hoca, Remzi Kitabevi, 1961
- Gölpınarlı Abdülbaki, Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaşî Veli “Vilayet name”, İnkilap Kitapevi, İstanbul, 1958
- Güçbilmez Beliz, Sophokles’ten Stoppard’a İroni ve Dram Sanatı, Deniz Kitabevi, Ankara, 2005
- Gümüšoğlu H. Dursun- Cilga Hüseyin, Yayınlanmamış Bektaşî Fıkraları ve Bektaşî Fıkralarında İrfan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul, 2019,

Güzel Abdurrahman, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013,
Karadağ Metin, Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri, Karşı Yayınları, Ankara, 1995,
Kocadağ Burhan, Alevi- Bektaşî Tarihi, Can Yayınları, İstanbul, 1996,
Kurgan Şükrü, Nasrettin Hoca, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986
Mengi Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013,
Naci Muallim, Lügat-i Naci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009
Nietzsche Friedrich, İnsanca Pek İnsanca, Gün Yayıncılık, İstanbul, 2003

Oğuz M. Öcal, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2008,
Okur Sıla, Soren Kierkegaard, İroni Kavramı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul, 2004
Özdemir Mehmet, Türk Fıkra Kültürü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017
Öztelli Cahit, Karacaoğlan Yaşamı ve Bütün Şiirleri, Özgür Yayınları, İstanbul 2003
Rorty Richard, Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995,
Rowling J.K, *Harry Potter ve Zümrüdüanka* Yoldaşlığı, Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul, 2003,
Eric Smadja, Gülmek, Bağlam Yayınları, 2013, s 13
Sezgin Abdülkadir, Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîlik, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012,
Yardımcı Mehmet, Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri -Anonim Halk Şiiri-
Âşık Şiiri-Tekke Şiiri-, Ürün Yayınları, Ankara,
Yıldırım Dursun, Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları, Akçağ Yayınları, Ankara,
2016
Yücebaş Hilmi, Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi, Milliyet Dağıtım, İstanbul
1976,

AKADEMİK ÇALIŞMALAR VE MAKALELER

Alay Okan, Yergi, İroni ve Mizahla İlintili Kavramlara Dair Bir Değerlendirme,
Türk Dili, Aralık 2018 Yıl: 68 Sayı: 804

Ataç Adnan -Şar Sevgi, İroni ve Etik Söylem Üzerine, GATA Tıp Tarihi ve
Deontoloji AD, Ankara, 2015

- Aydın Mehmet Zeki, Aktif Öğretim Yöntemlerinden Bulundurma (Sokrates) Yöntemi, Eski Dergi Cumhuriyet Üniversitesi, 2013,
- Bayraktar Zülfikar, Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, 2013,
- Bekmezci Emine Selcen, Ülkü Tamer'in Şiirlerinde Humor ve İroni, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 59 2018,
- Coşan Mahmut Esat, Hacı Bektaş-ı Veli Makalât,; Bkz. İslâm Ansiklopedisi, "Selçuklular" mad., Meb, İstanbul, 1993,
- Çoştı Feyza Ceyhan, Gülme Üzerine Bir Deneme: Bergson ve Freud, Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 2
- Cömert, Özlem Bayrak "Hacı Bektaş Veli" ye Ait Eserlerden hareketle Alevilik ve Bektaşilik Kavramlarının Algılanma Esasları" Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S:60, 2011,
- Çağan Kenan, "Bir Dil Anlayışı Olarak İroni", Edebiyatta Paradoksun Biçimi İroni: 2, Hece, S. 125, Mayıs 2007
- Çetinkaya Bayram Ali, Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı, Dergipark, Cilt, Sayı 3, 1999,
- Dedebağı Okan, Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, 2007,
- Demirel H. Gamze, Klâsik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hiciv, Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, 2007,
- Doğan Oğuz,"YolÇatılı" Fıkra Tipi Üzerine Bir Araştırma, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:5, Sayı:11, 2017,
- Dülger Oğuzhan, Türkçe Metinlerde İroni Tespiti, Gazi Üniversitesi, Nazım Elmas, Tarık Buğra'nın Hikâye Dilinde İroni, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2010, Sayı 25
- Eker Gülin Öğüt, "Mizah Tanrı'dan Bir Armağan mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda 'Sosyal Ceza Olarak Gülme", Folklor/Edebiyat, cilt: 23, sayı: 92, 2017
- Erkek Fatma, Kahkaha Toplumdan Yana: Henri Bergson'un Gülme Yorumu, Dergipark Cilt Sayı 11/1
- Fiğlalı Ethem Ruhi, Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Dergipark, Cilt 8, Sayı 23, 1996

Fırat Tahsin Emre, Postmodern Bağlamda Parodi, İroni ve Absürd'ün Zaytung Örneğinde Yeniden Üretimine İlişkin Bir İçerik Analizi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10(2)

Gönel Hüseyin, Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebi Sanatlar, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall 2011

Gündoğdu Cengiz, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar, Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2009, Cilt: 12,

Kanat Nigâr Dilşat, Teorileri Bağlamında Bektaşî Fıkraları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2017

Karadağ Murat, Menakıbu'l Arifin Tahlili İndeksi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013

Kara Ruhi, Tercanlı Fıkra Tipi Hanım Osman (Hayatı- Fıkra Tipleri İçindeki Yeri- Fıkraları), Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2002,

Kalaycı Muhammed, Nasreddin Hoca Fıkralarında Şahıs Kadrosu, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 4,

Karcığa Servet, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde İroni, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009

Keçeli Şakir, Bektaşîlikte (Alevilikte) Tanrı, Evren, İnsan, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999,

Kılıç Filiz - Kökel Coşkun, "Bektaşîlik Üzerine Değerlendirmeler ve Çalçakırlar Köyü Örneğinde Bektaşî Kültürü" Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S:40, 2006

Narlı Mehmet, Ömer Seyfettin'den Cemal Şakar'a Öykü ve İroni, İlmî Araştırmalar, Sayı 24, 2007

Salihoğlu Burcu, Gülmeden Grotesk Etkiye, Aydın Sanat, Sayı 3, 2016,

Ocak Ahmet Yaşar, "Bektaşîlik", TDV İslâm Ansiklopedisi,

O'connor, William Van, "İroni".Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics, edt. Alex Preminger, Princeton University, 1972, Kitaplık Aylık Edebiyat Dergisi İçinde, çev. Yurdanur Salman-Deniz Hakyemez, 2009

Özçelik Şeyda, Sinemada Komedi: Son Dönem Türk Sinemasının Analizi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017,

Şahin Özlem, Divan ve Halk Şiirinde Eleştiri Sazları Olan Hiciv ve Taşlamann Örnekler İle Mukayesesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 4, Sayı 11, 2017

Tanrıbuyurdu Erol, “Temel Fıkralarında Toplumsal Eleştiri”, Millî Folklor, S. 75, Yıl: 19, 2007,

Tanrıverdi Hasan, Vahdet-i Vücut- Panteizm Karşılaştırması, Dini Araştırmalar, , Cilt: 14, Sayı : 40, Ocak - Haziran 2012

Taşdelen Vefa, Felsefede ve Sanatta İroni, Hece Dergisi, Sayı:124, 2007

Taşdelen Vefa, “İroni”, Edebiyatta Paradoksun Biçimi İroni, Hece Dergisi, 1, S 124, Nisan 2007

Taşdemir İpek, Klasik Türk Edebiyatında Hiciv Literatürü, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 6, 2019,

Tuğluk Abdulhakim, İroni Nedir? İdil Dergisi, 6/29, 2017

İNTERNET SİTELERİ

www.tdk.gov.tr

<https://www.storyboardthat.com>

www.aksehir.bel.tr/fikralar

